МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

О. В. Дуденко

СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:

ПРАКТИКУМ

Навчальний посібник

Умань – 2024

УДК 811.161.2’367(075.8)
Д81

Рецензенти:

Торчинська Н. М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов’янської філології Хмельницького національного університету;

Шевчук І. Л., кандидат філологічних наук, доцент кафедри юридичного документознавства Національної академії внутрішніх справ.

Шитик Л В., доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства та прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Рекомендовано до друку Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 15 від 30 березня 2021 р.)

Дуденко О. В.

Д81 Синтаксис української мови: практикум : навч. посіб. / О. В. Дуденко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Вид. 3-тє, допов. і переробл. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2024. – 116 с.

Навчальний посібник містить вправи та завдання для аудиторних, лабораторних занять і самостійної роботи здобувачів вищої освіти зі спеціальності *014 Середня освіта (Українська мова та література)* денної та заочної форми навчання, що вивчають синтаксис української мови.

Стане у пригоді всім, хто поглиблено вивчає рідну мову.

УДК 811.161.2’367(075.8)

© Дуденко О. В., 2024

ПЕРЕДМОВА

Курс «Сучасна українська літературна мова» належить до обов'язкових компонентів освітньо-професійних програм першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література) з галузі знань 01 Освіта / Педагогіка.

Синтаксис є завершальним розділом курсу із сучасної української літературної мови. Під час його опанування здобувачі вищої освіти мають сформувати мовні компетентності, що передбачають здатність аналізувати, порівнювати, класифікувати і систематизувати синтаксичні одиниці (зокрема словосполучення, просте, просте ускладнене, складне та складне ускладнене речення), виконувати їх пунктуаційний аналіз, виділяти головні та другорядні члени речення, аналізувати їх морфологічне вираження тощо. Тому вправи і лабораторні завдання, запропоновані у посібнику, допоможуть здобувачам сформувати названі компетентності, виробити стійкі навички синтаксичного та пунктуаційного аналізу речень.

Розділ «Пунктуація» є невід'ємним від синтаксису, адже кожне речення має свої розділові знаки, обумовлені певними правилами. Тому значна частина вправ і завдань передбачає постановку розділових знаків у межах тем, які вивчатимуться. Це допоможе здобувачам розвивати власні пунктуаційні навички, вільне оперування пунктуаційними правилами.

У ході формування професійних компетентностей здобувачів вищої освіти відповідно до вимог освітньо-професійної програми особливої значущості набуває їхня самостійна робота. Тому серед запропонованих вправ до кожної теми будуть ті, які здобувачі виконуватимуть самостійно. Частина завдань є творчими, спрямованими на розвиток їхнього творчого мислення, на вільне використання мовних одиниць відповідно до поставленого завдання.

Пропонований посібник укладено відповідно до чинної робочої програми із синтаксису української мови для здобувачів вищої освіти зі спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова та література) денної та заочної форми навчання. Система вправ та лабораторних завдань у посібнику охоплює всі теми із синтаксису, які передбачені робочою програмою.

Посібник призначений для успішного використання викладачами у навчальному процесі, здобувачами – на всіх етапах навчальної роботи у ході вивчення синтаксису української мови.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Вправа 1. *Визначте, які з мовних сполук не становлять словосполучення. Випишіть їх окремо. Решту словосполучень поділіть на три групи: лексичні, фразеологічні, синтаксичні.*

Освячення житла, відповідно до закону, легка промисловість, легка робота, білий гриб, буду працювати, авгієві стайні, двоє студентів, хвороба Паркінсона, пекти раків, пекти пиріжки, дати слово, дати книгу, Червоний Лиман, більш вихований, розумніший від усіх, кожен із присутніх, чорна сукня, Чорне море, чорна зрада, сорок перший, вздовж дороги, красивий і усміхнений, стоять і регочуть, боюсь, але поважаю.

Вправа 2. *Поділіть словосполучення на вільні і невільні. Випишіть їх у дві колонки*.

Пустити червоного півня, пустити аркуш по ряду, взяти себе в руки, взяти в руки олівець, сміятися весело, сміятися на кутні зуби, двоє гусенят, з двох кранів, підняти на сміх, підняти грушу, порушити питання, складне питання, чорна смородина, чорне кошенятко, хочу допомогти, хочу вареників, глухий кут, глухий дід, Новий рік, нова квартира.

Вправа 3. *Визначте тип словосполучення за будовою. Утворіть зі стрижневим словом протилежну пару і запишіть.*

Поезія Василя Симоненка, червоний від хвилювання хлопець, йти вздовж дороги, виконати відповідно до розпорядження, у першому класі, Марія Олександрівна Вілінська зайшла, буду слухатися тебе, шістдесят п’ять ночей, розлога квітуча яблуня, люблю пісні Вакарчука, веселі і смішні горобці, слухати музику Бетховена.

Вправа 4. *Запишіть у три колонки словосполучення, компоненти яких поєднані зв’язком керування, узгодження або прилягання. Визначте їх різновиди.*

Мій зошит, дуже уважно, з двома хлопцями, далеко від дому, прийшов пізно, берег річки, читав лежачи, бажання співати, відпочивали на морі, захмарене небо, читати книгу, п’ятьма хлопцями, мокрий від дощу, голубе небо, занадто повільно.

Вправа 5. *Визначте тип синтаксичного зв'язку у словосполученнях.*

Корисний усім, наступного дня, усім трьом, досконало перевірити, сидів і малював, усіх розважав, літо тепле, його задум, усміхнувся від задоволення, сім будинків, п'ять, а не чотири, ліси шумлять, дуб-велетень, двох зошитів, білі сніги, сніги пухнасті, дочка професора, рушив услід, додому прибіг, сидить насупившись, сьогодні опівночі, він розповідав, намір виступити, весна або літо.

Вправа 6. *Визначте тип синтаксичних відношень. Окремо виділіть їх проміжні типи.*

І. Зустрілися біля театру, бігли наввипередки, червоний від хвилювання, моє захоплення, бігли та й стомилися, найдоступніший з усіх, їхня участь, обережніше кладіть, ми стомилися, трохи поспішав, бажання знати, пішли у ліс, пригорнув до себе, занадто добре, ключі від помешкання, казкові мрії, ліс і поле, переповівши почуте, ішов не поспішаючи, дивитися на неї.

ІІ. Наш народ, земля батьків, читання книги, радісна усмішка, щасливий від зустрічі, прохання заспокоїтися, дорога ліворуч, прийшов з товаришем, вивчати досвід, зробити на зло, бігти швидко, світанок над морем, летіти над хмарами, читати газети, надто повільно, знайомитися з обстановкою.

Вправа 7. *Визначте тип словосполучень за характером стрижневого слова.*

І. Дорожчий над усе, лагідна розмова, його виступ, голосно закричав, прийшов пізно додому, я і ти, байдужий до усього, сидить задумавшись, кожен із нас, двадцять гривень, бажання розповідати, шостого вересня, добрий з усіма, море світла, близько до моря, милуватися краєвидом, сидіти і голосно співати, занадто високо; перший, а не другий; дванадцятьма місяцями.

ІІ. Наукове дослідження, щирий із друзями, три або чотири, дуже яскравий, п'ять днів, забезпечення успіху, мій назавжди, вивчаючи поезію, надто стримано, відомо усім, надіятися на зустріч, прагнення до перемоги, червоний і чорний, третій зліва, ми з вами, щось невідоме, добре відповідати, сьогодні і завжди.

Вправа 8. *Визначте тип кожного словосполучення за структурою, синтаксичним зв'язком та синтаксичними відношеннями.*

Тремтячи від щастя, команда «струнко», не боятися труднощів, схоже на правду, з двома друзями, дуже приємно, сушені яблука, десяток рук, ласкава до мене, завмираючи від хвилювання, третій від краю, кава з тістечком, моя і твоя, один із небагатьох, дехто з нас, сьогодні зранку, п'ять мішків цукру, надзвичайно дивно, занадто спокійна, склянка води, без найменшого бажання.

Вправа 9. *Складіть словосполучення за поданими схемами.*

Предикативне – прономінальне – координація,
об'єктне – субстантивне – керування,
атрибутивне – субстантивне – прилягання,
атрибутивне – субстантивне – узгодження,
об'єктно-атрибутивне – субстантивне – кореляція,
об'єктно-обставинне – ад'єктивне – керування,
предикативне – прономінальне – тяжіння,
обставинне – вербальне – прилягання,
об'єктне – вербальне – керування,
об'єктно-атрибутивне – субстантивне – керування.

Вправа 10. *Випишіть з речень усі можливі словосполучення, поставте питання від стрижневого компонента до залежного. Визначте у кожному словосполученні групу за ступенем злиття компонентів, будовою, синтаксичним зв'язком та синтаксичними відношеннями.*

Срібні павутинки бабиного літа обмережують дерева і кущі у легко-пухнасті шалі осені.

Понад ставом увечері шепочеться осока. Дожидає в темнім гаї дівчинонька козака. Встала й весна, чорну землю сонну розбудила, уквітчала її рястом, барвінком укрила. Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою, пливе човен по Дунаю один за водою. Сідало вже сонце за синім Дніпром, за сонечком вечір спускався, за вечором-ніччю, як сивим сукном, і поле, і ліс укривався.

Вправа 11. *Випишіть по 3 словосполучення, компоненти яких поєднані такими зв'язками: сурядним єднальним, узгодження, керування, прилягання, координації, кореляції, аплікації.*

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, – світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою.

Гарбузи в'ються поміж годувальницею-картоплею, спинаються на вишні, перелазять через тин, вони, прикріпившись чіпкими своїми вусиками, просочуються, пробиваються скрізь, де тільки можуть знайти краплину сонця. Завойований простір вони відзначають високим, зірчастим цвітом-усміхом, цілими вогняними сузір'ями, які палахкотять поміж кущами картоплі, які завзято здираються на тини, на кущі, які перелазять через рови, з наївною безтурботністю вискакуючи на вигін, на стежку, на дорогу, розцвітають і там, нашорошуючи навсібіч свої чутливі струни-вусики, аж поки їхню довірливість розтопче в пилюці людська нога, або ж худоба, або ж переїде колесо воза чи велосипеда. Так закінчуються майже всі вилазки гарбузів за межі городу, але це їх не лякає, не зупиняє, – і хіба тут відмовиш городній рослині у вродженій відвазі! (за Є. Г.).

Вправа 12. *Із кожним словом складіть словосполучення з усіма можливими типами синтаксичного зв'язку (слова не змінюйте).*

Бажання, допомагати, другий, твій, звеличений, сьогодні, прочитавши, вечір, спуститися.

СХЕМА РОЗБОРУ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

1. Словосполучення, яке аналізується.
2. Група за ступенем злиття компонентів (вільне / невільне).
3. Група за кількістю компонентів (просте / складне).
4. Група за функціональними особливостями (предикативне / непредикативне).
5. Група за типом синтаксичного зв'язку (сурядне / підрядне).
6. Різновид синтаксичного зв'язку (узгодження, керування...).
7. Різновид семантико-синтаксичних відношень (об'єктні, атрибутивні...).

8. Тип за характером стрижневого слова (субстантивні, вербальні...).

9. Засоби поєднання компонентів (інтонація, форми слова, службові слова, порядок слів).

Любов до матері *– словосполучення вільне, просте, непредикативне, підрядне, керування (слабке, опосередковане), об'єктно-атрибутивні відношення, субстантивне (іменниково-іменникове), форми слова, службові слова.*

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 1

ТЕМА: СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Мета: поглибити теоретичні знання про будову та різні типи словосполучень; вдосконалити навички мовного аналізу сурядних та підрядних словосполучень; розвивати творче мислення та комунікативну компетентність студентів; виховувати почуття краси рідного слова.

Завдання

1. Запропоновані словосполучення поділити на вільні та невільні (синтаксичні, лексичні, фразеологічні).

2. Знайти зайве словосполучення за типом синтаксичного зв'язку.

3. Охарактеризувати словосполучення за типом синтаксичного зв'язку, синтаксичних відношень та морфологічним вираженням стрижневого слова.

4. Скласти словосполучення за моделями.

5. Виписати із речення усі словосполучення, дати їм повну характеристику.

Варіант 1

1. Водити за носа, цвіт вишні, Кривий Ріг, кожен із нас, занадто спокійний, рукою подати.

2. Зустрілися біля театру, червоний від хвилювання, з нашими друзями, промінь сонця, перевіривши почуття.

3. Море світла, широкі обійми, радісно тремтить, життя щасливе, поет-романтик.

4. Атрибутивне – субстантивне – узгодження; об’єктне – вербальне – керування; об’єктне – ад’єктивне – керування; обставинне – нумеральне – керування; атрибутивне – субстантивне – прилягання.

5. Легенька хвиля ледве помітно зносить човна вбік (О. Довж.).

Варіант 2

1. Чорне море, дякувати батькам, надути губи, рожеві хмари, діти з батьками, вищий за мене.

2. Корисний усім, рушив услід, сфера послуг, рахуючи гроші, байдужий до всього.

3. На синьому небі, річка Дніпро, вітати гостей, хмара росла, сидить задумавшись.

4. Об’єктне – нумеральне – керування; предикативне – прономінальне – координація; об’єктне – ад’єктивне – керування; обставинне – адвербіальне – прилягання; об’єктне – вербальне – керування.

5. Здалека перед чорною стіною лісу парувала туманами Ворскла (Б. А.-Д.).

Варіант 3

1. Леся Українка, збити з пантелику, рожевий від сонця, пожовклий лист, ніхто з дівчат, спочити на лаврах.

2. Бажання знати, сьогодні вночі, найголовніше завдання, дуже тихо, дорога ліворуч.

3. Почувши пісню, вміння переконувати, сонячний промінь, річка тече, мати-земля.

4. Обставинне – вербальне – керування; атрибутивне – субстантивне – прилягання; обставинне – адвербіальне – прилягання; атрибутивне – субстантивне – кореляція; об’єктне – прономінальне – керування.

5. Десь дівчата понесли свою тиху пісню про кохання (М. Ст.).

Варіант 4

1. Раптові відлиги, Марко Вовчок, шумить море, накивати п’ятами, табуни овець, бабине літо.

2. Думати довго, бажання побачити, дуже помітно, зустрічати батька, мандрувати пішки.

3. Свої інтереси, тремтячи від холоду, десь угорі, слова-сльози, я щаслива.

4. Атрибутивне – субстантивне – керування; об’єктне – вербальне – керування; обставинне – вербальне – прилягання; предикативне – прономінальне – тяжіння; обставинне – адвербіальне – прилягання.

5. Пахощі липи і квіток носилися в повітрі і розвівалися далеко навкруги (П. М.).

Варіант 5

1. Щось новеньке, місячне сяйво, Уральські гори, впав в око, столиця України, прийти вчасно.

2. Гідний уваги, найкращі землі, ніжний шепіт, сонячні зайчики, моя мрія.

3. Тихенько заспівав, місто Умань, почервоніло небо, темний ліс, творчість Шевченка.

4. Атрибутивне – нумеральне – узгодження; атрибутивне – субстантивне – кореляція; об’єктне – адвербіальне – керування; обставинне – вербальне – прилягання; предикативне – субстантивне – координація.

5. Сріблистий місяць тихо чарівне світло лив на сонну землю (І. Фр.).

Варіант 6

1. Точити ляси, банк «Надра», подорожуючи лісом, день і ніч, Михайло Стельмах, три брати.

2. Вісім гривень, з радісним галасом, гармонія звуків, зачарований життям, прокладаючи дорогу.

3. Дуже добрий, перший сніг, думає про майбутнє, річки й озера, шелестить листя.

4. Атрибутивне – субстантивне – узгодження; об’єктне – нумеральне – керування; обставинне –адвербіальне – прилягання; атрибутивне – субстантивне – керування; атрибутивне – нумеральне – узгодження.

5. Виходить дівчина із хати холодної води з криниці набрати (А. Мал.).

Варіант 7

1. Не покладаючи рук, любов до землі, жоден із присутніх, Академія наук, ні пари з уст, їхати до Києва.

2. Зачарований морем, спинився біля порога, двоє дівчат, мрія відпочити, відчуття перемоги.

3. Наблизився до нього, його голос, обриваючи яблука, дощ іде, небо синє.

4. Об'єктне – вербальне – керування; предикативне – прономінальне – координація; атрибутивне – субстантивне – прилягання; об'єктне – вербальне – керування; обставинне – вербальне – керування.

5. Літом пекучі вітри й сонце випалюють все навкруги (В. Куч.).

Варіант 8

1. Багато працює, швидко і вигідно, Восьме березня, замилювати очі, п'ять днів, Ольга з Олегом.

2. Вісті звідусіль, чудово пахне, вертаючись додому, бажає щастя, дуже приємно.

3. Зелений гай, підхоплений хвилею, руки-крила, слухає байдуже, співає жайворонок.

4. Атрибутивне – субстантивне – кореляція; об'єктне – ад'єктивне – керування; обставинне – ад'єктивне – керування; обставинне – вербальне – прилягання; об'єктне – адвербіальне – керування.

5. Лункі октави дальніх пологів запише обрій у вечірній простір (Л. К.).

Варіант 9

1. Її зошит, ловити ґав, Біла Церква, кращий за всіх, два дні, пасти задніх.

2. Таємнича розмова, мокрий від сліз, добріший від сестри, варити борщ, лагідний до всіх.

3. Подорожуючи лісом, ніч дивна, кава по-закарпатськи, наше майбутнє, глибина ріки.

4. Обставинне – нумеральне – керування; обставинне –адвербіальне – прилягання; атрибутивне – субстантивне – кореляція; предикативне – прономінальне – тяжіння; атрибутивне – субстантивне – прилягання.

5. Над сизим смутком ранньої зими принишкли хмари, мов копиці сіна (В. С.).

Варіант 10

1. Вищий за батька, борошниста роса, напустити туману, чарівна мелодія, початок літа, Високий Замок.

2. Широкі обійми, моє життя, думки не висловлені, одне бажання, несподівана пригода.

3. Зітхав крізь сон, нахилившись вниз, блакитні простори, Україна-мати, вечір прийшов.

4. Атрибутивне – субстантивне – прилягання; об'єктне – вербальне – керування; об'єктне – прономінальне – керування; обставинне – адвербіальне – прилягання; предикативне – субстантивне – координація.

5. Линуло далеко по лісу мрійливе й приємне туркотіння горлиць (А. Ш.).

Варіант 11

1. Білий гриб, хтось невідомий, уманська «Софіївка», ніжно шепотіти, ні риба ні м'ясо, кава з тістечком.

2. Агроном-садовод, трава деревій, місто Львів, листя шепоче, роси – перли.

3. Зніматися вгору, місячне сяйво, уклавши угоду, ріка бурхлива, дорожчий за все.

4. Об'єктне – вербальне – керування; обставинне – нумеральне –керування; атрибутивне – нумеральне – узгодження; обставинне – вербальне – керування; предикативне – субстантивне – тяжіння.

5. Тепер біль розлуки з рідним краєм зливався зі смутком спогадів (З. Т.).

Варіант 12

1. Пасти задніх, кінець зими, рання весна, дуб та береза, мріяти про Карпати, Азовське море.

2. Один біля одного, далеко від лісу, шум плавнів, мовчки дивитися, милуватися краєвидом.

3. Моя мрія, уміння творити, пісня про рушник, хтось плаче, двоє з них.

4. Обставинне – вербальне – керування; об'єктне – адвербіальне – керування; предикативне – прономінальне – тяжіння; атрибутивне – субстантивне – кореляція; обставинне – вербальне – прилягання.

5. Він полюбляв Карпати за їхню урочисту суворість і величну красу (С. Ч.).

Варіант 13

1. Наша Батьківщина, мати-й-мачуха, облизня піймати, продовження книги, двадцять років, завжди вірити.

2. Дівчина мріє, обов'язок допомогти, його кімната, надзвичайно вдалий, намір розлучитися, швидко одружитися.

3. Очі-озера, осінній день, небо плаче, думки про щастя, дуже зажурений.

4. Атрибутивне – субстантивне – прилягання; предикативне – прономінальне – координація; об'єктне – вербальне – прилягання; об'єктне – ад'єктивне – керування; обставинне – нумеральне – керування.

5. Із правдою розлучені слова кудись біжать по сірому перону (Л. К.).

Варіант 14

1. Щось таємниче, легка промисловість, обов'язкова робота, спогади про подорож, університети та інститути, вивчити напам'ять.

2. Закоханий у мене, я з друзями, зима і літо, очікування кращого, думати про майбутнє, допомога батькам.

3. Двоє друзів, неймовірні пригоди, гарно вишиває, розмова пошепки, хлопець схвильований.

4. Атрибутивне – субстантивне – кореляція; об'єктне – ад'єктивне – керування; атрибутивне – субстантивне – прилягання; обставинне – адвербіальне – прилягання; предикативне – субстантивне – тяжіння.

5. Ще над Дніпром клубочиться задуха, і пахне степом сизий деревій (Л. К.).

Варіант 15

1. Середина року, гарний настрій, лежить на столі; не бажання, а необхідність; ковтнути язика, добре вчитися.

2. Наталя Іванівна, вчитель-філолог, озеро Синевір, гриб боровик, журнал «Дивослово», лисичка-сестричка.

3. Активний і відповідальний, дівчина закохана, тепло від рук, надзвичайно переконливо, моя мрія.

4. Предикативне – субстантивне – координація; об'єктне – вербальне – керування; обставинне – адвербіальне – прилягання; об'єктне – прономінальне – керування; атрибутивне – субстантивне – прилягання.

5. В дні, прожиті печально і просто, все було як незайманий сніг (Л. К.).

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 13. *Визначте тип речення за метою висловлювання (розповідне /питальне / спонукальне).*

1. Раз добром нагріте серце вік не прохолоне! (Т. Ш.) 2. Вийди, коханая, працею зморена, хоч на хвилиночку в гай (М. Стар.). 3. Чого являєшся мені у сні? (І. Фр.) 4. Чи ж неповторне можна повторити? (Л. К.) 5. Лови летючу мить життя! (О. О.) 6. Сонячним усміхом з неба весна засміялась (Б. Гр.). 7. Умій не тільки дивитись, а й бачити (В. Сух.). 8. Сила миру не в зброї, а в людях доброї волі (Н. тв.). 9. Розчудесні місця на річці на Північнім Дінці… Вам ніколи там не доводилось бувати? Коли не доводилось, – обов'язково побувайте (О. В.).

Вправа 14. *Відокремте стверджувальні речення. Схарактеризуйте заперечні речення (загально- чи частково-заперечні). Чи завжди наявність заперечної частки є ознакою заперечного речення?*

1. Шипшина важко віддає плоди... Вона кричить: – Людино, підожди!... Не всі, не всі, хоч ягідку облиш! Одна пташина так мене просила! Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш (Л. К.). 2. Поспішай не язиком, а ділом (Н. тв.). 3. Без мук, без відчаю, без болю Вірш не зародиться в душі (Сок.). 4. Ніхто не перекреслить мій народ! (В. С.) 5. Не лише силою треба боронитися, а й умінням (Н. тв.). 6. Герої не знають страху! (П. Т.) 7. І спиниться Сковорода, не може не спинитись! (П. Т.). 8. Як серцю моєму не плакать у світ незахмарно-ясний? (П. Ч.) 9. І як цим днем не дорожить? (П. Ч.) 10. Ну, чому б не жити три життя? (І. Ж.)

Вправа 15. *Дайте загальну характеристику реченням.*

1. Ми не стрітись ніяк не могли (П. Ч.). 2. Пишіть листи і надсилайте вчасно, Коли їх ждуть далекі адресати (Л. К.). 3. Хлібний колос. Чим і як зважити його? Золотом? Певно, й тому, а не лише за колір величаємо пшеницю золотом (М. П.). 4. Всі ми люди. І в кожного є голова. Та, на жаль, забуває ще дехто, бува, Що людиною буть – це найвища з вершин (О. Підс.). 5. Може, я й справді мудрішати став? (Б. О.) 6. Воістину життя не знає спину! (Є. П.) 7. Привчати треба людей по правді жити, правду говорити, за правду боротися (Верш.).

Вправа 16. *Замініть непоширені речення поширеними. Розширте групу підмета і групу присудка.*

Прокидаюся. Сходить сонце. Хмарки прозорі. Виблискує роса. Співають птахи. Все росте. Всміхаються квіти. Сумувати заборонено! Люблю життя.

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 17. *У запропонованих реченнях виділіть підмети, вкажіть, якими частинами мови вони виражені.*

1. Все забіліло у вишневім цвіті (А. Мал.). 2. І забуте в душі ожива (Р. Б.). 3. Не дивиться їм грізно в очі «завтра» (О. О.). 4. Те «геть» бігло за ним слідком і гнало вперед (М. К.). 5. Квіти і зелень дихають свіжими пахощами (М. Я.). 6. Ожило у душі незабутнє (Др.-Хм.). 7. Ми всі чекаємо майбутнього із трепетом і тривогою. 8. Його постійні «Ой!» виводили старого з рівноваги (І. Ц.). 9. Все буває у серці людському: Тихий смуток і гордий гнів, П'яне щастя і просто втома, Чорний розпач і світлий порив (В. К.). 10. Жорстокий завжди боягуз, добрий і сердечний – хоробрий, великодушний, мужній (В. Сух.).

Вправа 18. *Розмежуйте прості і складені підмети, випишіть їх у дві колонки.*

1. І кожен з нас ніхто уже нікому (О. Пахл.). 2. І обнявся сміх з журбою, ненависть – з любов'ю (В. Сим.). 3. Ах, скільки струн в душі дзвенить (О. О.). 4. Пасуться в душах табуни табу (Л. К.). 5. Оцих тополь приречених кортеж довічно супроводить Україну. 6. З журбою радість обнялася (О. О.). 7. А тривожне «бути чи не бути?» страшно над планетою висить (М. Лук.). 8. Остап з Соломією звернули з шляху на поле (М. К.). 9. Громаддя хмар повільно проплива (О. Пахл.). 10. Третина козаків злягла (Б. Л.). 11. Чому не птахи ми з тобою? (О. О.). 12. Вже почалось, мабуть, майбутнє. 13. Всі ми здатні родити лише дрібні гіркущі яблучка (Л. К.). 14. Сорок літ спливло за видноколо (М. Л.).

Вправа 19. *Випишіть у три стовпчики синтаксично неподільні складені підмети, охарактеризуйте їх.*

1. Пройшло в мовчанні кілька хвилин. 2. Минуло отак зо два тижні. 3. Дмитрик з Гаврилком вчепились ззаду за сани і причаїлись (М. К.). 4. Кожна з річечок мала свій колір води. 5. Від греблі з гомоном вибігає гурт парубків. 6. Два із них [вітряки] ліниво хрестяться на місяць, а третій стоїть нерухомо (М. Ст.). 7. В кожному возі по чотири воли сивих йшло (М. Вч.) 8. Дві хмароньки плили кудись в убранні золотім. 9. За волю кожний з нас поляже (О. О.). 10. А хіба ж ми з вами не в казці живемо? (Л. У.). 11. Біля школи людей уже зібралося чимало (А. Г.). 12. Далеко од берега грає в морі табун веселих дельфінів (М. К.). 13. Чому смуток з тобою поруч часто ходить у світлі дні? (В. Сим.) 14. Які ми з тобою ще будем багаті…(А. Мал.).

Вправа 20. *Визначити способи вираження складених семантично неподільних підметів.*

1. Клубки остраху забилися в дівочій душі (М. Ст.). 2. Клапті спогадів напливають на чоловіка. 3. Початок літа видався холодним. 4. Стати справжнім господарем – ось, сину, завдання (М. Ст.). 5. Океан місячної ночі розливається навкруги (О. Г.). 6. Ця ідея фікс прийшла до нього якось несподівано. 7. І враз сталося щось незвичайне (М. К.). 8. З жита раптом виринає Русалка Польова. 9. За непослух забере тебе «Той, що в скалі сидить». 10. Бабине літо висіло на віттях, як прядиво (Л. У.). 11. У неї виробилось бите око і вірна реакція на все (Ю. Я.). 12. Край неба жеврів рожевим вогнем…(П. М.).

Вправа 21. *Із запропонованими підметами складіть речення, об'єднавши їх спільною темою «Студентське життя». Визначте типи підметів.*

Хтось невідомий, кожен із присутніх, кілька студентів, клубок турбот і клопотів, ми з вами, багато часу, початок сесії.

Вправа 22. *Визначити інфінітивні підмети, пояснити їх структуру.*

1. Здобути волю – то мій рай! (П. Г.). 2. Впевнений, що найбільший злочин – підривати віру людини (М. Ст.). 3. Найкраще залишатися собою і до кінця не зрадити собі (А. Г.). 4. Велика честь і відповідальність – бути хліборобом (М. П).

5. І плакати – це також щастя (О. О.). 6. Сиротою жити – сльози лити (Н. тв.). 7. Пізнать себе – то школа нелегка (П. В.). 8. Розмову продовжувати стало зайвим (Н. Р.). 9. Посадити деревце – залишити про себе найкращу пам'ять (В. С.). 10. Уміти ходити, вміти стояти, вміти бути ввічливим – це не дрібниця (А. Мак.). 11. Найвище уміння – почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе (Л. К.).

Вправа 23. *Розмежуйте прості та прості ускладнені присудки, вкажіть на способи їх вираження.*

1. В неї щоки палали вогнем (Н.-Л.). 2. Маковей уже був зохотився на міньбу (О. Г.). 3. Я тебе шукатиму, шукатиму, Я тебе чекатиму, чекатиму, Я про тебе у людей питатиму, Все віддам за тебе без ваги (Є. Л.). 4. Високі тополі все шелестіли (М. К.). 5. Хай стане совість на сторожі слова (Л. К.). 6. Думки його, мов лелеки восени, кружляють і кружляють навколо Уляни. 7. Ну звичайно, заснути не можна, бо ти візьмеш і прийдеш до мене у сні (В. П.). 8. Я печу раки і стою на одному місці. 9. Максим тихенько бавиться з лелекою і не спускає очей з діда. 10. Хай він почне сумних-сумних пісень, а перейде на гопак (М. Ст.). 11. Софія мала рацію (В. Вр.). 12. Я схопився та давай спересердя стукати у двері (Н.-Л.). 13. Ти гукай не гукай, а літа не почують… (Б. О.) 14. А я взяла і вигадала свято – Тебе, моя поезіє, Тебе! (І. Св.)

Вправа 24. *У запропонованих реченнях знайдіть присудки, визначте типи та способи їх вираження.*

1. Кравчина додержав свого слова (О. Довж.). 2. Батько напнув його мокрим рядном (Н.-Л.). 3. Очі мов полиняли від сонця... (Б. Л.). 4. Хай ірис цвіте на твоєму гербі... (Л. К.) 5. А ми ж про це не мали й гадки (Л. К.). 6. Бредуть, бредуть вигнанці в дорогу неблизьку (Л. К.) 7. Схід сонця стрічати я вийшов у поле... (О. О.). 8. Останній клен світ за очі забіг (Л. К.). 9. І солов'ї, пташині менестрелі, всю ніч доводять яблуні до сліз (Л. К.). 10. Враз серце Орисі зайшлося тупим, ниючим болем... (Гр. Т.)

Вправа 25. *У запропонованих реченнях знайдіть присудки, визначте типи та способи їх вираження.*

1. Великі поети не вміють писати віршів (Л. К.). 2. Хлопчак починає чеберяти по хатинці незграбними ніжками. 3. Марудна справа – жити без баталій (Л. К.). 4. Давид

хоче притиснутись до віконця, але в цей час скриплять двері (М. Ст.). 5. Сумління – річ тендітна і марка (Л. К.). 6. За нашу землю, дорогу й кохану, Я рад прийнять на себе всі вогні (О. О.). 7. Довгасте біляве обличчя лісовика зосереджене (М. Ст.). 8. Чи людством бути люди ще спроможні? (Л. К.) 9. Шматок землі, ти звешся Україною (Л. К.). 10. І тільки злість буває геніальна. 11. А хто ж вам право дав одняти у народу велику гордість – пісні? (Л. К.) 12. І це вже через якусь хвильку починає веселити дівчину (М. Ст.). 13. Я рад співать, та в серці болі. 14. Станем ми в полі на стежці глухій, стане нам тепло і ясно (О. О.). 15. Мені осіння ніч короткою здається. 16. Для мене ви були немов святиня (Л. У.). 17. Вишня була вся в цвіту. 18. Розмова починала усіх цікавити. 19. Сонце було вже низько. 20. Двадцятою і останньою була Аничка (М. К.).

Вправа 26. *У поданих реченнях знайдіть і охарактеризуйте складені іменні та складені дієслівні присудки.*

1. Дрібнота буть не година ворогами (Л. К.). 2. Соломія ладна була за що-небудь зачепитися (М. К.). 3. За Яриною стали побиватися найкращі хлопці (М. Ст.). 4. Сьогодні сніг іти вже поривавсь (Л. К.). 5. Сірість – це компроміс між білим і чорним (Ю. Риб.). 6. Хто може врятувати нас від нас? (Л. К.) 7. З усіх розділових знаків найталановитіша крапка (Ю. Риб.). 8. Ображати тебе не хочу я (Л. К.). 9. Втомилось моє серце калатати (Л. К.). 10. І паузи бувають багатослівними (Л. Сух.). 11. Повнота слів – це повнота світу (П. Мов.). 12. Тільки людина може здійснити неможливе (О. Довж.). 13. Клаптенята паперу – то смертельні плацдарми самотньої битви з державами, з часом, із самим собою (Л. К.). 14. І хай ти будеш – як далекий полюс (О. Пахл.).

Вправа 27. *Виділіть граматичні основи. Охарактеризуйте складені ускладнені та складні присудки.*

1. Просто я не хочу бути сама собі ворогом (В. Зах.). 2. На жаль, друзями вони вже не встигли стати (В. Зах.). 3. Кожен натяк ризикує залишитися непоміченим (Ю. Риб.). 4. Вдало дібраний псевдонім допомагає зробити ім’я (Ф. Б.). 5. Лікування комплексів може бути лише комплексним (В. Вар.). 6. Кожна нова книга повинна бути як сповідь (О. Г.). 7. Останній екзамен мав бути складений успішно (В. Соб.). 8. Я хочу буть несамовитим (В. Сим.). 9. З начальством Хома тримався гідно і був мастак побалакати (О. Г.).

10. І може, тільки ця бурхлива маршова ніч здатна була викликати Брянського на одвертість (О. Г.). 11. Мене його батько не хоче за невістку мати (О. Г.). 12. Поезія повинна бути чиста. 13. Дід Максим перестав бути задумливим і насупливим (Ю. З.). 14. Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана (М. Ст.). 15. Я йшов останнім і думав про діда Платона (О. Довж.). 16. Хотів би я стати хмариною або полинути птахом у рідні краї (З. Т.). 17. Що може бути прекраснішим за усміх дитини? (О. Г.). 18. Ніхто не хотів говорити перший (В. М.). 19. Справа починала бути поганою (М. К.). 20. Семен зразу не може зважитись почати бесіду (М. К.).

Вправа 28. *Поставте, де потрібно, тире між підметом і присудком. Поясніть правила його вживання. Підкресліть граматичні основи.*

1. Чужа душа то тихе море сліз. Плювати в неї гріх тяжкий, не можна (Л. К.). 2. Я син простого лісоруба, гуцула із Карпатських гір (Д. П.). 3. Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова (В. Сух.). 4. Найбільша мрія віртуоза зробити чудо непомітно (Л. К.). 5. Чисте повітря як чистий кришталь (О. О.). 6. Згоріть в житті єдине щастя (О. О.). 7. Хтось давно ще сказав, що спів то мова душі, то голос серця (П. М.). 8. А голос дівчини мов тої скрипки спів (Л. У.). 9. Мої слова не зброя, а ридання. 10. Жить сльози лить (Л. У.). 11. Мова коштовний скарб народу (І. Фр.).

Вправа 29. *Випишіть граматичні основи, дайте їм повну синтаксичну характеристику.*

1. Аркадій Троян – один з найкращих учнів: допитливий, дотепний (О. Коп.). 2. Хай неможливе робиться можливим (Л. К.). 3. Вік прожити – не поле перейти (Н. тв.). 4. «І вражою злою кров'ю волю окропіте» – з дитинства знайомі слова (О. Г.). 5. Гомоніти з високим начальством було для Хоми втіхою (О. Г.). 6. Став він не остання спиця в колесі (П. М.). 7. А поставити крапку над «і» – то неабияке мистецтво в житті (Н. Р.). 8. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну (Л. У.). 9. Був він стріляною птицею (М. Ст.). 10. Матяш був на сьомому небі від щастя (В. Соб.).

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 2

Тема: ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Мета: поглибити знання студентів про види та способи вираження головних членів речення: підметів та присудків; удосконалити практичні навички виділення граматичних основ у реченнях; розвивати творчі вміння студентів у царині синтаксису простого речення.

Завдання

1. Знайти у реченнях підмети, назвати структурний різновид кожного, вказати на їх морфологічне вираження.

2. Увести слова в речення, поєднавши таким чином, щоб їх можна було кваліфікувати як синтаксично неподільні підмети зі значенням: а) сумісності; б) кількісності; в) вибірності.

3. Знайти у реченнях присудки, назвати структурний різновид кожного, вказати на їх морфологічне вираження.

4. Трансформувати речення так, щоб змінився різновид присудка (а) простий ускладнений; в) складений; г) складений ускладнений).

Варіант 1

1. 1. Довкола пливе безліч срібних павутинок… (В. Ск.) 2. А в другій половині дня наступило, нарешті, омріяне, довгождане (О. Г.). 3. Зграї шпаків цілими днями літають над полями, над луками, шукають собі їжу (В. Чап.). 4. «Диво калинове» Дмитра Білоуса – це наша духовна історія (І. К.). 5. Чалапає по мокрій землі босими ногами, а за ним аж двоє з автоматами напоготові… (Ю. З.). 6. Мільйони зір повільним бігом пливуть над нами, мов річка (Т. М.).

2. Учень, учитель, кожний, багато.

3. 1. Чабан Горпищенко собою незавидний. Але в степу він якось далеко видний (О. Г.). 2. Бідний прийшов додому, думав, думав та й ну журитися (Н. тв.). 3. Те слівце прилипло до Тосика й стало правити за прізвисько (Б. Х.). 4. Рожевощока осінь, як справжня господиня, почала наводити лад: позолотила гаї й діброви, запросила в гості ранкову прохолоду з густими туманами та крихкою памороззю (В. Ск.).

5. Традиційно осінь вважається порою статків (В. Ск.). 6. Що може душу сколихнуть рабу? (Л. К.) 7. Ти матимеш змогу перевірити кожен мій запис (В. С.). 8. Їй ще й тепер мало не кожна людина здавалася чимось незвичним.

4. За клоччям туманів мишачого кольору зникли береги острова (М. Тк.).

Варіант 2

1. 1. Раз тягнули чотири волики тяжкенький плуг вечором з поля додому (Нар. к.). 2. Хай на своїм віку кожен з нас посадить дерево в полі чи у садку! (І. Н.) 3. На вишеньку біля порога прилетіла зграйка горобців (О. Донч.). 4. Всі вони (артилеристи) зв'язані міцною дружбою (В. Куч.). 5. Те її «Я тебе чекатиму» ніжно юрмилося десь в потаємному куточку Андрієвого серця (Газ.). 6. Полюблена частина душі зненацька випростовувала крила у невиразному, жагучому пориві (В. Підм.).

2. П'ять, діти, мати, хтось.

3. 1. Я був увесь у полоні любові до чудесного Далекого Сходу (Досв.). 2. Говорити він умів і завжди бундючно підкреслював свій жертвений героїзм за долю чужої йому країни (І. Ле). 3. Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина (В. Гб.). 4. Як же без мене ти будеш рости? (О. О.) 5. А його очі були ще синіші за небо, прозорі, як камінь-сапфір (О. Г.). 6. Зал в огнях, кружляють пари, хвилі музики пливуть (В. Сос.). 7. Вже й баба йому за космонавта (О. Г.). 8. Він запросив Черниша сісти (О. Г.).

4. Зіходить тепла вечорова зоря, бринить на синіх материх очах (А. Мал.).

Варіант 3

1. 1. Через того самоката посварилися ми з братом… (Г. Б.) 2. Хтось із пасажирів згадав, як отут, на цій набережній, зародились і набрали широкого розголосу молодіжні походи з озеленення міста (Я. Б.). 3. Сім хлоп'ят і сім дівчаток – років їм усім по сім – ранком вийшли на Хрещатик… (М. В.). 4. Ясна річ, чимало прізвищ пов'язано з різноманітними професіями: Бондар, Бондаренко, Гончар, Швець, Шевченко, Скляр (І. Вих.). 5. «Хліб, сіль і честь» – епіграф до роману «Хліб і сіль» М. Стельмаха (Підр.). 6. Це «добре» прозвучало тепер м'яко, як сердечна просьба (І. В.).

2. Дехто, кільканадцять, вихователь, вихованець.

3. 1. Євген розпалився. Але він умів брати себе в руки (Б. Х.). 2. Двоє із них були Андрієвими ровесниками (Газ.). 3. Кайдаш пішов у вівторок

служити за паламаря (Н.-Л.). 4. Зварич мав нагоду переконатися сам (Р. К.). 5. Пан тільки хотів його взяти, а він – пурх та й вилетів у відчинене вікно (Н. тв.). 6. Я тілом дужий, духом чистий: в мені землі моєї кров (Д. П.). 7. Невідоме страшне саме через те, що воно невідоме (Ю. Ш.). 8. Ляльковий театр – це одне з найулюбленіших видовищ дітей дошкільного віку (Із підр.).

4. Над плесом озера я юність пригадав, вечірні небеса і посвист крил пташиних (М. Р.).

Варіант 4

1. 1. Всі троє – хірург, асистент і сестра – ствердно хитнули йому головами. 2. Одна помилка завжди тягне за собою низку інших! (О. Довж.). 3. Сади Семіраміди — одне з семи чудес світу. 4. Довгі два дні стояли між мною і моїм коханням (Газ.). 5. Хтось болюче близький, хтось, хто мусив загинути, – ось зацілів (Є. М.). 6. Бо їй було багато тисяч літ (О. Пахл.).

2. Чимало, інтелігенція, робітники, деякі.

3. 1. Та й давай вони пошепки говорити про ті гроші (Н. тв.). 2. А отаман гнув бога до землі**,** ось – ось мав покласти його на лопатки! (Б. Х.) 3. Ти занадто романтик (О. Г.). 4. Я вас благаю вислухать мене (Л. У.) 5. Україна – одна з небагатьох країн у світі, прадавня назва якої походить, певно, не від імені народу, а має астральне, сонячне походження (О. Ш.). 6. Я ради цього ладна жить. 7. Оця реальна мить вже завтра буде спомином (Л. К.). 8. П. Г. Тичина почав писати у чорні літа заборони українського слова (Журн.).

4. Садом юність розквітла на донецькій землі (В. Сос.).

Варіант 5

1. 1. І обнявся сміх з журбою, ненависть – з любов’ю (В. Сим.). 2. Не я один духовну спрагу маю (О. Г.). 3. Кілька потоків думок з ревінням розривали його голову (М. Ст.). 4. Пасуться в душах табуни табу (Л. К.). 5. «Лебеді материнства» – своєрідний заповіт В. Симоненка (Підр.). 6. Вони обидві ще довго житимуть у мареннях про втрачене (Р. Г.).

2. Всякий, викладач, студент, сорок.

3. 1. А Кирило його булавою – гуп (Н. тв.). 2. Жити серед саду – це значить збагнути саму сутність буття (І. Ц.). 3. Маркіян із Дмитром з дитинства були нерозлийвода (Газ.). 4. А вони як кинуться купою до столу

(П. К.). 5. Ось візьму дошию сорочину, у портфель букварика вкладу, вперше в школу проведу дитину і забуду хоч на день біду (В. Т.). 6. Він народився в сорочці (Ю. Ш.). 7. І раптом все блискавично, за один день почало переінакшуватися в її душі (М. Ст.). 8. Широкою була сфера використання рушників… (Г. Бонд.).

4. І новий, святковий день широко розгорнув лебедині крила (Ю. З.).

Варіант 6

1. 1**.** У клубі було повнісінько людей, ніде голці впасти (Газ.). 2. «Аве Марія» І. Багряного спричинила великий переполох у радянській літературній критиці (Газ.). 3. Скільки ще пісень, ще скільки слів несказаних у серці (В. Сос.). 4. Тільки «так» чи «ні», «за» чи «проти» мало сьогодні сенс (П. З.). 5. Громаддя хмар повільно проплива (О. Пахл.). 6. Лиш ходить смерть з кривавою косою (Л. К.).

2. Котрийсь, табун, лоша, кінь.

3. 1. Люди посунули юрмою. Ніхто не хотів бути передній (Б. Х.). 2. А він тут глип (П. К.). 3. Доля дозволила побачити йому минуле України тільки на мить (Р. Іваничук). 4. Він його булавою луп та луп. Аж луна йде (Н. тв.). 5. Добре говорити – значить просто добре думати вголос (Е. Ренан). 6. Крім цього, Левко порадив йому те, чого сам ніяк не міг зібратися зробити – оглянути місто (В. Підм.). 7. А степам будуть груди пекти ті залишені в полі гармати (Л. К.). 8. Андрій Григорович терпіть не міг їздити з великим багажем (В. В.).

4. А на той голос подає голос Маланчине серце (М. К.).

Варіант 7

1. 1. Сто зозуль кувало щовесни (Б. О.). 2. Клубки остраху забилися в дівочій душі. 3. Тисячне «ура!» грозою сколихнуло податливі набряклі луги (М. Ст.). 4. Оцих тополь приречених кортеж довічно супроводить Україну (О. О.). 5. А тривожне «бути чи не бути?» страшно над планетою висить (М. Л.). 6. Клапті спогадів напливають на чоловіка (Газ.).

2. Вівця, отара, якась, баран.

3. 1. Ми давай дякувати (П. К.). 2. Феодосійська галерея стала своєрідною школою мариністичного живопису (О. Д.). 3. Цареві блазні і кати, Раби на розум і на вдачу, В ярмо хотіли запрягти її, як дух степів гарячу, і осліпити й повести На чорні торжища незрячу (М. Р.). 4. Акації

стояли саме в цвіту, заквітчані безліччю білих китиць (Н.-Л.). 5. Говорити – не горох молотити (Н. тв.). 6. День був ясний, сонячний, починалось бабине літо (І. Ле). 7. Хвилину тому був я чародій (М. Вінг.). 8. Ніхто не повинен говорити того, крім мене (М. В.).

4. Минуле ж сивим попелом припало (В. Зах.).

Варіант 8

1. 1. Хтось із пасажирів згадав, як отут, на цій набережній, зародились і набрали широкого розголосу молодіжні походи з озеленення міста (Я. Б.). 2. Біліють храми беріз (Л. К.). 3. «Патетична соната» М. Куліша – відповідь на «Дні Турбіних» М. Булгакова (Газ.). 4. Один дурень закине у воду сокиру – десять розумних не витягнуть (Н. тв.). 5. П'ять кораблів гордо мчать по вкритому піною морю (І. С.). 6. Страшна газова гангрена вразила його руку. Три дні не спускав з неї очей Орлюк (О. Довж.).

2. Дві, Наталка, Миколка, котрась.

3. 1. Хто ж це додумався викопати отут криницю й отак посадити поруч горобину і калину? (І. Ц.) 2. Щоб у дні космічної ракети солов'я були не в силах зрозуміть? (М. Рил.) 3. Засоромились дівчата і давай бовтать полотнищами (П. К.). 4. Кіт хап кабана за хвіст (Н. тв.). 5. Була ця подорож моя мандрівкою в казку (М. Р.). 6. Чому не птахи ми з тобою? (О. О.) 7. Благословен був спокій моєї душі (М. К.). 8. А хто ж вам право дав одняти у народу велику гордість – пісні? (Л. К.).

4. Сонце вже високо піднялось над горами і пестило сині ліси (І. С.).

Варіант 9

1. 1. Щось нове у серці забриніло, мов сп'янило запахом суцвіть, – будить думку і бадьорить тіло. Але що? Не можу зрозуміть (В. Сос.). 2. Сімсот соколят на одній подушці сплять (Н. тв.). 3. «Феномен доби» приніс Стусові в нагороду тюрми, табори, заслання (Газ.) 4. А хіба ж ми з вами не в казці живемо? (Л. У.) 5. Іван Іванович опустив голову на груди (В. Зах.). 6. І скільки вас в борні розбились об граніти? (О. О.)

2. Службовець, керівник, хтось, кілька.

3. 1. Не міг він, бідолаха, пережити такого лиха, та мусив могти (М. Ст.). 2. Мати Федькова хап Федька і так торсонула (В. В.). 3. Вона збиралась мазать припічок (Н.-Л.). 4. Покликання не якась абстрактна сила поза людиною. Це сама людина, її внутрішні духовні сили, її здатність

бачити, розуміти, виховувати себе (В. Сух.). 5. «Звенигора» в моїй свідомості відклалася як одна з найцікавіших робіт (О. Довж.). 6. Ніколи не покину я співати про землю, щастя і красу (О. Г.). 7. Молоденький місяць став шляхи верстати, щоб могла людина ріг його дістати (А. Мал.). 8. Ми світ навчили розмовляти, коли знеміг він з німоти (В. К.).

4. Над квітнем вітер голосом лісів в зелений колір день новий фарбує (Гр. Т.).

Варіант 10

1. 1. Максим з Настею колись були друзями (Газ.). 2. Кайдаш сів з ними за стіл і почав балакати (Н.-Л.). 3. Чумацький віз рипить піді мною (О. Довж.). 4. Більшість моїх оповідань перекладені на російську мову (М. К.). 5. Минуло отак зо два тижні (Газ.). 6. Кожна з річечок мала свій колір води (Підр.).

2. Тисяча, дівчина, хлопець, дехто.

3. 1. Вони вийшли на річку і гайда на Голохвацький шлях (М. Хв.). 2. День обіцяв бути сонячним і ясним (О. Донч.). 3. Не встиг лісник навіть опустити палицю, як вовк важким ударом свого тіла звалив його на сніг (Є. Гуц.). 4. Бджоли та мурахи можуть нормально жити лише в компанії з двадцяти п’яти комах (Підр.). 5. Наша кішка – в ліжко скік! (Н. З.). 5. Я гордий був. Принаймні хоч гордині ніхто не сміє збавити людині (Л. К.). 6. Я ж був готов за ті стіни вмирати (Л. К.). 7. Я щось маю розпитати (Т. Ш.). 8. І Яворницький, цим питанням якось упокорений, посмирнішав, подобрішав одразу і, звертаючись до натовпу, справді став про собор цей оповідати (О. Г.).

4. Над сивою від роси долиною все нижче опускався вечір (М. Ст.).

Варіант 11

1. 1. Хвилею зеленою здіймається Батийова гора (М. Р.). 2. На землі багато квітів. Поміж ними є одна (А. Чуб.). 3. Частина майдану коло Свейської брами оточена муром (Л. У.). 4. Два із них [вітряки] ліниво хрестяться на місяць, а третій стоїть нерухомо (М. Ст.). 5. І враз сталося щось незвичайне (М. К.). 6. З жита раптом виринає Русалка Польова (Л. У.).

2. Лящ, карась, деякі, чимало.

3. Хто властен виплескати море? (М. Р.). 2. Як же без мене ти будеш рости? (О. О.). 3. Ледве вони закінчили копати, аж ось загуркотіли моторами великі вантажні машини (О. Коп.). 4. Я вірші став писать під вечір золотий (В. Сос.). 5. Очі не в змозі були відірватися від його карих очей (А. Ш.). 6. От один із тих посланців – кахи. А Кожум'яка і жахнувся (Н. тв.). 7. Любов'ю хворий до народу – «здоровим» буть не хочу я (В. Сос.). 8. Чи завжди кіт з собакою є ворогами ? (Газ.)

4. Світить сонце тривожно з лазурних висот (В. Сос.).

Варіант 12

1. За непослух забере тебе «Той, що в скалі сидить» (Л. У.). 2. Бабине літо висіло на віттях, як прядиво (Л. У.). 3. Дмитрик з Гаврилком вчепились ззаду за сани і причаїлись (М. К.). 4. Далеко од берега грає в морі табун веселих дельфінів. 5. Ця ідея фікс прийшла до нього якось несподівано. 6. Тридцять років минуло відтоді (І. Ц.).

2. Корова, стадо, теля, кожний.

3. Я тоді зліз на купу лози та ну гойдатися, та й ну гойдатися (О. Довж.). 2. Ну, а вмів же бути і суворим, і безжальним бути Вишня міг (М. Р.). 3. Салям алейкум – значить «мир вам» (Газ.). 4. Залишилися вільними п'ять кімнат (Газ.). 5. Вона любила цілувать їх в руки, кланятися (Н.-Л.). 6. Віддзеркалене світло здається кришталево чистим (І. Бар.). 7. Стати справжнім господарем – ось, сину, завдання (М. Ст.). 8. Ми світ навчили розмовляти, коли знеміг він з німоти (В. К.).

4. У морі радості і мук життя нове цвіло, зростало (В. Сос.).

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 30. *Знайдіть у реченнях узгоджені й неузгоджені означення, поясніть способи їх вираження.*

1. Віють з поля чудові пахощі од нестиглого зерна і польових квіток (М. К.). 2. Знов цвіте в моїй уяві цвіт вишневого садка (О. О.). 3. Легкий вітер доносить з луків запах свіжого сіна (І. Ц.). 4. Зійшов над хатою місяць уповні (М. Ст.). 5. Команда шикуватись вивела Маковея з важкого забуття (О. Г.). 6. Любіть Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну, красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну (В. Сос.). 7. Стало пахучим і свіжим повітря після грози (А. Ш.). 8. Година для праці настала (Л. У.). 9. Чутка про маєток у тридцять тисяч не давала нікому покою (П. М.). 10. Парубок літ двадцяти бігав за ним (П. М.). 11. З будиночка виходить чоловік у формі залізничника (А. Ш.). 12. Люблю я й досі присмерки прозорі квітневих вечорів і чорну сіть вишневих, яблуневих верховіть і по калюжах ніжнотонні зорі (М. З.). 13. У Стьопочки була звичка розмовляти впусту (М. Ст.). 14. Настає час розставатись (О. Довж.).

Вправа 31. *Знайдіть у реченнях додатки. Розмежуйте прямі і непрямі додатки, поясніть способи їх вираження.*

1. Дід мовчки говорить з небом, хмарами і громом, просить на землю тихого дощу і парного тепла, від якого найкраще проростає насіння (М. Ст.). 2. Семен витяг з торбинки хліба (М. К.). 3. На Христю наче хто кип'ятку линув. 4. Протягли своє «ку – ку – рі – ку!» горласті півні. 5. Якийсь тихий спокій вас обіймає (П. М.). 6. Він ... наговорив синам сім мішків гречаної вовни (Н.-Л.). 7. Тоня діловито наливає з бідона води (О. Г.). 8. У мене нема тут знайомих (М. К.). 9. Пахне огірками, старим неретом волока, хлібом, батьком, косарями, болотом і травами (О. Довж.). 10. Пропахли села сіном і травою в чеканні жнив і спілої черешні (А. Чуб.). 11. Ти мене з дитинства підіймала, хліб дала з піснями солов'я, відвела доріг мені немало, земле, зореносице моя! (А. Мал.). 12. Посадила стара мати три ясени в полі (Т. Ш.). 13. Недавно в шпиталі я прочитав «Хіба ревуть воли…» (М. Ст.).

Вправа 32. *Визначте, у яких словосполученнях керований іменник є неузгодженим означенням, а в яких – непрямим додатком. Запишіть у дві колонки.*

Діти шкільного віку, епоха Відродження, роки дитинства, виховання учнів, оранка землі, цвіт бузку, будівництво школи, досягнення успіхів, захоплення учнів, утвердження ідеалів, час від'їзду, студент університету, стрілки годинника, риса характеру, хлопець веселої вдачі, банка від варення, збирання врожаю, кордони держави, потиск руки, боротьба за існування, бригада будівельників, шкідники садів, кабінет директора, ягоди ожини, запах фіалок, гудіння бджіл, аналіз матеріалу, публікація статті, редакція журналу, перевірка знань.

Вправа 33. *Охарактеризуйте прикладки, вкажіть спосіб їх морфологічного вираження.*

1. Я хочу на озеро Світязь, в туман таємничих лісів (Л. К.). 2. Живуть на Зачіплянці здебільшого праведні люди, або, як Микола-студент сказав би, правильні (О. Г.). 3. Молодь на Зачіплянці здебільшого вишнева, південна – живуть тут хлопці-смаглюки і дівчата-смаглявки (О. Г.). 4. Не той тепер Миргород, Хорол-річка не та (П. Т.). 5. В золотій смушевій шапці циган-вечір сходив з гір (О. О.). 6. Великий набуток Куліша-прозаїка – роман «Чорна рада», який Іван Франко назвав «найліпшою історичною повістю в нашій літературі» (Б. Ст.). 7. Три дівчини, студентки-агрономи, йшли взимку по доріжці польовій (М. Р.). 8. Ходить вечір-краснозорець, б'ється хлопець-партизан (А. Мал.). 9. Був собі раз Вовчик-братик і Лисичка-сестричка (І. Фр.). 10. В обох руках тримав по надкушеному яблуку – антонівку і пепінку (Є. Г.). 11. Тут і півники-дисконти, і сором'язливі лілії-недоторки в білих стрічках, і сині дзвоники-весельчаки, і дикі маки-хрестовики…(В. З.).

Вправа 34. *У поданих словосполученнях поставте логічні питання від головного слова, визначте розряд обставин і спосіб їх вираження.*

Бреду гаями, піду по талих снігах, серце в'яне з любові, ніч прийшла купати зорі, ризик не страшний при згоді між людьми, йдуть колоною, продали вроздріб, наткнувся спросоння, живу для щастя; радіє, наперекір світові; зиркає крадькома, встала до зорі, пішов світ за очі, напустився зопалу, плаче з радості; пролежав у лікарні ціле літо, осінь, зиму;

одружився з жалості, зробили не для слави, приходили двічі, серце квітне проліском, померла через недугу, вересень кличе на пораду, з'їв до половини, стогне від болю, зробив на зло, телефонуйте на випадок біди.

Вправа 35. *Виділіть у реченнях обставини, дайте їм повну характеристику.*

1. Очима ти сказав мені: люблю. 2. Добірним зерном колосилась мова. 3. Сльоза чомусь набігла до повік (Л. К.). 4. А надвечір між тополями стоять столи на честь льотчика (О. Г.). 5. Ще малим дівчам вона блукала отут з подружками (О. Донч.). 6. Химерними візерунками лягли на шлях тіні акацій (О. Г.). 7. Дмитро зітхнув, пройшовся дорогою, поглянув на залите місяцем невидиме село. 8. Овечата ледве снували по траві, шукаючи тіні (П. М.). 9. Воркує голубом рівчак, і незвично хороше і неспокійно стає хлопцеві. 10. Як любо йти коханою землею і рідний вітер пити без кінця (В. Сос.). 11. Виходить дівчина із хати води з криниці набирати (А. Мал.). 12. Вицвіли в матері очі від чекання (О. Довж.). 13. Погода була напрочуд гарна (І. Фр.). 14. Мірошника полюбила для потіхи (Т. Ш.). 15. Потомились руки, граючи, потомились ноги, танцюючи (Н.-Л.).

Вправа 36. *Випишіть у чотири колонки обставини способу дії, міри і ступеня, причини і мети.*

1. І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, і рушник вишиваний на щастя, на долю дала (А. Мал.). 2. Поїдемо поговорити з лісом, а вже тоді я можу і з людьми. 3. Вітри з розгону поламали скрипку. 4. Я дуже тяжко Вами одболіла. 5. Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать. 6. Останні айстри горілиць зайшлися болем (Л. К.). 7. Шаленіє душа від беззвучного крику. 8. Відблиски давніх пожеж сліплять до болю очі. 9. Кудись же літає вітер спочити в свої вихідні. 10. Мені чомусь сьогодні трохи важко. 11. Захисти мене від прощань, я стомилася від розлуки. 12. Зима вже запахла спогадом, мені її зовсім не жаль. 13. Лиш біліли спорожнілі луки від ромашок сонно-чарівних. 14. Мати-нічка відпустила зорі до світанку світом прогулятись (Ю. Г.). 15. А я у гай ходила по квітку ось яку (П. Т.).

Вправа 37. *Знайдіть обставини часу, місця, умови, допусту. З'ясуйте спосіб їх вираження. Чи знайшли ви й інші розряди обставин?*

1. Справа, і зліва, і спереду стояли озера й озерця (А. Ш.). 2. Високо-високо під небом вечірнім пролетіли величезним табуном дикі гуси (М. К.). 3. Десь на сусідню вулицю дівчата понесли свою тиху пісню про кохання (М. Ст.). 4. З високої полонини долітають звуки трембіт і линуть над межигір'ями й ущелинами (І. Ц.). 5. Через вулиці нахололі повз очей зачарований хміль йшла ти в сонячнім ореолі невідомо куди і звідкіль (В. Сим.). 6. Ми ніколи не знаємо, що думають люди перед смертю. Особливо ті, що йдуть від нас назавжди і знають про це заздалегідь (О. Сизон.). 7. Я люблю тебе, давно люблю, над життя, над усе на світі (Л. У.). 8. Незважаючи на таку рань, було вже зовсім тепло (О. Г.). 9. Лежавши на печі, держави не збудуєш (Др.-Хм.). 10. Зашуміла вода на низині, шукаючи виходу (П. М.). 11. Було, незважаючи на травень, душно, як улітку (М. К.). 12. Не раз, заблудившись, навмання йшли мандрівники тайгою, намагаючись знайти правильний шлях (О. Донч.).

Вправа 38. *Визначте синтаксичну функцію інфінітива.*

1. Та в мовчанні живе надія не почути жорстоке «ні!» (В. Сим.). 2. Він роботи ходив просити (Д. П.). 3. Душа іде молитися в той храм (О. Пахл.). 4. Хто нас мовчати заставляв? (О. О.). 5. Зрештою, кожна жінка має бути загадкою (В. Зах.). 6. Дітвора приносила бабі подивитись якогось голуба чи голубку (М. Ст.). 7. Залишив Грицько думку вернутися повесні додому (П. М.). 8. Мені ще довго будеш снитись ти, мандрівний дух на обрії печалі... (О. Пахл.). 9. Не вчи рибу плавати (Н. тв.). 10. Яка то радість – на рідну землю повертатись (А. Ш.). 11. А цілувати хліб навчила мати (Є. Г.). 12. Я не вмію до тебе звикати (Л. К.). 13. Ті пісні мене найперше вчили поважати труд людський і піт (В. Сим.). 14. Він наїздив у батьківське село відчути степ і вирій без підпорки (Б. О.).

Вправа 39. *Перепишіть. Підкресліть усі члени речення, вкажіть на спосіб їх вираження.*

1. Пахощі з липи і квіток носилися в повітрі і розвівалися широкими хвилями далеко навкруги (П. М.). 2. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше (Н. тв.). 3. Над головами в морозному повітрі яскраво променіли золотими жучками зорі (П. Панч).

4. Піду шукать миленького, втоплю своє горе (Т. Ш.). 5. В далечінь холодну без жалю за літом синьоока осінь їде навмання (В. Сос.). 6. Не шукай красоти, а шукай доброти. 7. Не вчи орла літати, а соловейка співати (Н. тв.). 8. Написати добру пісню – для музиканта і для поета щастя (Д. П.). 9. Вдосвіта гурт хлопців виїжджає на озеро ловити щук і карасів. 10. Прізвисько у дідуся – Красивий (В. Глова). 11. Я вірші став писать під вечір золотий (В. Сос.). 12. «Лісова пісня» Лесі Українки може бути названа гімном природі (М. Рил.). 13. Вдень накувала зозуля жити чотирнадцять літ. 14. Хай завжди веселим буде сміх наших дітей!

Вправа 40. *Складіть речення за схемами.*

1. Складений підмет – узгоджене означення – складений іменний присудок – неузгоджене означення. 2. Непрямий додаток – простий підмет – складений дієслівний присудок – непрямий додаток – обставина способу дії. 3. Узгоджене означення – обставина місця – простий дієслівний присудок – узгоджене означення – простий підмет. 4. Простий підмет – прикладка – обставина місця – складений дієслівний присудок – обставина часу. 5. Узгоджене означення – простий підмет – простий присудок – обставина способу дії – прямий додаток – обставина місця – неузгоджене означення.

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 3

Тема: ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Мета: поглибити знання студентів про види та способи вираження другорядних членів речення; удосконалити практичні навички їх виділення у реченнях; розвивати творчі вміння студентів у царині синтаксису простого речення.

Завдання

1. Підкресліть другорядні члени речення, схарактеризуйте їх за значенням та способом вираження.

2. Скласти речення, у яких подані слова і словосполучення виступали б а) означеннями; б) прикладками; в) обставинами.

3. Визначити, у яких словосполученнях керований іменник є неузгодженим означенням, а у яких – додатком.

4. Побудуйте речення, де б інфінітив виступав у ролі другорядного члена речення: а) додатка; б) означення; в) обставини.

Варіант 1

І. Я вранці голос горлиці люблю (Л. К.). По долині увечері козак смутний ходить (Т. Ш.). Їх зір летить до сонця з ночі крізь океани темноти! (В. Сос.) Надворі ніч боролася з ранком (П. К.). Від прямих ударів танки репалися і кидалися угору (О. Довж.). Знову випливла перед зором річка, стара верба (Ю. М.).

ІІ. а) високого зросту, веселий, попоїсти; б) лебідь, окуліст; в) через хворобу, на зло.

ІІІ. Пахощі од зерна, вручення грамоти, розорення землі, крик журавлів.

ІV. Ходити, привітати.

Варіант 2

І. Засмалені матроси співають на палубі про невідкриті ще землі, про зелені країни тропіків (О. Г.). Віддавна смілості й одвазі шумить по всесвіту хвала (М. Р.). Безшумно й врочисто машини ввійшли під арку стрілчастої Спаської вежі (М. Б.). Село дитинства таки міцно приросло до душі (Ю. М.). Якусь хвилину артилеристи стояли мовчки, в глибокому внутрішньому спогляданні (О. Довж.). Полковник послав синів розчистити дорогу (П. К.).

ІІ. а) з дерева, з карими очима, верхи; б) красуня, українець; в) з давніх-давен, з радості.

ІІІ. Виступ учителя, запах свіжого сіна, глибочінь серця, розорення землі.

ІV. Принести, зіграти.

Варіант 3

І. Потрібен мир – заводу і хатині, і джунглям, і березовим гаям, каштанам Відня, дзвонові Хатині, і київським та курським солов’ям (М. Луб.). В’їдається у степ завзята праця (М. Б.). Немов душею п’ю твого труда весну я в радості степів, у гомоні дібров (В. Сос.). Широка річка темним люстром чорніє в неї під ногами (Б. Гр.).

Вже листячко кволе на вишнях та сливах світиться (В. Гонч.).Раптом перед нею з усім жахом стала дійсність (Газ.)

ІІ. а) років двадцяти, зопалу, сьогодні; б) ветеран, садовод; в) у Криму, степом.

ІІІ. Спів дівчат, підкорення космосу, місяць уповні, поради лікаря.

ІV. Ночувати, вчитися.

Варіант 4

І. Віра в рідну свою батьківщину починається з віри в людину (Н. З.). Листя слухає вітру зітхання і гортає сумні прапори. На покірну красу умирання сонце дивиться сумно згори (В. Сим.). Способом накладання фарб майстер також підсилює ефект світла (І. Бар.). Згадка про Наталку дряпнула по душі (Ю. М.). На могилі кобзар сидить та на кобзі грає (Т. Ш.). Чимало овочевих мають гарні квіти та плоди (С. П.).

ІІ. а) писати, брата, чорні; б) філолог, крила; в) по снігах, лебедем.

ІІІ. Чоловік в окулярах, насіння соняшника, вишивання рушника, друк курсової.

ІV. Різьбити, в’язати.

Варіант 5

І. Народна медицина використовує коріння чемерника для лікування кашлю, плевриту (О. Бойч.). Біля трухлявого пенька на кущі скрутився чорний вуж. Через просіку пролетіла довга сива волосінь павутини (В. Дрозд). Страшний лікарський присуд злякав усіх (Ю. М.). А по Печерській горі росла тоді скрізь дика пуща (П. К.). Ковдри і рядна виткані на верстаті матусею (В. Дрозд).

ІІ. а) спокійної вдачі, вліво, з кришталю; б) Умань, велетень; в) у човні, квіткою.

ІІІ. Пісні кохання, ремонт апаратури, примірювання костюма, шпилі гір.

ІV. Плекати, приїхати.

Варіант 6

І. Над довгогудучим простором, над арками через Дніпро блискучим промчав метеором розгонистий поїзд метро (М. Б.). Вертає сонце з вогняного рейду в бузково-сірий, волохатий сон (В. Дрозд).

Так ось вона – ця круча Альбіону, вапнисто-білий, невисокий щит (М. Б.). Аж ось з хлопцем старий кобзар в село шкандибає (Т. ІІІ.). Раптом всі говоритимуть про нього, показуватимуть на їхню хату (Ю. М.). Поклав альбом та олівець у свій бувалий не в одних бувальцях старий і зморщений портфель (В. Шч.).

ІІ. а) із сильним характером, щастя, читати; б) солов'ї, малина; в) на радість, у парку.

ІІІ. Заміщення посади, крики гусей, облік товарів, скрип коліс.

ІV. Шити, доглядати.

Варіант 7

І. Цей високий куш з матовою темно-сірою корою, з великим овальним листям і густими китицями суцвіть – оздоба рідного краєвиду. Успішно застосовували сік ягід черемхи для лікування гнійних ран (І. Мур.). Чемерник зустрічається у листяних лісах Карпат (І. Бар.). Місяць став уже на небі нижче, світить по траві, по кущах, по деревах (П. К.). Дівчина кинулася до дверей і повернула ключем (Б. Гр.). Золотиста солома пахла літом (В. Сим.).

ІІ. а) із снігом, на щастя, стукати; б) подорож, вечір; в) просто, на шляху.

ІІІ. Царство трав, берег Десни, викошування трави, хлопчик з зеленими очима.

ІV. Танцювати, турбуватися.

Варіант 8

І. Громаддя вершин примарами встають навкруги (В. Дрозд). Мандрівникам завжди притаманні і радощі, і каяття. В невпиннім русі і шуканні порука вічного буття (Досв.). Пахнула доба космічним хлібом (І. Коч.). Тільки козацькою одвагою і держиться на Вкраїні стародавня Русь і благословенна віра (П. К.). Очі метнулись йому назустріч, прощали все (Ю. М.). Після третіх півнів він вийшов на просторе шкільне подвір'я (М. Ст.).

ІІ. а) з правди, жити, днів; б) очі, Венеція; в) мимоволі, до весни.

ІІІ. Батьківщина озер, проводжання зими, почуття жалю, новини з газет.

ІV. Співати, зцілитися.

Варіант 9

І. Він летів назустріч квітці привітати срібним дзвоном (О. О.). Дід Карпенко ходить щонеділі у степу шукати бозна й що (Л. К.). Ти навчила мене змалку поважати старих (І. Ц.). Люди часто стають ворогами без причини (В. Сим.). Через віки, а то й через роки ріка вже стане спогадом ріки (Л. К.). Ось чайка вибухла стрілою і стала витись в вишині (О. О).

ІІ. а) з золотими руками, вгору, на квартал; б) Оленка, мати; в) з пустелі, від щирого серця.

ІІІ. Викорчовування пеньків, передчуття радості, пісня жайворонка, серпанок ночі.

ІV. Виховувати, майструвати.

Варіант 10

І. Вже третій день живу у лісі (Л. К.). Чи викинути серп і йти байдикувати, чи долю проклясти за лютий недорід (В. Сим.). Над берегом висів солоний туман од дрібних бризків (М. Коц.). На фронті виробилася армійська звичка швидко орієнтуватися і приймати рішення (А. Ш.). І дуб посадили на прикмету проїжджаючим (Т. Ш.). Очі від утоми закрились (П. М.).

ІІ. а) високого зросту, спати, вбік; б) орел, «Софіївка»; в) цілу осінь, зопалу.

ІІІ. Цвіт саду, букет з літніх квіток, оформлення документів, розмови учнів.

ІV. Читати, просити.

Варіант 11

І. Протилежний недалекий берег темнів нерівною стіною осоки й очерету (Є. Г.). У всі кінці гадюками розлізлися рельси (І. Гр.). Вона міцно поцілувала дочку й вийшла чорним ходом (Б. Гр.). Високі гори обступають її з трьох сторін амфітеатром (Н.-Л.). Уперше вона побачила його в своїх сусідів Гримичів (М. Ст.). Додому він вертався умирати (Л. К.).

ІІ. а) з відкритою душею, відпочити, з металу; б) лисичка, доля; в) незважаючи на дощ, для щастя.

ІІІ. Скрип коліс, хлопчик літ восьми, утвердження істини, шепіт трави.

ІV. Спати, малювати.

Варіант 12

І. Од переляку на його лобі виступив дрібний холодний піт (Н.-Л.). Вся круча по самі вінця налита прозорим, розплавленим жаром (О. Г.). Буйна листва кущів синіла від рясної роси (М. К.). Цілу ніч до зорі я не спала (Л. У.). Василь дістав завдання дійти до села і дізнатися про всі події (М. Ст.). Чутка про маєток у тридцять тисяч не давала нікому покою (П. М.).

ІІ. а) середніх років, вдосконалитися, з квартирою; б) батько, золото; в) заради перемоги, думати.

ІІІ. Скирти хліба, клумба квітів, промова голови села, культивування звичок.

ІV. Працювати, жити.

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 41. *Перепишіть речення. Визначте граматичні основи. До якого типу речень їх можна віднести? Встановіть спосіб вираження головного члена у кожному. Які речення зайві?*

1. Люби природу не як символ душі своєї. Люби природу не для себе, люби для неї. 2. Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля. Збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка й Даля. Не майте гніву до моїх порад і не лінуйтесь доглядать свій сад (М. Р.). 3. Іду. Бреду. Захочу – то й спочину (Л. К.). 4. Живемо не хлібом єдиним. 5. Зробив шкоду і тихенько зник. 6. Не завидуй багатому: багатий не знає ні приязні, ні любові – він все те наймає (Т. Ш.). 7. Дишеш і не надишешся тим чистим і пахучим повітрям (Н.-Л.). 8. Жив сей день і ніч щасливо з вами (Л. У.). 9. Не вчи орла літати. 10. Згаяного часу і конем не здоженеш (Н. тв.).

Вправа 42. *Визначте спосіб вираження головного члена означено-особових речень.*

1. Сади свій сад, плекай свої надії. 2. Разом ходімо у майбутнє (Л. У.). 3. Для добрих друзів відчиняю дім і маю серця щиру нагороду…(А. Мал.). 4. Шукайте цензора в собі. 5. Не забувайте незабутнє (Л. К.). 6. Юно йдемо до мети (В. Сос.). 7. Чого являєшся мені у сні? (І. Фр.).

8. Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте (Т. Ш.). 9. Не обіцяй в біді згадати друга, а просто другом будь йому завжди (М. Карп.). 10. Будемо ж берегти наше мирне небо (Газ.).

Вправа 43. *Знайдіть головний член у неозначено-особових реченнях, з'ясуйте його морфологічне вираження. Чи є тут зайві речення?*

1. Бо мене хоч били, добре били, а багато дечому навчили (Т. Ш.). 2. Пісенні, мальовничі й чарівні Карпати… Їх у народі ще звуть Верховиною (С. Пуш.). 3. Не встигли збудувати – вже й ламають (В. Кол.). 4. Нас зустрічають хлібом-сіллю (Л. У.). 5. Посадили над козаком явір та ялину (Т. Ш.). 6. Весною в селі встають рано (Гр. Т.). 7. Радять мені жити без ілюзій (Л. З.). 8. По селах святкують обжинки (П. В.). 9. Вчителя й дерево пізнають з плодів. 10. Від добра добра не шукають (Н. тв.).

Вправа 44. *Підкресліть у реченнях граматичну основу і визначте, котрі з них є узагальнено-особовими. Проаналізуйте способи вираження головного члена в цих реченнях.*

1. В ріднім краї панувати не дамо нікому (П. Ч.). 2. Без води каші не звариш (Н. тв.). 3. За одного вченого двох невчених дають. 4. Чужим розумом не проживеш. 5. Коло чужого рота не поставиш ворота. 6. Людей слухай, а свій розум май. 7. Не пхай носа до чужого проса (Н. тв.). 8. Поставили АЕС в верхів'ї трьох річок (Л. К). 9. Не повернуть минулого ніколи (М. Рил.). 10. Але як швидко побіля вогню не бігай – все рівно обпечешся (Гр. Т.). 11. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки (Н.-Л.).

Вправа 45. *Розмежуйте означено-, неозначено- та узагальнено-особові речення.*

1. Не проміняйте незабутнє на сто ерзаців у собі! (Л. К.). 2. Мудре дівчатко в очі цілують (С. Йов.). 3. Зупиніться, поети! (Б. О.). 4. Науки за плечима не носити (Н. тв.). 5. Вже третій день живу у лісі... 6. Скільки цвіту з мене обтрусили... (Л. К.) 7. Бунтуйте, люди, хмари і птахи, пісні, дерева, мови, діалекти! (О. Пахл.) 8. Лежачого не б'ють. 9. Вчись не до старості, а до смерті (Н. тв.). 10. Плекаймо в серці кожне гроно, прозоре диво калинове (Г. Білоус). 11. По нитці і клубка можна

знайти (Н. тв.). 12. Тут же, біля лікарні, розкладають вогнище, варять картоплю (В. Коз.). 13. За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм (Т. Ш.). 14. Кашлю і любові не втаїш (М. Ст.).

Вправа 46. *Визначте різновиди безособових речень залежно від способу вираження головного члена.*

1. Вночі не спалося, а вдень не робилося. 2. Дмитрові стало соромно за свою гарячковість. 3. Вам можна в усьому довіритись. 4. На людях треба побільше бувати (М. Ст.). 5. І серцю в грудях тісно, тісно, тісно! (Л. К.) 6. Не до вечері було мені тоді (Н.-Л.). 7. Замело, завіяло стежки, закрутило вихором по хаті. За димами доріг не видно (А. Мал.). 8. До самого узлісся можна було їхати на конях. 9. В лісі під зеленими віковічними наметами грабів та розлогої ліщини давно вже смеркало (П. Панч). 10. Нема рятунку ворогам (Л. У.). 11. Пити хотілось нестерпно. 12. І без кохання годі, і з коханням важко (Б. Л.). 13. Небо посвітлішало. Почало благословлятись на світанок (В. Г.). 14. На сонячних лісових горбках солодко пахло нагрітою стиглою полуницею (О. Донч.). 15. Дідова оселя снігом прикрита, віконця замуровано морозом, двері замело, забило (П. М.). 16. Нам одрізано путі (Б. О.). 17. Немає лелеки над дахом старим (О. Пахл.). 18. Не чуть пісень в козацькому строю (О. Пахл.). 19. Треба слову мудрості додати... (М. Сн.). 20. Тепер пора прощатися нам. 21. Мені страшно такого кохання (Л. К.). 22. Як вам ведеться в довгі зимні ночі? (Т. К.).

Вправа 47. *Визначте роль інфінітива в кожному реченні.*

І. 1. Де дітися поету?! 2. Тут треба увійти без перешкод (Л. К.). 3. Боюсь наполохати слово (П. Перебийніс). 4. А смерть козацьку треба шанувати (О. Пахл.). 5. Нам ніколи юними не бути (Л. Д.). 6. Як не згадать материнську сльозу, яка запеклась на моїм рукаві (Д. Степ.). 7. Відпочити б з дороги. 8. Словами серденька не одурити (Л. У.). 9. Двом смертям не бувати (Н. тв.). 10. В соняшнику справді трудно впізнати сонце (Л. У.). 11. Пером не можна написати, не можна і в казках сказати, яких було багацько див! (І. Котл.). 12. На прощання, милий брате, що сказать тобі? (П. Г.)

ІІ. Нарешті йому трапляється нагода виконати свій обов'язок. 2. Навіть дивитися на нього було страшно. 3. Настав час прощатися з Анастасією Іванівною. 4. Розпорядіться приготувати на аеродромі літаки. 6. Зайшов я

до знайомого підкріпитися. 7. Вам треба йому все розповісти. 8. Нервуватися вже було зайвим. 9. Брат лишився доглядати малечу, Оксана ж поїхала зустрічати чоловіка. 10. Учитель наказує учням сидіти каменем. 11. Надворі почав накрапати дощ. 12. Вивчити теоретичний матеріал – домашнє завдання. 13. Вона майнула поділитися добрими новинами. 14. Капітан наказав атакувати ворога. 15. Ще манить звичка – впасти на коліна.

Вправа 48. *Встановіть різновиди односкладних номінативних речень і засоби вираження головних членів. Знайдіть зайві речення.*

1. Літо. Сад. Яка спекота! (М. П.) 2. Ані усмішки на смаглявому личку (О. Г.). 3. Тиша і смуток навколо (І. Ц.). 4. Ні дружини, ні дітей, ні друга – тільки гілка вишні на столі (І. Др.). 5. Краплина музики. І оживуть вуста. Росинка музики. Бездонна глибина. Сльозинка музики. Як плач землі, свята. Криниця музики. Не вичерпать до дна її ні генію, ні вітру, ні літам…(М. Б.). 6. Високі сосни. Серпень. Спека. Усе так звично. Синь ріки. Летять над Ворсклою лелеки. А ген над гаєм – літаки (І. Мур.). 7. Ох, яка ж краса! Сад увесь убрався в іній (П. Т.). 8. Ось камінь той (Л. К.). 10. Дубів осінніх бронзова печать... (О. Пахл.). 11. В своїй хаті своя правда, і сила, і воля (Т. Ш.). 12. Ах, який чудесний Коропів хутір (О. В.).

ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 49. *Розмежуйте повні та неповні речення. Спишіть, підкресливши граматичні основи. Охарактеризуйте неповні речення.*

1. Річка починається струмком, із струмків мільйонних – повінь річки (О. Г.). 2. Сивоок знав тепер, що червона фарба означає кохання і милосердя, небесна – вірність, біла – невинність, радість, зелена – надію, вічність, чорна – жалобу, смуток… (П. Загр.). 3. Кажуть, беруть з одного квіту бджоли свій мед, а отруту – гадюки (В. К.). 4. Приснись, як дитині – політ, як груші – янтарний плід, як цвітові – бджілка, як тиші – сопілка… (В. К.). 5. Гості першого дня – золото, другого – срібло, а третього – мідь, хоч додому їдь (Н. тв.). 6. Під синім, зоряним шатром неба було тихо та тепло (М. К.). 7. «Кобзар» називають енциклопедією народного життя, а його автора – народним поетом (Б. Ст.). 8. Білосніжний корабель його і зараз десь в

експедиції (О. Г.). 9. Юра спинився. В груди набрав повно повітря (Ю. См.). 10. Їм довічні почесті і слава, а тобі – цвісти і молодіти (М. Л.).

Вправа 50. *Визначте тип неповних речень, вкажіть, які члени речення пропущені*.

1. А Маковеїв буланий ішов попаски поруч із Сагайдою, по коліна забродячи в червоні маки. Чернишів – гріб копитом землю (О. Г.). 2. Коло школи зібрались мало не всі школярі. Дожидалися гостя з Києва (С. В.). 3. Кує зозуля. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін – ку-ку!, ку-ку! – і сіє тишу по травах (М. К.). 4. Васильки у полі, васильки у полі, а у тебе, мила, васильки з-під вій. 5. Про що вам написать? Про дальній шум акацій, про білі пелюстки, розвіяні кругом? (В. Сос.). 6. – Любиш мене? – Як душу. – Будеш чекати? – Скільки скажеш, буду. Чи рік, чи вік (М. Ст.). 7. Цей ліс живий. У нього добрі очі (Л. К.). 8. Він любив землю, як пташка повітря, як риба – воду (М. К.). 9. Мати наша – сивая горлиця. Все до її серденька горнеться: золота бджола – намистиною, небо – празниковою хустиною, сивий дуб – прокуреним прадідом, білочка – мальованим пряником, жура-журавель над криницею – чистою сльозою-водицею, а земля – пшеницею ярою, а літа – замисленим яворoм (Б. О.). 10. «Чого ви, хлопці?» – спитав Савко (М. Хв.). 11. Хай тобі кожний метелик буде привітом, а кожний подих вітру поцілунком (Гавр.). 12. Дітвора зразу захотіла спати. Христя пороздягала, положила (П. М.). 13. Розумного на покуті саджають для честі, а дурня – для сміху (Н. тв). 14. Будьте самобутні! Будьте незалежні! Волею залізні, духом м'ятежні (П. Т.). 15. Щастя розум одбирає, а нещастя повертає. 16. Риба шукає, де глибше, а людина, де ліпше. 17. Якби Хомі гроші, був би він хороший, а нема – всяк мина (Н. тв.).

Вправа 51. *Знайдіть парцельовані конструкції, поясніть їх різновиди.*

1. Учитель – святе ім'я, учителювання – святе заняття. Ім'я і справа викликають лише одне почуття – довіру. Безмежну, іноді навіть сліпу довіру. І не тільки учнів, а й батьків. Адже батьки – теж вчорашні учні (А. Лих.). 2. Які в нього очі! Великі, чорні, безмежно добрі. І повні нерозрядної туги (М. Ол.). 3. Воду з криниці пили. Пригорщами. Холодну. Добру, солодку воду, що гамувала спрагу і додавала сил в путі (А. Кащ.). 4. Люблю чернігівську дорогу. Весною, влітку, восени (Л. К.). 5. Троє їх, пастушків. Павло, Сашко і Степан. Розбирали гранату (Л. К.). 6. Люблю. Чужого. Раптом –

неминучого (Л. К.). 7. Раптом над самою головою небо заграло. Милозвучно, потужно, свіжо (О. Г.). 8. Буває отак ні з сього ні з того візьмеш і образиш людину. Зовсім не бажаючи того (О. Г.).

Вправа 52. *Перепишіть речення, з'ясуйте природу порівняльних конструкцій, поясніть розділові знаки.*

Зауважте: у порівняльному звороті відбувається порівняння не з конкретним предметом, а предметом узагалі як виразником типової ознаки. Такі порівняння легко трансформуються у форму орудного відмінка, пор.: *Набігла хмарка, як чумацьке рядениe (= чумацьким рядeнцем); Між покосами горіли зорі, як червоні суниці (= червоними суницями).*

Проте у порівнянні часто приховане неповне підрядне порівняльне речення, де в підрядній частині має бути хоча б один головний член (підмет чи присудок), головний член, якого не вистачає, легко відтворюється з головної частини, напр.: *Вона тяглась до нього, як квітка до сонця (= тягнеться); Легенди виростали, як гриби після дощу (= виростають).*

Якщо ж у порівнянні називається конкретний предмет або ж від нього залежить відокремлене означення (зворот) чи підрядна частина, то маємо не порівняльний зворот, а підрядне порівняльне речення: *Ніхто так щиро не дбав про «народне добро», як Прокіп (вказівка на конкретну людину); Рояль не давався Хомі, він все ще тримався на ногах, тільки вив дико, як звір, стікаючий кров'ю (залежне відокремлене означення); Соловілі очі Андрія блищали, як лід, що тане не сонці (залежне підрядне).*

1. Клянусь боротись до загину так, як боролися батьки (В. Сос.). 2. Посеред ночі пішов дощ. Зашелестів, як збіжжя в полі (Д. П.). 3. Люблю вночі на небеса дивитись, коли зірки, немов бджолиний рій, поблискують крильми, і повен мрій виходить місяць, як прадавній витязь (Д. П.). 4. Мій час пливе собі так тихо-тихо, як по ставку пливе сухий листок (Л. У.). 5. Не було, мабуть, кращої людини на світі, як дідусь (О. Г.). 6. Інший пристане, як шевська смола, а прогнати не можна (М. Стар.). 7. Воронцов ніби становив найголовнішу, невід'ємну частину складного організму полку, наче мати в сім'ї (О. Г.). 8. Парубок стояв як зачарований (П. М.). 9. Життя – як п'єса: не те важливе, чи довга вона, а те, чи добре зіграна (Сенека). 10. Ти – як дощ. А я – мов явір. Хочу листям тебе зловить

(Д. П.). 11. Вона ж у нас гарна, як весна, а завзята, як віхола (М. Ст.). 12. Не було ні радості, ні горя. Снилася, як небо журавлю, жінка, що хотіла бути морем і яку, як пісню, я люблю (І. Павлюк). 13. Через майдани пливуть тумани, мов білий шовк (М. Др.-Хм.). 14. Від люті став він червоний як рак (І. Н.). 15. Після напруженої праці хлопці спали як мертві (В. Владко).

Вправа 53. *Перепишіть речення, поставивши пропущені розділові знаки. Поясніть синтаксичну природу кожного порівняння.*

І. 1. Вона згадала що той плац мов пишний сон був та й загув наче його вітром рознесло як розносить весняний туман гарячого травневого ранку (Н.-Л.). 2. Руки стали як лід. 3. Дощ ллє як з відра. 4. Сестро! Не будь як зима що не вблагати її не вмолити (Л. У.). 5. Крутиться як муха в окропі. 6. Любила мене мати пестила прямо як з писаною торбою носилася (Карп.-К.). 7. Над шляхом понеслась-полилася наче срібний дзвіночок жайворонкова пісня (П. М.). 8. Стоять сади немов кульбаби (В. Ст.). 9. Поникли голови козачі неначе стоптана трава. 10. З далеких срібних вод мов хмара окуні пливуть вдаряючи як веслами плавцями (Б.-І. А.).

ІІ. 1. Він став переді мною грізний мов скеля. 2. Стою немов заворожена. 3. Двері скрипнули наче вжахнулися що хтось іде. 4. Напевне тут варили на плиті – стіни чорні наче в кузні. 5. Пішла вечірніми вулицями як іде людина що несе важке. 6. Над балконом немов рана червоніло помираючи сонце. 7. Він ішов поруч з нею мов у кайданах звичайний собі чоловік із сумками: голосно розмовляв і нецензурно лаявся. 8. На мене мов упала кам’яна брила. 9. Савку вона любила як звірина любить своє звіреня. 10. Савка запам’ятав ті вечори як свято і повертався до них як до порятунку в гірку хвилину. 12. Над Харитоном крадькома кепкували за звичку ходити заклавши руки за спину нагнувшись уперед мовби придивляється до папірців які щойно йому принесли. 13. На сходах було темно як у бочці але він запобігливо поставив унизу ліхтар (із повісті Любові Пономаренко «Нехворощ»).

Вправа 54. *Поділіть на групи слова-речення.*

1. – То як, сину? – косує батько на полицю, де лежить пилка і сокира. – Еге ж! – кажу я весело. 2. – А я, чуєш, вдруге виходжу тебе виглядати. – Е? – віриться і не віриться, і мені аж трохи лячно стає. 3. Дядько Себастіян здивувався, опустив руку з батогом: – Оце так! І тобі, жінко добра, не шкода буде твого каламутника? 4. – За ваш талант, Демку Петровичу! – Спасибі.

5. – Ой! – тітка Василина здригнулася. 6. – Завтра? – аж не віриться мені. – Атож. 7. – А ти куштував? – Ще ні. 8. – І що тепер читаєш? – Ет! – То чого запишався? – О! Таке скажете, – починаю червоніти. 9. – Тільки одна умова: потім розкажеш, про що тут пишеться. – Згода. 10. – Спасибі, спасибі, тату, – вклоняються низько. 11. – Це ти? – Авжеж, Мар'яно! 12. – А ми їдемо до вас на щедрий вечір. – Справді? – Справді. Добрий вечір, Любо! (М. Ст.)

Схема аналізу простого речення

1. Тип за кількістю граматичних основ (просте / складне).
2. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
3. Тип за інтонаційним оформленням (окличне / неокличне).
4. Тип за характером предикативних відношень (стверджувальне / заперечне).
5. Тип за структурою граматичної основи (двоскладне / односкладне).
6. Тип за наявністю (відсутністю) другорядних членів речення (поширене / непоширене).
7. Тип за наявністю (відсутністю) обов'язкових членів речення (повне / неповне).
8. Тип за наявністю (відсутністю) засобів ускладнення (неускладнене / ускладнене).
9. Пунктуація.
10. Аналіз головних і другорядних членів речення: а) пояснюване слово; б) запитання; в) аналізоване слово; г) член речення, його різновид; ґ) засіб вираження; д) тип синтаксичного зв'язку.

Зразок розбору

Море світла повільно почало заливати простори степу.

Речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. У кінці розповідного неокличного речення ставиться крапка.

(що?) море світла – складений підмет, виражений семантично неподільним словосполученням (метафора) – іменником середнього роду у називному відмінку однини з іменником середнього роду у родовому відмінку однини;

море світла (що робило?) почало заливати – складений дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом дійсного способу минулого часу середнього роду однини із фазовим значенням та інфінітивом, координація;

почало заливати (що?) простори – прямий додаток, виражений іменником у знахідному відмінку множини, керування (сильне, безпосереднє);

почало заливати (як?) повільно – обставина способу дії, виражена прислівником способу дії, прилягання;

простори (які?) степу – неузгоджене означення, виражене іменником у родовому відмінку однини чоловічого роду, керування (слабке, безпосереднє).

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема: ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Мета: поглибити знання студентів про головні та другорядні члени речення, їх типи і способи вираження; вдосконалити практичні навички повного синтаксичного розбору простого речення.

Завдання

1. Визначити граматичні основи та другорядні члени речення. Вказати структурний різновид кожного з членів речення.

2. Визначити різновид односкладних речень і спосіб вираження головного члена в них.

3. Побудувати всі можливі різновиди односкладних речень дієслівного типу (змінюючи форму вказаного дієслова). Назвати їх.

4. Виконати повний синтаксичний розбір речення.

Варіант 1

І. 1. За волю кожний з нас поляже (О. О.). 2. Море світла залляло їм очі (М. К.). 3. Небо синіло в високості, чисте, безхмарне (М. К.). 4. Слова – полова, але огонь в одежі слова – безсмертна, чудотворна фея, правдива іскра Прометея (І. Фр.). 5. Всі були в чорному, бо в імператора – жалоба (П. З.).

ІІ. І день, і дим, і даль, і рими. Бадьорий крик, бадьорий спів (В. Сос.). Говори мало, слухай багато, а думай ще більше (Н. тв.). Так потихесеньку допливаєте аж до Коропового хутора (О. В.). І не кожному на віку щастить бачити отакий, як сьогодні, кришталевий ліс (Я. Б.). Ні стежки, ні доріжки (М. В.).

ІІІ. Назвати.

ІV. Вдивляється розтужена душа в осамітнену печаль осінню (П. П.).

Варіант 2

І. 1. У кожної людини є своя криниця пам'яті… (Є. Г.). 2. Мислити і творити, творити і мислити – це для письменника його фах, його повсякденність (О. Г.). 3. Очерет мені був за колиску (Д. Ф.). 4. Праця людини – окраса і слава, праця людини – безсмертя її (В. Сим.). 5. Сонце, немов утомившись, стало сідати (В. В.).

ІІ. За одного вченого десять невчених дають (Н. тв.). Писати треба тільки правду (О. Довж.). Глянув на море. Здавалося, у нього можна дивитися, як у дзеркало (Ю. З.). І сонце, й день, і вишня в цвіті, і творчості крилата мить (П. Т.). Вечоріло (О. В.).

ІІІ. Зустрічати.

ІV. Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов (П. Т.).

Варіант 3

І. 1. Тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок мене на ниву батьківську веде (В. Сим.). 2. Надворі помітно стемніло, і став накрапати дощ (В. Гжиц.). 3. В природі все доцільне і прекрасне (В. Гжиц.). 4. Степ був сизий, мов крило орла (Л. К.). 5. От двоє молодят взялись за руки (Б. О.).

ІІ. Не чути ніякого голосу (І. Фр.). Ніде не ворухнеться, не стрепенеться (М. К.). Треба піднести її (правду) високо і нести біля самого серця (О. Довж.). Науки не носити за плечима (Н. тв.). Немає на світі ні грому, ні вітру (Т. О.).

ІІІ. Хотіти. ІV. Сині очі волошок у полі задивилися в душу мені (Є. Г.).

Варіант 4

І. 1. Повинен прямо я сказать, що став цей звичай архаїчним (М. Р.). 2. Тепер тобі весь світ здається чарівним (М. В.). 3. Жовті зіниці кульбаби мерехтіли в траві (О. Донч.). 4. Ти для мене, коханий, ніколи померти не зможеш і забутись не зможеш, бо нам забуття не дано (Н. Кащук). 5. І хмариться в природі щось людське, і щось природне світиться в людині (І. Ж.).

ІІ. У спеку, в сніг – нелегко нам нове породжувати місто (І. Н.). Хай іншим тихі пристані й причали у снах ввижаються (М. Р.). Швидесенько запливаєте в кугу, – густий-густий кущ куги посеред озера (О. В.). Жену від себе голоси поля, і тоді на мене, як дощ, спадають небесні (М. К.). І день, і мить, і ніч, і вічність, і тиша, і дев'ятий вал (Л. К.).

ІІІ. Чути.

ІV. А то на мить у світ засвіття душа моя заскочила самітня (П. П.).

Варіант 5

І. 1. Що в світі миліше над зоряні ночі? (М. Кр.). 2. Сто друзів – це мало, один ворог – це багато (М. Ст.). 3. Три дні Лукія була сама не своя (О. Донч.). 4. І раптом солов'ї взялись співати про молодість далекую мою (В. Сос.). 5. Кожна нова книга повинна бути як сповідь (О. Г.).

ІІ. Юно йдемо до мети (В. Сос.). Сіріє. Над озером туманиться (О. В.). Заставляють мене оце м'ять коноплі, грядки шарувати. А мені хочеться щось інше робить (Сп. Ч.). Сьогодні особливо відчуваєш красу і велич нашого Києва (І. Ц.). А тюрм, а люду (Т. Ш.).

ІІІ. Прагнути.

ІV. Рожевий на заході край неба м'яким блиском осявав морозне повітря (М. К.).

Варіант 6

І. 1. Дід був людина проста й малописьменна (О. Довж.). 2. Хмарок рожевих цілий рій в безодні синій тане, гасне (В. Сос.). 3. Ніхто не наважувався починати розмову (Н. Р.). 4. Бринить-співає наша мова, чарує, тішить і п'янить (О. О.). 5. І раптом поплавок – сіп! (О. В.).

ІІ. Навкруги було безлюдно (М. К.). Пригинаєте кугу під кущем і сидите немовби в зеленому курені (О. В.). Немає ще поїзда? (А. Тесл.). Не клопочи, сину, про завтрашнє (П. М.). Крик, сміх, плач (Б. О.).

III. Везти.

IV. Над головами в морозяному повітрі яскраво променіли золотими жучками зорі (П. Панч).

Варіант 7

І. 1. Червоне – то любов, а чорне – то журба (Д. П.). 2. Дерева тільки-но почали вкриватись ніжним листом, і крони їх здаються прозоро-веселими хмаринками (В. Гжиц.). 3. Десь ключ птахів небачених летить (М. З.). 4. І повітря лилось прозоре, став кантатою вітру свист (В. К.). 5. І все ж я повинен був приїхати (О. Г.).

ІІ. Сонцю над світом горіти (І. Н.). Із зграї несеться сумний голос трембіти (М. К.). Та посійся не словами, а розумом, ниво (Т. Ш.). Добре діло роби сміло (Н. тв.). Твоїх очей магічна ніжність і губ розплавлений метал (Л. К.).

III. З'ясувати.

IV. Теплий день на мить всміхається крізь зимну просинь (Є. М.).

Варіант 8

І. 1. Яке то щастя – свій народ у світлі бачити (Д. П.). 2. Океан місячної ночі розливається навкруги (О. Г.). 3. Усе далеке, усе минуле знов повернулось у серце чуле (Р. Б.). 4. Найкраща пора у людини – кохання (М. Ст.). 5. Тільки хто ж то погасить зуміє перші мрії, перші поривання? (Д. П.).

ІІ. Приємно ходити по рідній землі (О. Коп.). Зненацька, неподалік від себе, побачив двох пташин (М. Ст.). Люби природу не для себе, люби для неї (М. Р.). Удвох і плакати легше (Н. тв.). Ні слова нікому (І. С.).

III. Світити.

IV. І невидимі в пущі солов'ї жагу солодку в звуки виливають (М. Р.).

Варіант 9

І. 1. Фрегати хмар біліють по обріях (О. Г.). 2. Для мене ви були немов святиня (Л. У.). 3. Поезія не може жити на смітнику (М. К.). 4. Яка це радість – взятися вперше весною за весло (О. Г.). 5. День обіцяє бути гарним, весняним (І. Ле).

ІІ. В один день затопило ліси, сінокоси, городи (О. Довж.). Зимовий вечір. Тиша. Ми (П. Т.). Працювать, працювать безутомно!

Кожній хвилі нема вороття (Л. З.). Вище лоба очі не підіймеш (Н. тв.). Немов душею п'ю твого труда весну у радості степів, у гомоні дібров (В. Сос.).

III. Морозити.

IV. І в срібних одблисках неземної музики у небі журавлів далекий клич пливе (М. Р.).

Варіант 10

І. 1. І спогадів могутня течія несе мене назад – у клекіт років (Л. Д.). 2. Хто ж не мріє мати вірного товариша й самому бути таким! (О. Г.). 3. Соломія не відривала очей від берега (М. К.). 4. Хмаринок росяні долоні блищать, мов точений алмаз (Р. Б.). 5. Праця та розум – окраса людини (Нар. тв.).

ІІ. Ідеш-таки до інституту вчитися? (І. Ле). Схотілося сонця, веселого шуму ріки, теплого хатнього духу, розмови (М. К.). Підожди. Іване, хай приложу гірчиці до рани (Н. тв.). Митцю не треба нагород (Л. К.). Якось незатишно і прохолодно стало (М. Іванців).

III. Вибачатися.

IV. В далечінь холодну без жалю за літом синьоока осінь їде навмання (В. Сос.).

Варіант 11

І. 1. Повітря навкруги здавалось не сірим, не похмурим, як восени, а майже білястим, променистим (О. Г.). 2. І серцю солодко було без краю (О. О.). 3. Згоріть в житті – єдине щастя (О. О.). 4. Давно мав намір відвідати ці, пов'язані з гіркими спогадами, місця (Ю. Б.). 5. Я без тебе, мово, без зерна полова, соняшник без сонця, без птахів діброва... (Ю. Р.).

ІІ. З харчами зараз сутужно (Ю. З.). Співай же, серце, не мовчи (В. Сос.). Готують молодий пшеничний урожай в бджолинім вересні (А. Мал.). Розуму не купиш (Н. тв.). Тремтіння віт, і жах, і насолода, шаленство злив у білому вогні (Л. К.).

III. Сказати.

IV. Не було б перемоги без віри у безсмертя людського добра (Т. М.).

Варіант 12

І. 1. Вода стала темно-вишневого кольору (Гр. Т.). 2. І заплакало, забилось давнє й чисте у душі (О. О.). 3. Блакитні гори хмар прикрилися ніби сивим туманом диму (Н. Коб.). 4. Хлоп'я в садку собі гуляло (Л. Г.). 5. Яка ж вона чудова, ця Ярина (Ю. З.).

ІІ. В очах ні крику, ні скорботи (А. Мал.). І вітер ласкавий, і довгії трави, і в квіти обрамлений день (В. Сос.). Не майте гніву до моїх порад і не лінуйтесь доглядать свій сад (М. Р.). І голови втрачати не треба (М. Ст.). Краще тепер, ніж у четвер (Н. тв.).

ІІІ. Будувати.

ІV. І хай сердець розквітлих чисті звуки мелодією щастя прозвучать (Л. З.).

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 55. *Знайдіть прості ускладнені речення. Визначте ряди однорідних членів, підкресліть їх відповідними позначками.*

Рідна мова

Мово рідна! Ти ж – як море – безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю.

Красо моя! В тобі мудрість віків, і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів твоїх у днину погідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу – його щирість і безсмертя його.

Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх, і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі, без тебе – перекотиполе, що його несе вітер у сіру безвість, у млу небуття. Твердине моя, захисток і гордість, і розрада в годину смутку. Люблю тебе і в гніві, коли ти клекочеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів, і вбити можеш словом єдиним, як блискавкою. Люблю і твою ніжність, ласкавість, лагідність, коли одним-однісіньким словом зігріваєш, мов сонце, і підносиш над хмари та між зорі, повертаєш до діяння, до життя, наснаго моя і мудрий вчителю мій (С. Плачинда).

Вправа 56. *Перепишіть. У поданих реченнях визначте кількість рядів однорідних членів, підкресливши їх відповідними позначками.*

Україна – країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому зради, довгої, вікової, героїчної боротьби за волю, в результаті якої – велетенське кладовище: високі в степу могили, руїна та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня…

Україна – це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочні ріки… (С. В.).

Вправа 57. *Визначте, чи є в наведених реченнях однорідні члени. Відповідь обґрунтуйте.*

1. Настане день, настане час, і розіллється знов медами земля, що освятив Тарас своїми муками-ділами (М. Р.). 2. І от вечір. Хмарний, важкий-важкий, задуманий (В. В.). 3. Дивіться, дивіться, добрі люди, що в мене молодиця – як калина, як яблучко, як дівочка, як панночка (М. В.). 4. І все, все навкруг було дивним і незрозумілим для Миколи (С. С.). 5. Б'ється серце, б'є по кривді, по лобах бездушних б'є. 6. Не дивися так привітно, яблуневоцвітно. Не милуй мене шовково, ясносоколово (П. Т.). 7. Навчити дітей вірити в людей, приготувати їх до життя – не легка справа (В. Сух.). 8. Бережи матір, оберігай її здоров'я, дорожи її надіями (В. Сух.). 9. Чорніє поле, і гай, і гори (Т. Ш.). 10. Коли на луках достигають трави, старшокласники виїжджають на сінокіс. Там живуть у куренях та наметах, косять, згрібають сіно, вечорами варять кашу, співають пісень біля багаття (І. Ц.).

Вправа 58. *Кожне з поданих речень побудоване неправильно. Виправте помилки.*

1. На полях, луках і садках лежить сніг. 2. Взимку я не тільки катаюся на лижах, а й на ковзанах. 3. На вечорі в клубі було багато дівчат і молоді. 4. На Півдні вже достигають солодкі апельсини й лимони. 5. На городі влітку ростуть гарбузи, дині, картопля, морква, овочі, квасоля, горох. 6. Догоряло вогнище й небо на заході. 7. Вітер гнув тополі, дерева, здіймав і крутив курявою. 8. Ми відвідали не тільки історичний музей, а й встигли побувати в картинній галереї. 9. Ми поповнили майстерню кваліфікованими кадрами і необхідними інструментами.

10. Поет викриває не тільки українське панство, а й сатирично зображує царя і царицю. 11. Наш учитель любить дітвору і педагогічну роботу. 12. Марійка любить волейбол і грати в шахи (із учнів. творів).

Вправа 59. *У реченнях із роману П. Загребельного «Роксолана» знайдіть ряди однорідних членів, охарактеризуйте їх (синтаксична функція, відкритість, однотипність, сполучниковість, багатокомпонентність, поширеність).*

І. 1. Доторкнувшись до величі, вона не злякалася, не втекла, не загинула, а сама пішла шляхом величі і навіть досягла неможливого: подолала велич. 2. Вона поєднала в собі лагідність звичаїв цивілізованих країн з гостинністю первісних народів. Полонила всіх своєю ввічливістю, щирістю, чарівливістю в бесіді, даровитістю, щедрістю, любов'ю до наук, мистецтва й розкоші, добротою, чуттєвістю і вдячливістю. 3. Султан полюбив її – уярмлену, понижену, пригнічену. Співбесідниця, сповірниця, знаряддя насолоди, іграшка. Страждала, рвалася з того приниження і тим жила і, виходить, була щаслива. 4. Гнався за пишнотою, за славою, за владою, летів у відчайдушний риск, вірячи в любов до нього яничарів, в їхній захват ним, у прославляння й обожнювання. Легко обіцяв усім своїм прихильникам владу й добро, не дбаючи про наслідки. Може, став би другим Іскандером – дай тільки йому трон. 5. Мустафа виступав гордовито, поважно, високий, крутоплечий, величний, пройшов передпокій, де не було жодної живої душі, відгорнув завісу. 6. Сулейман надто добре знав своїх яничарів, щоб не вдовольнити їхніх вимагань. Все життя супроводжували вони його, були найвірніші, але водночас і найнепокірливіші, завжди невдоволені, завжди чогось вимагали, і він давав їм щоразу не те, чого хотіли, щоразу обдурюючи, але вміло вдовольняючи найбільших крикунів то ласкою, то підкупом, то обіцянкою.

ІІ. 1. Джихангір. Вузькоплечий, як птах, безсилий і безпорадний, виявляв дивну ворожість до людей і до речей. Не терпів коло себе нічого, крім килима на підлозі, навіть подушки викидав геть, метався, горів, падав у непам'ять, повертався до свідомості лиш на короткий час, але нічого не розумів, не хотів знати, не чув, не лякався навіть грізного імені султанового.

2. Дні, тижні, місяці. Повільне просування, тривалі зупинки, відпочинок для людей і коней, лови в горах, небезпечні виправи на ведмедів

і пантер, дика гонитва за оленями і газелями. В такі дні Баязид забував про тіло Джихангіра, зоставлене десь у хані або в караван-сараї, вглиблювався із своїм супроводом у дикі гори або й розлеглі рівнини далі й далі, тільки кінська грива серед очима, гостро нашорошені кінські вуха, стукіт копит – туп-туп-туп – далі, далі, пил доріг, холод і спека, вітер і дощ, кінський піт і піт людський, міцний запах молодих немитих тіл, млость від свіжої крові вбитих звірів, насолода від убивання, смакування смертями тварин, бо ж ти сам зоставався безсмертний, поки володів життям і смертю цих доріг (П. Загр.)

Вправа 60. *Випишіть у три стовпчики однорідні члени речення, залежно від того, якими сполучниками вони з'єднані: 1) одиничними; 2) повторюваними; 3) парними.*

Ні сосна, ні дуб; радість і смуток; не тільки піт, а й кров; сонце й небо; і зверху, і знизу; або пан, або пропав; хоч повалить, та не зігне; мука, а не подорож; якщо не корова, то віл; і порада, і розрада; не лише тепер, а й завжди; як не ведмідь, то вовк; синє або голубе; як старі, так і діти; кропива та полин; не тільки сміх, а й сором; то свистить, то виє.

З останніх букв словосполучень складіть початок вислову П. Загребельного ***«...бодай раз у житті»***.

Вправа 61. *У поданих реченнях знайдіть однорідні означення. Поясніть причини їх однорідності.*

1. Понад греблею росли густі, високі, зелені та кучеряві верби (Н.-Л.). 2. Море світиться чорним важким оксамитом (Л. У.). 3. Красивий, високий, статурний голова підводиться з-за спини (М. Ст.). 4. Голою, обшарпаною, обікраденою здалася мені молодість (С. В.). 5. В хаті стояв густий передсвітанковий морок (Гр. Т.). 6. Дощик осінній, уїдливий, дрібний падає, сиплеться, ллється (Г. Ч.).
7. Сухими, безводними балками тече безконечна людська ріка (О. Г.). 8. Найрозумнішою і найтяжчою книгою у світі є Біблія (М. Ст.). 9. Степан зійшов на берег байдужий, мовчазний, понурий (В. Бжиц.). 10. Стояла тиха зоряна ніч (М. Хв.).

Вправа 62. *Випишіть у два стовпчики словосполучення з неоднорідними, а потім – однорідними означеннями.*

Знаний молодий поет; зніяковілий розгублений хлопець; вічний глухий страх; нескінченний безмежний простір; привітний лагідний голос; очманілий поранений кінь; холодна сира погода; довгий літній день; обламана сплюндрована гілка; чиста прозора вода; столочена вим'ята трава; згідний на все малий чоловічок; холодний осінній вечір; високі вкриті снігом гори.

Підкресливши у кожному словосполученні другу від початку букву, прочитайте закінчення вислову англійського письменника Оскара Уайльда ***«Це жахливо важка робота – ...»***.

Вправа 63. *З поданих означень та означуваного іменника утворіть речення. Які означення будуть однорідними, а які – ні?*

1. Тихий, ясний, місячний (ніч).
2. Тривожний, дощовий, жовтневий (ранок).
3. Білий, пухнастий, високий (хмари).
4. Ніжний, прозорий (хмаринки).
5. Свіжий, морозний (повітря).
6. Синій, заволочений туманом (обрій).
7. Місячний, січневий (ніч).
8. Чистий, морозний (повітря).
9. Широкий, шосейний, новий (дорога).

Вправа 64. *Спишіть, поставте необхідні розділові знаки. Підкресліть однорідні члени та узагальнювальні слова.*

1. Вдруге розпочати життя зловити одбуті літа цього ще ніхто не досяг (О. Г.). 2. На річці в лісі на полі всюди німо тихо (Н.-Л.). 3. Тихо тепло й скрізь червоно на небі і на узгір'ях і на воді (Н.-Л.). 4. Був гарний літній день і все навколишнє здавалось прекрасним сад город соняшник і мак і ниви за городом (О. Довж.). 5. Спокій тиша достаток ось що людині потрібне (О. Г.). 6. Саме життя виробило в ньому цей характер різкий упертий готовий до будь-яких труднощів (О. Г.). 7. Несмілі шуми саду і лісу блакитне березневе малювання поміж деревами тугий перестук краплин і зоряний цвіт у гіллі усе нагадує той казковий чарівний край (М. Ст.). 8. Усе змішалось зустрічі вокзали банальність фраз і золото мовчань (Ю. Г.). 9. Горять міняться на очах сині зелені бузкові оранжеві й бурштинові легкі осяйні хмарини (В. Коз.). 10. Із сизувато-синіх низько навислих над землею

хмар посипався густий лапатий і мокрий сніг (В. Коз.). 11. Ранок зачинався тихий та лагідний, все навкіл і трави і дерева і кущі наче завмерло умліваючи в передденній вільготі (Ю. С.).

Вправа 65. *Виконайте синтаксичний аналіз речень з однорідними членами.*

1. І вже починаєш не час цінувати, а мить (Б. О.). 2. Життя – не прогулянка, не забава, а важка праця (І. Ц.). 3. І барвінком, і рутою, і рястом квітчає весна землю (Т. Ш.). 4. А чорна ніч простелювалась чорним сукном по селу, по садках та лісах (Н.-Л.). 5. Якась незбагненна сила й принада є у синім туманці долин. 6. В таку хвилину з рота діда вириваються клекіт і «ох, рятуйте мою душу» (М. Ст.). 7. Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим (Л. К.).

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 66. *Знайдіть у реченнях відокремлені означення, визначте, чим вони виражені, і з'ясуйте умови їх відокремлення.*

1. Коло дітей терлась кішка, обстрижена від голови до хвоста (Н.-Л.). 2. Повалені вітроломом дерева захаращували путь (П. П.). 3. Раптом ззаду я почув голос, чистий і гармонійний (М. К.). 4. І сміх, голосний, розгонистий, перестрибує снігами і стихає в морознім повітрі, як дзвін (М. Ст.). 5. Рум'янець, ледве примітний, розливався по щоках (Н.-Л.). 6. З нею приїхало два сини, опецькуваті, швидкі, мов молоді телята (П. М.). 7. А сьогодні над Харковом зупинились табуни південних хмар і йде справжній тропічний дощ – густий, запашний і надзвичайно теплий (М. Хв.). 8. Місяць, закоханий в ніч чарівну, сяє, щасливий, і світе (О. О.). 9. Якісь квітки, бліді і недоцвілі, з-між бур'янів обличчя вихиляють, чиїсь слова, забуті, але милі, над головою раз у раз літають (Леп.). 10. Геть блідий, Андрій Сидорович опустився на стілець (Др.). 11. Біля припічка поралася жінка – низенька, сива, з опалими до підборіддя пухлими щоками (Гр. Т.). 12. Широкий у плечах, вузький у стані, молодцюватий з виду, він, здавалось, був не батьком, а старшим братом Романа (М. Ст.). 13. Скроплений живлющою росою, росток пробився на безмежжі нив (П. Д.). 14. Обсипана рожевим світлом, свіжа і гарна, Настя здавалась запашною

трояндою (М. К.). 15. Покинута людьми на довгі дні, дорога помирає в бур'яні (Д. П.). 16. Омиті росами квітки розтулюють повіки (В. Сос.).

Вправа 67. *Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими.*

1. На воду й береги наліг густий і непрозорий туман. 2. На оповитому ранковим туманом озері закрякала дика качка. 3. Біля берега заплюскотіла потривожена веслом вода. 4. До озера вела протоптана в траві десятками ніг стежина. 5. Довкола стояли німі, похмурі, вкриті шапками снігів та предковічними лісами гори.

Вправа 68. *Перепишіть речення, поставте пропущені розділові знаки. Поясніть правила пунктуації.*

1. Задуманий і радісний підходжу до подвір'я дядька Себастіана (М. Ст.). 2. Вітер носився по Комарівці чіткий колючий жорстокий (М. Хв.). 3. Налита сонцем і вітрами хлюпоче веслами весна (М. С.). 4. На галяву з гущавини вискакує сарна і зачарована чудовим концертом зупиняється (М. К.). 5. Петро стрункий широкоплечий з русявим чубом і синіми очима стояв серед хати (П. Панч). 6. Надворі зненацька сипнув дощ рівний теплий рясний (Я. Б.). 7. Сполоханий світлом хижак звів голову й пильно дивився у віконце (М. Т.). 8. Одягнений у хвою шумить дрімучий темний бір (Н. З.). 9. На цю годівничку сіла перша синичка зелененька з жовтим животиком в чорнім очіпочку (П. Д.). 10. Рівно й спокійно дише натомлена з праці земля (М. Р.). 11. На обрії встали ліси занурені в небо по пахви обсипані пилом роси підсніжники щемно запахли (М. Л.). 12. Максим схвильований схопився з місця (Н. Р.). 13. Внизу під нами долина кругла наче макітра з крутими м'якими від кучерів лісу стінами (М. К.). 14. Молодиці стояли бліді як смерть (Н.-Л.).

Вправа 69. *Знайдіть відокремлені прикладки, поясніть умови відокремлення.*

1. В Івановім підрозділі служив гонористий хлопчина, за національністю вірменин (В. Д.). 2. Суворий Дант, вигнанець флорентійський, встає із темряви часів середньовічних (Л. У.). 3. Має людина в собі такий живчик – бажання робити добро (О. Г.). 4. Корній, чабан правої руки, зсутулений, зморщений, як стручок, хоча

літами й не старий, вважає, певне, що зараз саме час наскаржитись льотчикові на свого сусіда – полігон (О. Г.). 5. Нема без кореня рослини, а нас, людей, без батьківщини (М. Ч.). 6. Вірний син трудової поневоленої України, Шевченко став найглибшим виразником народних дум і надій (О. Г.). 7. Люблю Дніпро – велику річку мого народу (О. Довж.). 8. Солідна віком і творчою практикою людина, він був у розпачі (І. Ле). 9. У Сквирі лікар був, на прізвище Рушилов (М. Р.). 10. Немає для матері на світі нікого дорожчого, ніж він, її ніжний, тихий, душевний Віталик (О. Г.).

Вправа 70. *Поставте розділові знаки при відокремлених прикладках, охарактеризуйте їх.*

1. І лиш могили древні дідугани нагадують колишні буйні дні (Др.-Хм.). 2. Патріот людина високої вірності обов'язкові Котляревський не раз опинявся у вирі пристрастей своєї доби (О. Г.). 3. Дядько мій Микита чорнокнижник швець і мрійник славний чоловік все життя розповідав про ніжність хоч її не бачив цілий вік (А. Мал.). 4. Молодий пастух приграє на трембіті триметровій берестяній трубі (О. Ільч.). 5. Син Донеччини задушевний лірик він був серед тих хто глибоко відчув красу українського поетичного слова і виявив його нові можливості(О. Г.). 6. Тарас Шевченко увійшов в історію нашої і світової літератури як поет – і як поет здобув собі безсмертя (М. Р.). 7. Гей був у Січі старий козак на прізвище Чалий (Н. тв.). 8. Одарка молода й весела молодиця слухаючи ті нерадісні речі сумувала (П. М.). 9. От і Василь Хоменко Ганнин чоловік хоче йти туди на заробітки (Н.-Л.). 10. Люто наступає гусак а воно мале хлоп'я стиснувши кулачки іде на того гусака (О. Г.). 11. Доцвітали конвалії в травах голубої весни прапори (В. Сим.). 12. Вальдшнеп або лісовий кулик благородна птиця трохи менша за наш голуб (О. В.).

Вправа 71. *Спишіть речення, ставлячи розділові знаки і пояснюючи умови відокремлення / невідокремлення прикладок із сполучником* ***як.***

1. Як творець Шевченко може бути для нас взірцем у всьому (О. Г.). 2. Звичайно, було б наївним вважати, що поетичне натхнення приходить до дитини як чудесний дар (В. Сух.). 3. І боєць Журба як заспівувач мав бути в перших лавах (В. Куч.). 4. Попаді й небагаті пані частували її в покоях садовили поруч із собою на стільці як потрібну людину (Н.-Л.). 5. Це я тобі як другові кажу (Гр. Т.). 6. Як визволителів своїх нас зустрічали

на кордоні (О. П.). 7. Він починав цінувать Ольгу як жінку як свого будущого товариша на цілий вік (Н.-Л.). 8. Мелашка була потрібна в господі як робітниця (Н.-Л.).

Вправа 72. *Знайдіть у реченнях відокремлені обставини, з'ясуйте умови їх відокремлення.*

1. Крізь мене промчалась вічність, сховавшись у плащик дня. 2. Дівчата зачіпали Миколу, жартуючи, а він усе стояв похнюпившись (Н.-Л.). 3. Не сіявши, не оравши, не буде родити (Н. тв.). 4. Спати ми могли тільки стоячи (Ю. С.). 5. Всякому своя доля: один рук не покладаючи працює, а другий його працю поїдає (П. М.). 6. За Ташанню по ярах шуміли, спадаючи, весняні води (Г. Т.). 7. Через став перегукувались, жартуючи, дівчата та переспівувались (Н.-Л.). 8. Поївши, бранці лежали покотом біля вогнищ, радіючи короткому відпочинкові (З. Т.). 9. Тимко, забившись під копу, заливається від сміху, дивлячись, як Марко осатаніло вистрибує на одній нозі (Гр. Т.). 10. А лопухи, почувши холодок, настовбурчилися, тихо зарипіли, випростовуючись, і теж запахли – низовинням, росою, ніччю (Гр. Т.).

Вправа 73. *Поставте розділові знаки при відокремлених обставинах. Поясніть правила їх уживання.*

1. В неволі виріс між чужими і не оплаканий своїми в неволі плачучи умру (Т. Ш.). 2. Нехотячи образив я людину (Л. У.). 3. Листя боязко тремтить хоче втриматись на вітах і не втримавшись летить (О. О.). 4. Деякий час усі сиділи задумавшись (О. Г.). 5. Сергієві незважаючи на веселий вечір стало журно (В. Коз.). 6. Жінка йде поволі і трохи зігнувшись (О. Довж.). 7. Гойдаючись тіні в годині вечірній з промінням сріблястим свавільно злились і хвильку побувши у дружбі невірній безжурно і легко навік рознялись (Г. Ч.). 8. Зненацька почав падати кружляючи спокійний лапастий сніг (І. В.). 9. Блискавиці шматували чорне небо розколюючи важкі темні олов'яні хмари (І. Ц.). 10. Полетіло поспішаючи кружляючи в повітрі сухе шарудливе листя (В. Соб.). 11. Остап стояв вагаючись (М. К.). 12. Співали не кваплячись повторюючи приспів (Н. Р.). 13. Він із задоволенням і не вагаючись взявся переробляти написане (М. К.). 14. Всі слухали мовчки і затаївши дух (М. К.). 15. Він присів на призьбі і замріявшись став дивитися в тиху літню ніч

(Гр. Т.). 16. Жінка заметушилася наводячи порядок а Гнат посміхаючись став біля порога придивляючись до постаті і свіжого обличчя молодиці (М. Ст.).

Вправа 74. *Визначте у реченні відокремлені додатки і охарактеризуйте їх. Поставте пропущені розділові знаки.*

1. У хліві крім ластів'ячого гнізда під кроквою нічого не було (Г. Т.). 2. І замість свічки палахкотіло сонце (І. Д.) 3. Зло нічого не дає крім зла... (М. Л.). 4. І востаннє тобі замість слів про любов посилаю я муки і сльози (І. Ф.). 5. Опріч цього руху помічався ще й другий рух (М. К.). 6. Шматочки мармуру на вулицях Помпеї колись служили замість ліхтарів (Л. Д.). 7. Всі за винятком Бойчука дивилися на свого шкіпера (М. Т.). 8. Старий зараз ніякої роботи не визнає окрім пасіки (М. Ст.). 9. Замість вивіски над дверима гойдався лицарський чобіт з острогою (З. Т.). 10. Такі ж зорі миготіли в численних лампадках, у яких замість оливи горіли свічки (П. П.)

Вправа 75. *Виділіть і проаналізуйте уточнювальні члени речення, поставте пропущені розділові знаки.*

1. Людям хотілося жити тобто творити, працювати (О. Довж.). 2. Ніч була темна аж чорна (М. К.). 3. Восени перед відлітом у вирій тривожиться й табунами збирається птаство (М. Ст.). 4. Б'є вся артилерія навіть зенітна (І. Н.). 5. Під липою над самим джерелом стояв чотиригранний камінь (І. Фр.). 6. Другого дня в неділю Лаврін не міг діждати вечора (Н.-Л.). 7. Під ним росла купа здорових та високих до самих колін грибів (Н.-Л.). 8. Далеко аж до самого небосхилу хвилювалися ниви на вітрі (М. К.). 9. Серце стискалося в передчутті чогось грізного навіть трагічного (Ю. М.). 10. Птахи опускалися зовсім низько майже до самої землі (Гр. Т.). 11. Там за горами давно вже день і сяє сонце, а тут на дні міжгір'я ще ніч (М. К.).

РЕЧЕННЯ ІЗ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ І ВСТАВЛЕНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Вправа 76. *Знайдіть у реченнях звертання, охарактеризуйте їх (поширеність, частиномовна належність, позиція в реченні).*

1. Трагічна мово! Вже тобі труну не тільки вороги, а й діти тешуть (Л. К.). 2. О підожди, людино, будь ласкава (Л. К.). 3. Шумуйте, весни-дні, ярійте, вечори, поранки, шліть нам усмішки лукаві (В. Сим.). 4. Наперед, хто не хоче конати, стати трупом живим живучи (І. Фр.). 5. Але за все, за все, що в серці одсіяло, я дякую тобі, о молодість моя (В. Сос.). 6. Ой ти, дівчино, не бійся морозу: я ж твої ніженьки у шапочку вложу (Н. тв.). 7. Сонце низенько, вечір близенько, спішу до тебе, лечу до тебе, моє серденько (І. Котл.). 8. Є любов до сестри, і до матері, і до дружини, є багато любовей, та найдужча й найвища з усіх, непогасна, як вічність, до тебе – моя Україно, що зростила мене в голубому розгоні доріг (В. Сос.). 9. Я закликаю вас, громи й громовенята, тучі і тученята, я розганяю тебе, фортуно, наліво, на ліси й води…(М. К.). 10. Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий, багато ти, батьку, у море носив козацької крові (Т. Ш.).

Вправа 77. *Поставте пропущені розділові знаки при звертаннях.*

1. Гей ти пісне-серцегубко лийся глибоко в серця (О. О.) 2. О чом Дунай о чом тихий о чом же ти не рожевий? (Ю. Федьк.). 3. Не щебечи соловейко на зорі раненько не щебечи малюсенький під вікном близенько (Н. З.). 4. Світи світи місяченьку і ти ясная зоря та й присвіти доріженьку аж до милого двора (Н. тв.). 5. Їхав козак за Дунай сказав: «Дівчино прощай! Ти конику вороненький неси та гуляй!» (Н. тв.). 6. Ой ти дівчина горда та пишна, чом ти до мене звечора не вийшла (Н. тв.). 7. Народе мій до тебе я ще верну (В. Ст.). 8. Гетьте думи ви хмари осінні (Л. У.). 9. Припливайте до колиски лебеді як мрії опустіться тихі зорі синові під вії (В. Сим.). 10. Благослови мати весну закликати (Н. тв.).

Вправа 78. *Поділіть вставні конструкції на групи за значенням.*

Безумовно, слава богу, по-перше, по-моєму, кажуть, очевидно, точніше, отже, на диво, зрозумійте, на щастя, здається, однак, як відомо, даруйте, на думку…, певна річ, таким чином, по-твоєму, до речі,

зверніть увагу, як каже…, безперечно, бачте, як на гріх, мабуть, за словами…, правду кажучи, наприклад, мовляв, по-друге.

Вправа 79. *Розмежуйте вставні та вставлені конструкції.*

1. Може, в Самуїла побачення заплановано, з італійкою молоденькою, наприклад! 2. Тепер пікові карти випадають Леї. Червоні карти – ось дивіться! – майже всі відішли в минуле. Чорно в Леї, чорно. Зараз чорно, далі чорно, а оце – гляньте! – випадає король хрестовий біля пікової дев'ятки: якийсь чорнявий чоловік прийде здалеку й принесе переміну. Переміну добру (поруч – карта червона), але – буде він біля Леї недовго (ось, у ногах випадає). 3. Лідка, Іванова дружина, – єдиний зв'язок із цим новим незрозумілим світом. По-перше, ім'я – як у рідної італійської сестри. По-друге, найкраще володіє німецькою. Теж десь працювала у воєнній Німеччині. По-третє, соучера (по-тутешньому – свекруха) поки що не проявляє до Леї жодного інтересу. 4. Але, як мовила велика мама Джулья, незграбі й дірявий кошик мозолі набива, а зітханням не заміниш старання! 5. Коли висловила тривогу свекрусі, та засміялась. Мовляв, не бачила ти, Голено, смаленого вовка! Не пробувала ти, мовляв, бур'яну в тридцять третьому, не жувала мелених жолудів з мохом у сорок сьомому! 6. Не роби, мовляв, як учила твоя велика мама Джулья, з лозини колоди! 7. Як мовили в Сан-Бенедетто, сьогодні моя черга, завтра – твоя. Або, як точніше кажуть в Україні, людський вік – що маків цвіт: уранці на стеблі, а ввечері – на землі... 8. Втім, хижий Везувій зараз цілком невинно дивився на довкілля. Не димів навіть. Правда, кажуть, іноді гуркотів. Це, мабуть, після землетрусів (Із тв. М. Павленко).

Вправа 80. *Розмежуйте вставні та вставлені конструкції, поясніть розділові знаки.*

1. – Ти не дивись, що я старший! Повір, сорок п'ять – це ще не вік, це, можна сказати, якраз пора, коли Бог розуму дає! Та й не жив я ще, можна сказати, тож не розтринькав ні своїх сил, ні своєї любові!.. 2. Тільки сніги нікуди не збирались, усе ще лежали на безконечних просторах (в Італьї не тільки снігу нема: там і полів таких тужливо-безкраїх ніхто не тримає, – як не садок, то виноградник). 3. Те, що було далі, Лея білим спогадом уже не назвала б (так – чорно-білим, рябеньким), а все ж пригадує з усмішкою.

4. Хай Лея збирається (хустку – нову, з китицями), вони сьогодні мають іти в одне цікаве місце (ні, які туфлі – галоші, звичайно! Як Лея без них збирається перепливти вулицю?). 5. В нього тато були музикантом (дуже добрими були тато: десь таким, як Леїн папа П'єтро. Семен вдачею і лицем пішов у батька), дуже гарно грали на трубі. 6. Друга – присутність на святковій лінійці небаченої «заморської» красуні: в сліпучо-жовтому платті, таких же сліпучо-жовтих (невже такі бувають?) босоніжках. Та ще й (хто не бачив – не повірить) – зі сліпучо-жовтою манюсінькою (такі тільки в Гумані в кіні бувають) сумочкою! 7. Що вона ховає в собі, ця сухенька, холодна і чужа – чужа-чужісінька! – бабця? 16. Велика мама запитує, що прислати внукам на Санти Лучії, а Леї – на Боно Наталле (Різдво). 8. Бо гарний хлопець Василь: чорняві їй завжди подобались (Семене, Семене, до яких нечистивих думок Лея дожилась через тебе! От тобі й Джульєтта!). Гарний, мов перлина (Із тв. М. Павленко).

Вправа 81. *Охарактеризуйте прості ускладнені речення (засоби їх ускладнення), поясніть розділові знаки.*

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням.

Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що ніколи не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитна діброва над селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу…

А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка. Я тягнусь догори і сам собі не вірю: від зарічки знову над нашою хатою пролітають лебеді! (За М. Ст.).

Вправа 82. *Поставте пропущені розділові знаки, охарактеризуйте засоби ускладнення речень.*

Яка то була втіха вибратись на самісіньку маківку пагорба переможцем поглянути на засніжене село що бавилось димами всістись на свого самоката і – гайда, гайда, гайда на весь дух донизу!

Машинерія твоя летить аж гуде вітер у вухах пересвистує збоку собаки гавкають на дзвіниці дзвонять перед тобою хати хитаються підстрибують уся земля йде обертасом а ти мов кум королю розсівся на своїх ногах щоб не так мерзли і переганяєш дівчат або якогось страхополоха з розгону врізаєшся у чиїсь санчата і м'ячем вилітаєш на сніг. А ззаду ще і ще хтось наїжджає на тебе і вже росте отаканна купа в якій усе регоче верещить клубочиться видирається наверх і жужмом котиться вниз.

З цієї веселої і теплої копиці раптом хтось почав мене за ковнір витягати на світ божий. Він одразу потемнів у моїх очах коли я опинився перед поблідлою од страху і гніву матір'ю (За М. Ст.).

Зразок розбору ПУР:

Карпати мріють, опорошені голубим сяйвом.

Речення розповідне, стверджувальне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене відокремленим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом. У кінці речення ставиться крапка. Відокремлене означення відділяється комою.

(що?) Карпати – простий підмет, виражений іменником у називному відмінку множини;

Карпати (що роблять?) мріють – простий власне дієслівний присудок, виражений дієсловом дійсного способу теперішнього часу III особи множини, координація;

Карпати (які?) опорошені голубим сяйвом – відокремлене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, аплікація;

Карпати (які?) опорошені – узгоджене означення, виражене дієприкметником у називному відмінку множини, узгодження;

опорошені (чим?) сяйвом – непрямий додаток, виражений іменником середнього роду в орудному відмінку однини, керування (слабке, безпосереднє);

сяйвом (яким?) голубим – узгоджене означення, виражене прикметником в орудному відмінку однини середнього роду, узгодження.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

ТЕМА: РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТОМУ УСКЛАДНЕНОМУ РЕЧЕННІ

Мета: перевірити знання студентів про засоби ускладнення простого речення, їх види та способи вираження; оцінити рівень пунктуаційної грамотності студентів – вміння правильно ставити розділові знаки при однорідних, відокремлених, уточнювальних членах речення, звертаннях, вставних і вставлених конструкціях; оцінити вміння здійснювати лінгвістичний аналіз простого ускладненого речення та вміння використовувати засоби ускладнення простого речення у власному мовленні.

Завдання

1. *Поставити розділові знаки, підкреслити засоби ускладнення.*
2. *Зробити повний синтаксичний аналіз виділеного речення.*
3. *Скласти два речення із вставленими конструкціями.*

І варіант

1. *Вогка земля мліла в золоті сонячного проміння вільна від тіней і холодків (М. К.).*

2. Річка зламавши кригу вийшла з берегів і залила всю заплаву (В. Коз.).

3. Переповнений любов’ю я відкрив кохання книгу (П. Т.).

4. І лиш могили древні дідугани нагадують колишні буйні дні (Др.-Хм.).

5. Сонце сідаючи за гору по той бік Дністра проглянуло з-поза хмар на хвилину і останнім променем попрощалось із землею (М. Стар.).

6. Досі дні стояли теплі сонячні а сьогодні мов на гріх задощило (О. Гр.).

7. Наліг туман на воду й береги густий і непрозорий (М. Р.).

8. Рівна дорога роздвоюючись вужчала (А. Ш.).

9. Після переселення сюди в степи ще довго ночами вчувалось трембітання трембіти в горах (О. Г.).

10. І чого ти серце моє тремтиш як листок на вітрі? (В. Сф.).

II варіант

1. Тепло дихнула в лице пухка чорна земля повна спокою й надії (М. К.).

2. Ліс випустив мене з своїх обіймів степам віддавши лагідно (В. Ст.).

3. *Переможений поглядом її променистих очей він якось зів'яв (А. Х.).*

4. Високі ідеали людини що живуть в шевченковій поезії близькі нам людям двадцятого віку (О. Г.).

5. Чорні голі дерева стояли в снігу настовбурчившись замерзлими гілочками і наче мертві не ворушились од вітру (М. К.).

6. Словом я до безумства люблю небо трави зорі задумливі вечори ніжні осінні ранки (М. Хв.).

7. Ранок стояв літній сонячний і прозорий (Ю. С.).

8. Під місяцем то темніючи то просвітлюючись рухалися сизі хмари хвилювалося жито (М. Ст.).

9. А за річкою попід кучерявим зеленим лісом вся гора вкрита розкішними килимами ярини (М. К.).

10. Припливайте до колиски лебеді як мрії опустіться тихі зорі синові під вії (В. Сим.).

III варіант

1. *Росяні перли розсипані за ніч по травах і вітах ялини займалися феєричними вогнями (Ю. Б.).*

2. І я заплакавши назад поїхав знову на чужину (Т. Ш.).

3. Заглиблена в спогади Ніна не почула як розчинилися двері і мати переступила через хатній поріг (А. Ш.).

4. Далеко за синім морем на чужій чужині гинули вони безталанні шукачі щастя (І. Ц.).

5. Синє небо побратавшись з веселою землею розгортає над нею своє блакитне безмірно – високе безмірно – широке шатро (П. М.).

6. Здавалось полетів дев'ятий вал і прокотився бурею по морі (Л. У.).

7. Загримів дрібний грім веселий сріблистий неначе регіт молодого хлопця (І. Н.-Л.).

8. Життєву путь свою нерівно і хитаючись верстав я (М. Р.).

9. Там на столах русявий хліб лежить важким тяжінням поля (А. Мал.).

10. Тобі одній омріяна царівно тобі одній дзвенять мої пісні (М. Рил.).

IV варіант

1. Акації стояли саме в цвіту заквітчані безліччю білих китиць (Н.-Л.).

2. *Ясний місяць зблід засоромившись зірки та червоного ранку (Н.-Л.).*

3. Палкої поетичної вдачі вона не могла вдовольнитися буденним життям запрягшись до щоденної важкої праці (М. К.).

4. Ось жайворон ожив трудар і ворожбит над гуком весняних моторів і копит і поля сірого (А. Мал.).

5. Ввібравши в себе погожість і ясноту сонячного дня село виглядало як дівчина красуня (І. Ц.).

6. Ми буває прощаєм неточні слова але неточність у слові ніколи (Б. О.).

7. І пада сніг лапатий волохатий спокійно й величаво над селом (М. Р.).

8. Надбіг і майже відбігає вже не оглядаючись кучерявий червень (Є. К.).

9. В низині за городами по-осінньому тривожились перелітні птахи (М. Ст.).

10. Тебе я земле всю сходив до краю (М. В.).

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 83. *Розмежуйте речення із сурядними сполучниками на прості ускладнені і складносурядні. Підкресліть граматичні основи, поясніть критерії розмежування.*

1. Чи то людина зітхає, як річка, чи річка, як людина (М. Ст.). 2. І стеляться обрії милі, і вечір в ясній далині, і карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені (А. Мал.). 3. Були в Максима і свої хлоп'ячі ідеали: побороти не лише всіх учнів у своєму класі, а й стати чемпіоном своєї вулиці серед однолітків (В. Коз.). 4. Так, беремо ми в юності супругу, проте її не знаємо тоді, і лиш в тривогах, втратах і біді на схилку днів пізнаємо в ній друга (І. Коч.). 5. Знов стою на березі розлуки і в очах видзвонюють печалі (В. Кр.). 6. Чи то волошковий вінок цвіте навкруг, не одцвітає, чи то тракторів легкий димок у далеч вітер заплітає (М. Н.). 7. В моїй душі весна співуча, а в небі вітер і орли (В. Сос.). 8. Самій недовго збитися з путі, та трудно з неї збитися в гурті (Л. У.). 9. Прилетіла

ластівочка, сіла собі край віконця та й зачала щебетати, господаря викликати (Н. тв.). 10. І щось відмирає, і час заколисує рани, і все ж таки щось не вмира (О. О.). 11. Косив він чи сіяв, гукав на матір чи діда, чи посміхався до дітей, чи бив коня, чи самого нещадно били поліцаї, – однаково (О. Довж.). 12. Немає вже ні сліпоти, ні більм таких шалених на очах, ні кривизни в ногах, ані горбів… 13. Не стало ні хат, ні садів, ні добрих веселих людей (О. Довж.).

Вправа 84. *Охарактеризуйте речення з погляду їхньої структури (відкриті / закриті структури; одно- / багатокомпонентні), якщо це можливо, продовжте їх.*

1. Сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів (Т. Ш.). 2. Шука козак свою долю, а долі немає (Т. Ш.). 3. Чи то солов'ї щебетали, чи капали роси з туманів, чи трави співали квіткам? (О. О.). 4. Шпаки – це імітатори веселі. То іволга у пісні їх дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то соловейко розсипає трелі, то колесо немазане скрипить (М. Р.). 5. Тільки за поріг переступіть – і цілий світ широкий одкриється для вас! 6. Тягнибіда хоч і молодший, зате розумніший і добріший за Мурая, проте підірваний на ноги, і тому часом ноги в нього заклякали і він падав між куп'ям у багно і мусив там лежати до ранку. 7. Тоді батько або дід довго будили мене вечеряти, та вже важко було мені розплющити очі, і я падав з їх рук у сон. 8. Він прожив під сонцем коло ста літ, проте ніколи не ховався у холодок. 9. Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка. 10. Дивлюсь я на моє небо і повертаю з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний всесвіт повертає разом з нами, і я непомітно лину в сон, щасливий (О. Довж.).

Вправа 85. *Охарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складносурядних речень. Поставте, де треба, розділові знаки, поясніть їх.*

1. Дивлюсь на неї крізь вії і піснею тремтять закохані вуста (В. Сос.). 2. Вересень далеко відлетів легкими вітрами і починає мжичить (І. Мик.). 3. Хочу спіймати, записати в пам'яті ці звуки і не виходить (М. К.). 4. Знову ворухнулось повітря і срібні звуки розбудили степ (С. В.). 5. А чи існують взагалі чеберяйчики і які на те докази? (П. З.). 6. Чи то цвіт біліється рясний чи з-під хустки сивина вдовина? (Т. К.). 7. Хай пливуть

карбовано хвилини і життя одмірює мотор (В. Сос.). 8. Заскрипів засов коло чиїхось дверей і далеко по селі пішла луна (С. В.). 9. Веселка над полем здіймалась і туча удаль одплива і ти жартувала сміялась і радісно вишня цвіла (Т. М.). 10. А внизу пролітають вагони і колеса у тьмі цокотять (В. Сос.). 11. На ніч небо визірчилось і мороз поміцнішав (П. Панч).12. Часом качка в повітрі дзвенить чи кажан проти місяця грає (М. Р.). 13. Добре йому велося усе: він нікого не зачіпав і його ніхто не займав (М. В.).

Вправа 86. *Поставте, де потрібно, розділові знаки між предикативними частинами складного речення.*

1. В день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання (В. Сос.). 2. Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вливаються моє (В. Сим.). 3. Уже сходила рання гречка і по долинах з перебоями п'янкої духмяності і ніжної мигдалевої гіркості пінився цвіт калини (М. Ст.). 4. Ще лист не жовтів у осінній журбі і трави не никли зів'яло. Привітно усе усміхалось тобі і сонце тебе цілувало. 5. О, недаремно, ні, в степах гули гармати і ллялась наша кров і падали брати (В. Сим.). 6. Людина вмирає а дім зроблений нею стоїть і пісня складена нею співається тисячу літ і казка живе спервовіку (П. З.). 7. За болотом якийсь чарівник одразу змінив землю хвилясто підхопив її вгору ближче до місяця і вона од тієї радості кинула в золотий танець чубаті соняшники а за соняшниками заясніло живе жито і пшениця і овес і ячмінь (М. Ст.). 8. Море так невинно голубіє під стінами скель і сонце так світить ласкаво, що аж каміння сміється (М. К.). 9. Дунув вітер понад ставом і сліду не стало. 10. Плаче Україна і я плачу (Т. Ш.). 11. Випав сніг і все навкруги повеселішало. 12. Крикне ворон і бринить його крик довго-довго і не в силах загасити його степова безвість (Гр. Т.).

Схема аналізу складносурядного речення

1. Визначення кількості предикативних одиниць.
2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць.
3. Накреслення графічної схеми речення.
4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць.

5. Тип за семантико-синтаксичними відношеннями (відношення переліку, послідовності подій...).

6. Тип за структурними особливостями конструкції (відкрита / закрита).

7. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).

8. Тип за інтонаційним оформленням (окличне / неокличне).

9. Пунктуація між частинами складносурядного речення.

10. Лінійна та графічна схеми речення.

11. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.

З блакитної високості впаде на землю жайворонкова пісня, а широкий степ відгукнеться на ті звуки тихим шелестінням тирси.

Речення складне, складносурядне, складається з двох частин, поєднаних зіставним зв'язком за допомогою сполучника ***а*** *та відповідної інтонації; зіставні відношення, відкрита структура, двокомпонентна, розповідне, неокличне речення. Між частинами складносурядного речення ставиться кома.*

Схема: [...], а [...].

Перша предикативна одиниця – речення просте, розповідне... (далі за схемою аналізу простого речення).

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 87. *Вкажіть різновид одночленних речень, визначте засоби поєднання компонентів, накресліть схеми.*

1. Старий дзвонар одного давнього вечора розповідав, як десь дівчата привертали парубочі серця. 2. А дощ періщить так, що аж ліс гуде (М. С.). 3. Де рідний край, там і під ялиною рай (Н. тв.). 4. За все, чим жив і буду жити, я віддавав свої пісні (Л. П.). 5. Діти, що виховуються криком, втрачають здатність відчувати найтонші відтінки почуттів інших людей (В. Сух.). 6. Скільки умів, стільки й голів (Н. тв.). 7. На троянду, що її Губенко тримав у руці, падали відблиски заграви (Ю. Я.). 8. Після того, як луг покосять, знову трави ростуть в цвіту (В. Т.). 9. Сонце

стояло високо й світило так, що майже ніде у дворі не було тіні (М. В.). 10. Досі дівчина не може як слід збагнути, що сталося з цим судном (О. Г.).

Вправа 88. *Охарактеризуйте складнопідрядні двочленні речення, визначте засоби поєднання компонентів, накресліть схеми.*

1. Хоч піднімай його домкратом, а хам не стане демократом (Л. К.). 2. Старий поволі пішов на пасіку, щоб попрощатися з бджолами (М. Ст.). 3. Зоря упала, загубилась в травах, неначе доля в лініях долонь (Б. Гщ.). 4. Як тільки ударить перший промінь сонця в мури, вони спалахнуть золотим пожаром (Л. У.). 5. Держімося землі, бо земля держить нас (Н. тв.). 6. Теплий туман слався по полю і наливав балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому. 7. Хилилися густі лози, звідкіль вітер віє (В. Сос.). 8. Як не зійде сива м'ята із-під снігу – я сльозами розтоплю холодну кригу (А. Мал.). 9. Народу зібралося дуже багато, чого ніхто не сподівався (М. К.). 10. Розіслався широкий степ, широкий на всі боки, скільки можна було скинути оком (Н.-Л.).

Вправа 89. *Визначте тип складнопідрядного речення із сполучним елементом* **що**. *Вкажіть, яку роль він відіграє у структурі речення: це сполучник чи сполучне слово.*

1. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти (М. К.). 2. І здавалось мені, що кричать журавлі десь в блакиті (О. О.). 3. Не перекладай на інших те, що мусиш зробити сам (В. Сух). 4. А ця рука, що тільки не торка, дає усьому руху, льоту, росту (В. Б.). 5. Це та яблунька, що ми посадили удвох (А. Мал.). 6. Зажурилася молода удовонька, що не кошена зелена дібровонька (Н. тв.). 7. Він і не постеріг, що коні звернули з дороги і побігли праворуч (М. К.). 8. Що більший самолюб і фарисей, то більше прагне шани від людей (Д. П.). 9. Не знаю я, що буде після нас (Л. К.). 10. Може статись, що я притомлюсь на чужій стороні (О. О.).

Вправа 90. *З'ясуйте, які різновиди підрядних речень приєднуються за допомогою сполучних елементів* **де, куди, коли.**

1. Благословенна будь, родино, де в згоді сестри і брати (М. Тк.).
2. Тоді кашу вари, коли дрова горять (Н. тв.). 3. А ще я люблю, коли з лісу несподівано вигулькне хатина. 4. Люблю по коліна ходити в листі, коли так

гарно червоніє калина (М. Ст.). 5. Де діти перестають любити й поважати батьків, там кінець усьому (В. Сух.). 6. Піти туди, куди кличе серце і обов'язок (М. К.). 7. Коли батько рибалка, то й діти в воду дивляться (Н. тв.). 9. Першою думкою в Остапа було довідатись, де вони (М. К.). 9. Стояла та досвітня пора, коли небо ховає в обіймах гори і ще спить на вершинах, мов у колисці (Я. Г.). 10. Я знаю, куди ти мрієш податися (О. Довж.).

Вправа 91. *Встановіть, сполучником чи сполучним словом виступає* **як**. *Визначте тип складнопідрядних речень.*

1. Ви чуєте, як дзвонить колос у вікна повечірніх зір! (М. Сн.). 2. Як не буде птахів, то і людське серце стане черствим (М. Ст.). 3. І навіть тоді, як серце згорить, совість людини продовжує жить (М. Вінг.). 4. Я хочу вірші написати про те, як вітер гілочку колише. 5. Моєму серцю снишся ти, як морю сняться урагани. 6. Хай буде так, як я собі велю (Л. К.). 7. Що вдіє раб, принижений, нещасний, як буде проповідь читать своїм панам? (Л. У.). 8. Як Микита воли мав, то Микита й кумував (Н. тв.). 9. Як не лає, не кричить на неї пані, бабуся не лякається (М. Вч.). 10. Як і слід було чекати, шосту атаку розпочали танки (О. Г.).

Вправа 92. *Визначте тип складнопідрядних речень із сполучником* **щоб.**

1. До Дніпра я приходжу вмивати свій зір, щоб у темряві дух мій не згас (Д. П.). 2. Нема тії драбини, щоб до неба дістала (Н. тв.). 3. Щоб не кришилася родина, щось треба вміти і прощать (В. Кр.). 4. Не було дня, щоб я тобі не писав (М. К.). 5. Людині треба, щоб її робота залишалася після неї самої жити (Ю. Я.). 6. Я хочу жити так, щоб серце билось в такт з гарячим серцем рідного народу (В. Сим.). 7. Моя любове!.. Не допусти, щоб світ зійшовся клином (Л. К.). 8. В природі ніч існує для того, щоб у тиші росло усяке зілля (М. Ст.). 9.І не мріяла вже про тебе, щоби цим не образить тебе (Л. К.). 10. Де в світі є мова така чарівлива, щоб справжнєє щастя могла розказати (Л. У.).

Вправа 93. *Визначте тип складнопідрядних речень, з'ясуйте їхні пунктуаційні особливості.*

І. 1. І де б я не був за далекою даллю, тебе, Україно, завжди пізнаю (А. Мал.). 2. Душа моя розкрита для чужого горя, як квітка для роси (М. К.). 3. Хто відречеться роду, того рід відречеться. 4. Яка молодість, така й старість. 5. Хоч соловейко маленький, та його пісні удаленькі. 6. Якби кури не заклювали, то ще живий був би (Н. тв.). 7. Місяць підводився вгору, пірнав в загустілу хмару, так що виднівся лише срібний край. 8. На леваді за верболозами тепер зібралося стільки синяви, що можна в ній брести по коліна, як водою. 9. І здається мені, що я входжу в синє небо, беру з нього свою зірку та й навпростець полями поспішаю в село (М. Ст.). 10. По дворах понавертало такі кучугури, що аж страшно дивитися (П. М.). 11. Ні, троянди не треба ламати, бо затужить природа, як мати (В. Ш.). 12. Що минуло, те вже не вернеться (Л. У.). 13. Ким би ти не став – умій шанувати працю простої людини (В. Сух.). 14. Білі каштани, світлі огні, де б не бував я, любі мені (А. Мал.). 15. Тим трава зелена, що близько вода (А. Метл.).

ІІ. 1. Якою міркою міряєш, такою й тобі одміряють. 2. Бачили очі, що купували. 3. Де гроші говорять, там розум мовчить. 4. Не женися за великим, бо мале загубиш. 5. Не зазіхай на чужий кожух, щоб і свого не позбутись. 6. Стільки в нього грошей, що й ліку їм не знає. 7. Хто не має грошей у кишені, мусить мати їх на язиці. 8. Не все золото, що блищить. 9. Хоч ми собі брати, та наші кишені не сестри. 10. Хоч буде каяття, та не буде вороття. 11. Зроби так, щоб аж ворогам було тяжко. 12. Не буде добра, як між своїми вражда. 13. Як не грій гадюку, вона все одно укусить. 14. Хто дбає, той і має. 15. Поки найде, то й сонце зайде (Н. тв.).

Вправа 94. *Складіть речення за схемами. Визначте тип підрядності.*

1. [... тих ...], (хто...).
2. (Скільки ...), [...].
3. [... дерева], (щоб ...).
4. [Скрізь, (куди ...)...].
5. (Немов ...), [...].
6. [Все, (що ...), ...].
7. (Як тільки ...), [...].
8. [... небо...], (де ...).
9. (Якщо ...), [то ...].
10. [... так], (що ...).

Вправа 95. *Виконайте повний синтаксичний розбір речень (за схемою та зразком).*

1. І коли сивий, знайомий мені з дитинства, лагідний дідуган, пустуючи, вигаптує на шибках свої чудернацькі крижані мережки-лисиці, тоді десь у кутку моїх грудей засвітиться теплий вогник колишньої дитячої радисті. 2. Посеред ріки, де протікала бистрінь, зашипів, увігнувся і тріснув кількома скупими променями ясний лід (М. Ст.). 3. І крізь сльози бачив я, як в журбі моїй тонули море, небо і земля (О. О.). 4. Поки геній стоїть, витираючи сльози, метушлива бездарність отари свої пасе. 5. Все, чим образили поета, акумулюється в слова. 6. А він, могутній, чинить опір, співає те, що кров велить. 7. У цій журбі одплачу, одісную, аж поки час тих днів не відпряже (Л. К.). 8. Над Золотими воротами котиться сонце, мов диня баштанами (О. О.). 9. А через те, що в них була тільки латка землі, ніхто довго не слав старостів (М. Ст.). 10. Хоч навколо, за тином, ліс жовтів і мінився осінніми барвами, але хміль іще буйно зеленів (О. Дч.).

Схема аналізу складнопідрядного речення

1. Визначення кількості предикативних одиниць.
2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць.
3. Накреслення графічної схеми речення.
4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць.
5. Тип за співвідношенням головної і підрядної частин (одночленне/двочленне).
6. Тип за семантико – синтаксичними відношеннями (означальне, з'ясувальне, умови…).
7. Тип за місцем підрядної частини по відношенню до головної.
8. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
9. Тип за інтонаційним оформленням (окличне / неокличне).
10. Пунктуація між частинами складнопідрядного речення.
11. Лінійна та графічна схеми речення.
12. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.

Віддайте мені мову, якою мій народ мене благословив.

Речення складне, складнопідрядне. Перше речення – головне, друге – підрядне, одночленне, яке пояснює в реченні додаток ***мову****, відповідає на*

*питання **яку?**, приєднується сполучним словом **якою**, стоїть після головної частини і є підрядним означальним; спонукальне, неокличне речення. Головна і підрядна частини розділяються комою.*

[... мову], (якою ...).

Перша предикативна одиниця – речення просте, розповідне... (далі за схемою аналізу простого речення).

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 6

ТЕМА: СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Мета: поглибити знання студентів про типи складнопідрядних речень; зміцнити вміння й навички їх розрізняти; розвивати вміння моделювати і творчо використовувати СПР у власному мовленні, виконувати їх синтаксичний розбір.

Завдання:

1. Знайти зайве складнопідрядне речення (за видом підрядної частини). Відповідь обґрунтувати.

2. Скласти по два СПР, використавши запропоноване речення спочатку в ролі головного, а потім – підрядного.

3. Зробити повний синтаксичний розбір речення.

Варіант 1

І. 1. Після того, як луг покосять, знову трави ростуть в цвіту (В. Т.). 2. Відколи пам’ятаю себе, я люблю вітряки, люблю посвисти їхніх крил, гудіння млинових жорен, і присвист, і зітхання ковша (М. Ст.). 3. Як тільки ударить перший промінь сонця в мури, вони спалахнуть золотим пожаром (Л. У). 4. Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього (М. Р.). 5. Не кричи «ау», доки не вийдеш з лісу (Н. тв.).

ІІ. …на дні молочного потопу затонув ранковий світ...

ІІІ. Східна околиця неба жевріла, як залишене на ніч вогнище пастухів (Гр. Т.).

Варіант 2

І. 1. Народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали (М. К.). 2. Якби оті проміння золотії у струни чарами якими обернуть, я б з них зробила

золотую арфу… (Л. У.). 3. Невесело на світі жить, коли нема кого любить (Т. Ш.). 4. Ніхто не врятує тебе, якщо ти сам не врятуєшся власними силами (П. З.). 5. Коли ми йшли удвох з тобою вузькою стежкою по полю, я гладив золоте волосся (Д. П.).

II. ...десь зійшло заспане сонце...

III. А воно пишніло тією неповторною красою, якою так багата природа восени (Гр. Т.).

Варіант 3

I. 1. Уночі був приморозок, бо суха трава біліла від інею (В. Гжиц.). 2. І жалем серце запеклось, що нікому мене згадати! (Т. Ш.). 3. Чайка квилить над морем тому, що хоче їсти, а не тужить за кимось (А. Мал.). 4 Сад був залитий настільки чистим світлом, що дерева майже розчинилися у ньому (В. Ш.). 5. І тільки при людях, мабуть, дерева тремтять від жаху, бо кращих із них поведуть ні за що ні про що на плаху (Л. К.).

II. ...світ довколишній побачився оновленим, вродливим, і молодим.

III. А над усім цим лісовим царством – небо, безкрає, що світить сонцем, дихає заморозками (Гр. Т.).

Варіант 4

I. 1. Хто в блакитному просторі засвітив чудові зорі, що горять у млі? (Г. Ч.). 2. Я з тих країв, де в сині оболоні гарячі персні розкидає день (А. Мал.). 3. Я їду туди, де мене чекає вільний степ, тихі, задумливі озера, пісні на чумацьких дорогах і сміх безтурботних селянок (М. Хв.). 4. Післядощове повітря пахло тим ледве вловимим надзвичайно приємним запахом, що завжди асоціюється з народженням якогось нового, досі невідомого життя (М. Хв.). 5. Нема тепер таких річок, як ти була колись, Десно (О. Довж.).

II. … до самісінького вечора розкошує буйне сонце...

III. Криниці затінювались, мріяли ночами, щоб колихати у своїх лонах небесні оріони (Гр. Т.).

Варіант 5

I. 1. Тільки той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив (Л. У.). 2. Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний звук, один

образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя? (М. К.). 3. А хто стрічався на шляху зо мною, того з щирим серденьком вітала (Л. У.). 4. Навіть того, чиє життя минає в небі, цей степ вражає своїм безмежжям, блиском, сліпучістю (О. Г.). 5. Чий хліб їси, під того дудочку скачи (Н. тв.).

II. ...природа тішиться своєю чистотою та молодістю...

III. Сниться йому, наче виміняв на ярмарку гнідого жеребця і веде додому (Гр. Т.).

Варіант 6

I. 1. Дніпро влився в заокруглений лиман, наче вилазив з зелених густих очеретів (Н.-Л.). 2. Дівчата сміялися, мов золоті горішки розсипалися по клуні (Ю. Я.). 3. І комиші над берегом стояли, неначе половецькі чорні стріли на тлі черленого щита небес (Л. П.). 4. Живемо так, що доля одного переплітається з долею іншого (М. Том.). 5. Сонце стояло високо й світило так, що майже ніде у дворі не було тіні (М. В.).

II. ...стоїть урочиста січнева ніч...

III. Обернувшись, побачив, як по дорозі мимо дерев, завертаючи на лісову стежину, замелькало щось зелене (Гр. Т.).

Варіант 7

I. 1. Довго стояли мовчки, вдивляючись у чарівне сріблясте озеро, що вже починало вкриватися серпанком сивого туману (В. Гжиц.). 2. Я зі страхом відчуваю, як десь глибоко в душі зв'язується й росте вже знайомий, звіданий мною мулкий сум (Є. Г.). 3. І хто його зна, яку думку дума чумацький отаман в степу серед ночі? (М. К.). 4. Кажуть, що вночі на передмістя осінь приблукала з хуторів (Є. П.). 5. Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (П. Т.).

II. ...на небо викотився повний місяць…

III. Потім підводив голову, відхекувався так, що в криниці брижилася вода, і знову пив (Гр. Т.).

Варіант 8

I. 1. Сонця виходять із своїх орбіт, щоб нас огріти у благій гостині (М. З.). 2. Я обламаю хвилинам пальці, щоб не сплітались в печаль годин (Л. К.). 3. Щоб жить – я всі кайдани розірву (П. Т.). 4. Готовий я зробити

все для вас, аби не бачить вас в такім одчаї (Л. У.). 5. І не дивуй, що я прийшла зненацька (Л. К.).

II. ...на небі несподівано розсипалися зорі…

III. Денис повернув голову туди, де мало бути його село, і довго вдивлявся в той бік (Гр. Т.).

Варіант 9

I. 1. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти (М. К.). 2. Як не буде птахів, то і людське серце стане черствим (М. Ст.). 3. Озимина така густа, що й перепел не пролізе (О. Г.). 4. Вигострю і виточу зброю іскристу, скільки достане снаги мені й хисту (Л. У.). 5. Було так тихо, нібито кожна стеблина пізнала тривогу і причаїлась (М. Хв.).

II. …срібним дзвіночком полилася жайворонкова пісня…

III. Коли звалювали першого дуба – на хлопців дрібним холодним дощем бризнула роса (Гр. Т.).

Варіант 10

I. 1. Душа моя розкрита для любові, як нива – для солодкого зерна (Т. Сев.). 2. У червневе надвечір'я хмари несподівано просвітлилися, ніби хто підбілив їх молоком (О. Дм.). 3. Далеке море одкрило широкі обійми землі і радісно тремтіло, немов жива блакить неба (Ю. Коц.). 4. Коса затріпотіла в стеблі, мов блискавиця поміж хмарами (М. Ст.). 5. Якщо кохаєш, знайдеш без адрес оцю хатину за морем снігу (Л. К.).

II. …по лісу йшло травневе надвечір'я…

III. Він був майже поряд, за кущами, так що Юлі видно було його сильні руки (Гр. Т.).

Варіант 11

I. 1. Дарма що стояло тихе, сонячне безвітря, листя тріпотіло на деревах вздовж шляху (Ю. С.). 2. Білі каштани, світлі вогні, де б не бував я, любі мені (А. Мал.). 3. Бачив уві сні село, де не був багато років (П. Гур.).

4. Погрійся тут, моя нічна мано, хоч ми із казки вибули за віком (Л. К.). 5. Хай небо з усіма громами обвалиться над тобою, проте ти не маєш права й подумать про розлуку зі своєю землею (М. Ст.).

II. ...солодко плачуть в садах солов'ї…

III. Від колодязя, що стояв на вигоні між вербами, чувся брязкіт відер, жіночі голоси і веселий сміх дітей (Гр. Т.).

Варіант 12

I. 1. Стали спускатися у яр, звідки повіяло холодом і проваллям (Гр. Т.). 2. Куди голова задумала, то туди й ноги несуть (М. Ном.). 3. Ми підем, де трави похилі, де зорі в ясній долині (А. Мал.). 4. Там, де ти колись ішла, тиха стежечка зацвіла вечоровою матіолою, житом – долею світанковою (Б. О.). 5. Хилилися густі лози, звідки вітер віє (В. Сос.).

II. ...роса серпанком розсіялася по степу...

III. І потім, скільки Тимко не озирався назад, ні одна з них не подивилася в його бік (Гр. Т.).

Варіант 13

I. 1. Раз батько, розсердившись за дощ, що ворона накаркала, попросив Тихона Бобиря, єдиного мисливця на всю округу, застрілити її з рушниці. 2. З того часу я почав тішити себе химерною думкою, що бездоганність людська є в більшій мірі ділом удачі й щастя, аніж наслідком чеснот. 3. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона. 4. Після моркви висмоктував мед з тютюнових квітів і з квітів гарбузових, що росли під тином, пробував зелені калачики і білий мак. 5. Але картиною над картинами була картина страшного божого суду, що її мати купила за курку на ярмарку на страх лютим своїм ворогам – бабі, дідові і батькові (Із тв. О. Довж.).

II. ...свою самотність посаджу над ґанком...

III. Які думки проймають сильну стать, ніхто вам не зізнається (П. П.).

Варіант 14

I. 1. Я одчайдушно закрутив головою і так круто одвернувся, що трохи не впав. 2. Вони так і не знали, як змінити його. 3. Часом Десна розливалась так пишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси. 4. Город до того

переповнювався рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому. 5. Я захлинався від щастя і так насміявся, що продовжувати письмо в такому жанрі вже не вистачає сил (Із тв. О. Довж.).

II. ...втечу в зелений напівсон світанку...

III. Дивись і не мовчи, бо домовчався, в байдужість вирла втупивши (П. П.).

Варіант 15

I. 1. Тоді я ще не знав, що все проходить, все минає, забувається і губиться в невпинній змінні годин. 2. Я довго прислухався, чи не гукне він ще раз. 3. Перед сном так палко захотілося розвести левів і слонів, щоб було красиво скрізь і не зовсім спокійно. 4. Я тихо поповз у малинову гущавину, майже аж до гадюк, не знаючи, куди подітися і що робить. 5. Адже давно відомо вже, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння (Із тв. О. Довж.).

II. ...краплини перші вдарили об шибку...

III. І лиш до того, хто молився любові, щоночі йшли, безпутно-гонорові, ... музи на постій (П. П.).

Рекомендації до виконання роботи

1. Перед виконанням повторіть вивчене про типи складнопідрядних речень, засоби зв'язку підрядної частини з головною.
2. У завданні 1 визначте тип кожного складнопідрядного речення. Одне з них відрізняється від решти. Це треба пояснити (наприклад: *Усі підрядні часу, третє речення – умови*).
3. У завданні 2 складіть два речення, використавши запропоноване речення спочатку в ролі головного, а потім – підрядного. Напр.: *...на дні молочного потопу затонув ранковий світ... – На дні молочного потопу затонув ранковий світ, у якому загубилися двоє; Туман був таким густим, що на дні молочного потопу затонув ранковий світ.*
4. У завданні 3 за схемою зробіть повний синтаксичний розбір складнопідрядного речення.

СКЛАДНІ БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 96. *Визначте різновиди складних речень. Накресліть схеми. Поясніть розділові знаки.*

1. Якщо кохаєш – знайдеш без адрес оцю хатину за морями снігу. 2. Настане час – і піде все в архів. 3. Панує тиша над морським простором – вітри тамують подих (Л. К.). 4. За письменного трьох неписьменних дають, та ще й не беруть. 5. Де мало слів, там більше правди. 6. Літо дбає, зима поїдає (Н. тв.). 7. Зазначу єдине, що сонце весні не зрадило навіть в зрадливому сні. 8. Дивись: вертають з полону меблів ялини в ліс (Б. О.). 9. З того дня незвична приязнь ворухнулась до дівчини, і він почав захищати її від шкільних негод (М. Ст.). 10. Добре тому багатому: його люди знають (Т. Ш.).

Вправа 97. *Встановіть семантико-синтаксичні відношення у безсполучникових реченнях з однотипними частинами; накресліть схеми речень.*

1. Зоря тріпнулась після ночі, зачервоніла на верхах, на дубі сойка вже туркоче, бреде світанок у снігах. 2. Обсіяло сонце горби моложаві, пригріло ніздрясті, розбухлі сніги, проснулось коріння, зметнулися трави, ударили в дзвони круті береги. 3. На віях заморожених коней заіскрилася паморозь, під віями прикляклих вершників трималася ніч. 4. Дощ босоніж входить в ниви, гне в сережки срібний колос, жито схлипує й сміється, подає пшениці голос. 5. А липень виклепає коси і поскладає в копи жито; запросить серпень в гості осінь і стане в травах сам жевріти. 6. От і сонце уже за водою, до човна підплива молодик; попрощаємось, мила, з тобою чи на день, чи на рік, чи навік (М. Ст.). 7. По один бік жито шепоче, тяжке, по другий бік льон гріє на сонці свої побурілі голівки (В. З.). 8. Не тополю високую вітер нагинає, дівчинонька одинокая долю зневажає (Т. Ш.). 9. Читаю книжку – думаю своє (А. Г.).

Вправа 98. *З'ясуйте семантико-синтаксичні відношення у безсполучникових реченнях із різнотипними частинами.*

1. І знову усе по-новому вчувається й сниться мені: земля під ударами грому гойдає сади весняні. 2. До землі приляжеш – сон хороший сниться. 3. Шуміла радо яворина: їй снився травень, зелен лист. 4. Війне вітрець – дзвінка пшениця летить, кидається уплав. 5. Стечуть роки – зима прийде незвана спинити рух думок, чуттів, сердець. 6. Без хустини я вибігла в двір – коси русі хай пахнуть дощами (М. Ст.). 7. Вернувся він – вже смеркало. 8. Обидві ухоркались – аж піт пройняв. 9. Чіпка чує:

недалеко з-за жита хтось співає (П. М.). 10. Такий наш Йосип: нема й не просить (Н. тв.).

Вправа 99. *Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Дайте коротку характеристику безсполучниковим реченням.*

І. 1. Вітер війнув листя з клена жовте, золотаво-жовте полетіло (П. Т.). 2. Але сонця вона вже не застала воно світило лише кілька хвилин (Т. М.). 3. Сипле осипається листя гнуться горбляться берези плаче і посміхається крізь сльози осінь і натрушує журбу на мою наболілу душу (М. Ст.). 4. Зайде сонце Катерина по садочку ходить (Т. Ш.). 5. В мужика землянка вогка у пана хата на помості (Л. У.). 6. Сонце заходить цілуючи гай квіти кивають йому на добраніч (М. В.). 7. Гаї шумлять я слухаю (П. Т.). 8. Не бійтесь заглядати у словник це пишний яр а не сумне провалля (М. Р.) 9. Тягнуться до неба молоденькі сосни та берізки зі всіх сил пнуться молоді дубки кущі жимолості не повіривши в свої сили розростаються вшир (Ю. З.). 10. Я знаю слабкість це одна з диверсій (Л. К.).

ІІ. 1. Часто так буває один вину свою на других звертає. 2. Хочеш ворога нажити позич йому грошей. 3. Кішки гризуться мишам дозвілля. 4. Силою не дають силою віднімають. 5. Не бери чужого не будеш боятися нікого. 6. За чужим поженешся своє втратиш. 7. Чуже бережіть своє збережеться. 8. Не мала баба клопоту купила порося (Н. тв.). 9. Переконатися пора зробиш зло не жди добра (Д. Білоус). 10. Щира любов не приглядається чи карі чи чорні очі чи з горбиком ніс чи біла шия чи довга коса (Г. Кв.- Осн.). 11. Дощ іде гриби будуть (Н. тв.).

Вправа 100. *Виконайте повний синтаксичний аналіз перших трьох складних безсполучникових речень (за схемою та зразком). У решті речень визначити семантико-синтаксичні відношення між частинами, пояснити розділові знаки.*

1. Будеш сіяти з сумом – вродить печаль. 2. Чудило ти: втікаєш і від музик, і від краси. 3. Вечірні барви облягли село, над Великим шляхом тріпнулась зоря. 4. І в дорослих теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось втулявся аж у п’яти, на в’язах стирчала макітра (М. Ст.). 5. Читач

суворий: він ніколи не простить письменникові натяжки, фальші, брехні (Ю. С.). 6. Мало прожити життя – треба життя зрозуміть (Є. П.). 7. Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне (П. Т.). 8. Спершу дали йому повечеряти, потім він до пізньої ночі гомонів з чабанами про їхнє життя (О. Г.). 9. Плакати хотілось – сльози не текли (О. О.). 10. Твердо гордий дуб стоїть: ані лютії морози, ані бурі, ні погрози не змогли його звалить (П. Г.).

Схема аналізу складного безсполучникового речення

1. Визначення кількості предикативних одиниць.
2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць.
3. Накреслення графічної схеми речення.
4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць.
5. Тип за семантико-синтаксичними відношеннями (єднальне, часу...).
6. Тип за структурними особливостями конструкції (однотипні/ різнотипні).
7. Тип за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
8. Тип за інтонаційним оформленням (окличне/неокличне).
9. Пунктуація між частинами складного безсполучникового речення.
10. Лінійна та графічна схеми речення.
11. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.

Зразок

І тільки десь чути: в широкому полі то стихне сопілка, то знов заспіва.

Складне речення, безсполучникове, складається із двох різнотипних частин, між якими встановлені пояснювальні відношення, що на письмі фіксується двокрапкою. Розповідне, неокличне речення.

[...]: [...].

Перша предикативна одиниця – реченні просте, розповідне... (далі за схемою аналізу простого речення).

СКЛАДНЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ
СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

Вправа 101. *Охарактеризуйте багатокомпонентні речення із супідрядністю; розмежуйте однорідну, неоднорідну супідрядність та послідовну підрядність. Накресліть схеми речень.*

1. І хоч золота рибка не заговорила до нього, але, певне, мала якісь чари, бо потім Давидові рибалилося на всякій воді. 2. Коли доводиться йти левадою, парубок часто підходить до тополь, що з верху до низу обросли вінками гнучкого гілля, і не раз згадує, як тут у крихітному нутрі, між корінням, він кошиком впіймав свою першу золоту рибку (М. Ст.). 3. Коли зграя залетить далеко і в тумані стане тихо, я зупиняюся і слухаю, що робиться попереду (Г. Т.). 4. А чути треба, як співають люди в горі, як співають люди в муках, як здіймаються до неба душі змучені та хворі в довгих, вистражданих звуках (Г. Ч.). 5. Коли пісні мойого краю пливуть у рідних голосах, мені здається, що збираю цілющі трави я в лугах. 6. І скрізь, де генія сіяє слава, де світ новий підвівся із руїн, Франкові нашому – земний уклін! (М. Р.). 7. Я світ увесь сприймаю оком, бо лінію і цвіт люблю, бо рала промінні глибоко урізались в мою ріллю (Д.-Х.). 8. У вічності, де світла струм тече, повільно крутяться колеса часу, що на верстаті золотому тче свій килим різнобарвний (Ю. К.). 9. Мова народу – кращий, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього духовного життя, яке починається за межами історії (К. У.). 10. Я люблю їхати на поле тоді, як ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями, коли ниви поцяцьковані синіми волошками та червоними маківками (Н.-Л.).

Вправа 102. *Розмежуйте складні синтаксичні конструкції з послідовною та контамінованою підрядністю. Накресліть схеми речень.*

1. Як досвідчений господар, який знає, що йому треба робити, Івасик поставив недогарок свічки на глиняну долівку (О. Дч.). 2. Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись, коли не знаєш, з чого їх почать, бо всі слова були уже чиїмись (Л. К.). 3. Якби світ весь час дивився в душу дитини ласкавими очима матері, якби все, що пізніше зустріне на своєму життєвому шляху дитина, було таким добрим і лагідним, як добра мати, – в світі не було б ні горя, ні злочинів, ні трагедій (В. Сух.). 4. Роман, по молодості, і не догадався збагнути тривогу матері, яка найбільше вболівала над тим, щоб син не розніс по чужих дорогах своїх молодих років, як розніс їх на плечах її чоловік. 5. Виросла вона в лісовому хуторі, де кожна доріжка, кожна стежина розкривалася новою таємничою

красою, де за кожним переліском, здавалося, ждало її щось незвичайне й принадне і де поява нового чоловіка була цілою подією (М. Ст.). 6. Той, хто любить паростки кленові, хто діброви молоді ростить, сам достоїн людської любові, бо живе й працює – для століть (М. Р.). 7. Я б не ступив на батьківський поріг, якби забув про долю Батьківщини, про те, що в серці змалечку зберіг (В. Гн.). 8. Якби ви вчились так, як треба, то й мудрість би була своя (Т. Ш.). 9. Мені здається, що наші душі злилися так, що ми самі не знаєм, де починається твоя і де кінчається моя (О. О.). 10. Ти навіть забув, де був насипаний той піщаний горбик, не знаходиш тепер дубового перехрестя, яке перекреслило життя людини, тієї самої, що дала тобі не лише життя, а й настанову, як по тому життю йти і як жити далі на світі (Ю. З.).

Вправа 103. *Складіть речення за запропонованими схемами. Визначте різновид підрядності і типи підрядних речень.*

1. [...], (які ...), (що ...).
2. (Де ...), […], (як …).
3. (Хоча ...), […], (тому що …).
4. [...], (де ...), (що ...), (з ким ...).
5. (Якби ...), […], (мов …), (мов ...).
6. (Хто ...), [той…], (як …) і (кому ...).
7. (Коли ...), […], (дарма що …).
8. [..., (які ...), (які ...), ...].
9. [..., (що ...), ...], (хто …).
10. (Щоб ...), (щоб ...), […], (які …).

Вправа 104. *Накресліть схеми речень, визначте їхній тип.*

1. Ніхто без подиву не міг глянути на ті волошкові очі, що так незвично зоріли на смаглявім виду, на ті вії, що трепетно тримали вечорову таємничість, на ті брови, що дивовижно, нерівно розлітались на скроні, на ті ямки, які так собі дихали, що неодмінно викликали чийсь добрий осміх чи зітхання.

2. Ніколи він більше не мав таких вечорів, як ті, коли між літом і осінню зупинився вересень, коли уста її запахли чорнобривцями, а босі ноженята – нечуйвітром, опеньками і росою. 3. Коли б він міг, зі всього світу скликав би лікарів, щоб вони по крапельці знесли здоров’я його дружині, поставили

на проворні ноги. 4. Навіть далекий вогник на хуторі біля містка теж здається мені зорею, що стала в чиємусь вікні, щоб радісніше жилося добрим людям (М. Ст.). 5. Долина світилась так, ніби повилась найдрібнішими цятками інею, що підбілили та підсвітили далеку голубінь. 6. Зів'ялі листочки то відчайдушним зусиллям намагаються ухопитися за чужу гілку, то перед падінням пригортаються до іншого падучого листка, то наче зависають, обернувшись на невагомих, переборовши земне тяжіння, – і вже наступної миті опиняються на землі з безнадійним шерехом-зітханням, на барвистому неоглядному кладовищі, де вже наклала головами мла їхніх побратимів – жовтих, багряних, вишневих, сизих (Є. Г.). 7. Колисав мою колиску звук підгірської трембіти, що від неї зорі меркнуть і росою плачуть квіти (Б. Л.). 8. Ще є портрет, що намалював Брюллов не для того, щоб однести в музеї, а для того, щоб кріпака Тараса вирвати з оков, щоб слово розкувати землі моєї (Д. П.). 9. З того боку, з якого надійшов був прочанин, з'являються три жіночі постаті, що хутко і легко пересуваються, мов їм допомагають невидимі крила (Л. У.). 10. Ні, він не з тих, хто довго сумує, хто живе спомином про вчорашній день, коли є день нинішній, що несе нові радощі і свіжі почуття (В. М.).

ПОВНИЙ СИНТАКСИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДНИХ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ

Схема аналізу:

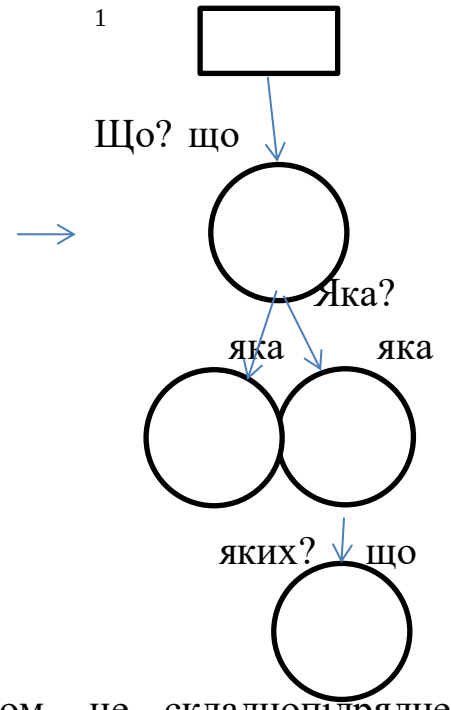
1. Визначення кількості предикативних одиниць.
2. Встановлення засобів поєднання предикативних одиниць.
3. Накреслення графічної схеми речення.
4. Визначення типу речення за кількістю граматичних основ та засобами поєднання предикативних одиниць.
5. Характеристика різновидів зв'язку та семантико-синтаксичних відношень між окремими предикативними одиницями.
6. Тип за структурними особливостями конструкції.
7. Тип за метою висловлювання, за інтонаційним оформленням.
8. Пунктуація між частинами складної синтаксичної конструкції.
9. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.

Зразок розбору:

[1]Треба було ще глибоко розуміти, [2]що мова тільки та невичерпно багата й гарна, [3]яка виплекана твоїм рідним народом, [4]яка живиться із народних джерел, [5]що ніколи не замулюються (П. Панч).

Речення складне, складнопідрядне, складається з 5 предикативних одиниць. Перша – головна, решта – підрядні. Між ними такі відношення: 1–2–3 – послідовна підрядність, 1–2–4–5 – послідовна підрядність, 2–3–4 – однорідна супідрядність.

Схема речення:

Таким чином, це складнопідрядне речення з послідовною та однорідною супідрядністю.

Частина 1 – головна, від її дієслова *розуміти* ставимо питання *що*?, тому підрядна частина 2, яка стоїть у постпозиції і відповідає на таке питання, приєднуючись сполучником *що*, є з'ясувальною; частини 3 і 4 є однорідними, вони залежать від 2 – ї, зокрема від указівного слова *та* й іменника *мова*, стоять у постпозиції, відповідають на питання *яка?*, приєднуються сполучними словами *яка* і є підрядними означальними; частина 5 залежить від 4 – ї, зокрема, від іменника *джерел* ставимо питання *яких?*, вона стоїть у постпозиції, приєднується сполучним словом *що* і є підрядним означальним.

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Вправа 105. *Визначте види зв'язку між простими компонентами складних речень. Назвіть різновиди запропонованих речень із сурядністю і підрядністю. Накресліть схеми речень.*

І. 1. На вмерзлій у лід кладці з одного краю лежить обрис берега, а на другому іскриться місячна пороша, і в її веселому сяйві спокійно погойдується димчаста тінь очеретини, з якої і зимові вітри не зуміли видути рожевого пуху й насіння (М. Ст.).

2. Максим помахом шапки вітає птахів, що з року в рік зимують у цьому закутку, і з розгону стрибає в човен, посковзнувшись, вискакує на лід і ледве не вилітає в воду, а качва неквапливо відпливає до протилежного, наче вплетеного купинами берега (М. Ст.).

3. Клапті спогадів напливають на чоловіка, і він, щоб закрити їх, припадає головою до липи (М. Ст.).

4. Узнавши геть-чисто все, чого не можна робити в церкві, я подався на вулицю, то опереджаючи бабусю, то залишаючись позаду неї, а їй хотілося вести мене тільки за руку (М. Ст.).

5. Були то звичайнісінькі слова втіхи, але, може, тому, що йшли вони від серця, і вчула в них мати щире вболівання за свого сина (О. Г.).

6. Коли влітку приїздили з міста у степ паничі, то, розгулявшись, вони наливали ці басейни не водою, а справжнісіньким вином, начавленим з місцевого винограду, і вночі при місяці зганяли дівчат-покоївок купатися в тих басейнах (О. Г.).

7. Хай комусь аж надто елементарним чи навіть смішним може видатись світ, із якого ми вийшли, а для нас він був і буде джерелом роздумів, бо ми жили там, де все, як нам здається, було ближче до самого себе, до природи, до витоків гармонії, що їх так нервово й болісно шукає людина сучасна (О. Г.).

8. Дивно, але в нього таке враження, ніби якась зла фатальна сила штовхала його сюди і ніби все його попереднє життя було тільки готуванням до того, щоб зробити цей жахливий крок (О. Г.).

ІІ. 1. Гнат не винуват, і Килина не винна, тільки винна, бачся, хата, що пустила на ніч Гната. 2. Дають – бери, б'ють – тікай і не питай, де взяв, не кажи, де давали. 3. Де два, там рада, де три, там зрада.

5. Трусітеся, рубці, дивітеся, людці: як робимо, так ходимо, як дбаємо, так маємо. 5. Знайдеш – не веселися, згубиш – не смутися. 6. Не знаєш, де

знайдеш, де втратиш. 7. Які гроші, такий крам, які халяви, такий пан. 8. Як ідеш позичати, то не забудь, що треба й віддати (Н. тв.). 9. Так було тепло, самотньо і лячно у віковічній тиші, яку беріг ліс, що діти чули власне дихання, але вухо вперто ловило і побільшувало до найбільших розмірів всякий звук, що мусив жити у лісі (М. К.). 10. Талановите треба помічати завжди і скрізь, підтримувати його, бо ним живе народ, і чим більше в тій чи іншій людині цінують талант, тим славетніша й сильніша вона з-поміж інших (П. З.).

Вправа 106. *Дайте загальну характеристику складним реченням із сполучниковим та безсполучниковим зв'язком. Накресліть схеми речень.*

1. Печаляться, стоячи проти місяця, дівчата; на їхні плечі лягає перша легкість проміння, що так і манить кудись, і тому юні голівки окреслюються виразно і хвилююче (М. Ст.).

2. Отож ранком я вже мало не розкошував: мати на часинку позичила в сусідів чоботи і, шмаруючи їх березовим дьогтем, заходилася повчати, щоб я у церкві не лобурясничав, не шморгав носом, не крутився дзиґою, не ловив ґав, не перся наперед, не сміявся, не пирхав, не ліз на крилас та частіше хрестив лоба (М. Ст.).

3. Тільки чому в стількох людей кохання так схоже на перелітну птицю: майне крилом над твоєю весною, струсить з того крила кілька світосяйних росинок чи сльозин, та й зникне за тими обріями, де хмари бредуть, мов старці, та й залишить для обіднілої душі життєву необхідність чи життєвий тягар (М. Ст.).

4. Здається, нічого не трапилось, і, одначе, щось змінилося в ньому: сьогоднішній вечір вперше підвів його крадькома до тієї туманної хвилі, що зветься передчуттям кохання (М. Ст.).

5. Марія з-під долоні радісно мружиться на засніжений, обсіяний сонцем світ, в ній прокидаються і дівоча легкість, коли душа і голос просяться на поле і луки, і тихий смуток матері, коли думки весь час нагадують то про сім'ю, то про нестатки, то про свою і людську роботу, яка не зробиться без неї (М. Ст.).

6. По селах тривожно дзвонили дзвони, щоб врятувати когось із тих, хто був у дорозі, дзвонили вони і на відхід душі тим, кого вже завіяла хуга (М. Ст.).

7. Місяць падав йому на сиву голову і випадав з очей, в леваді озивався деркач, а над головою не дзвеніли, а шелестіли дзвони, та все одно їхні голоси почали заходити в тіло, і все воно озвалось гудінням (М. Ст.).

8. Коли мені кажуть «Київ», я бачу Дніпро, стоячи на Володимирській гірці, я схиляюсь над неосяжним простором, що відкривається моїм очам унизу, і в мені таке відчуття, неначе я птах, мовби лечу я, розпластавши руки-крила, заточую великі кола над тим чарівним світом, який лежить унизу (П. З.).

9. Коли людина щаслива, то вона великодушна, вона здатна вибачити чужу байдужість чи жорстокість (Є. Г.).

Вправа 107. *Охарактеризуйте періоди. З'ясуйте, які відношення встановлюються між членами періоду.*

1. Коли весна рожева прилетить і землю всю вбере і заквітчає, коли зелений гай ласкаво зашумить і стоголосо заспіває, коли весні зрадіє світ увесь і заблищить в щасливій долі, і ти одна, в квітках і травах, в полі десь, серед весни, краси і волі, не зможеш більше серця зупинить, що в грудях буде битись, мов шалене, і скрикнеш, – знай, не долетить уже твій скрик до мене (О. О.).

2. Коли вже люди обляглися спати, коли вже місяць вилузнувся з хмар, коли спартанка Києва, не Спарти, лиш я світила вікнами в бульвар, – тоді із ночі, з пітьми, з порожнечі, де зіп'ялася вежа на котурн, мені хтось душу тихо взяв за плечі – заговорив шопенівський ноктюрн (Л. К.).

3. Чим далі вони йшли, чим важче їм було обминати перешкоди, чим сильніше пекло їх зверху сонце, а знизу камінь, – тим більше завзяття одбивалось на їх червоних упрілих обличчях, тим сильніше запеклість випирала їм з лоба очі (М. К.).

4. Від синяви дніпрової, де зводять додаткові переправи, від парких плавнів, де рубають дерево для плацдарму, і до просторів сухого, з гарячим повітрям степу – всюди напружено трудиться люд (О. Г.).

5. Ні насторожений шуліка, що годинами кружляє високо в небі; ні невідомим вершник, що вряди-годи беззвучно проскочить по обрію; ні чабан, що маячить на далеких толоках по плечі в пекучому мареві, – ніщо не розвіє, ніщо не порушить степового вуличного спокою (О. Г.).

6. Коли згадаємо, на якому клаптику землі розташувався Верхній город Ярослава Мудрого дев'ятсот років тому, і коли згадаємо, що сто п'ятдесят

років тому на Хрещатику були тільки шинки й винокурні, коли згадаємо, що дев'ятнадцяте сторіччя Київ зустрів, маючи лише кілька десятків кам'яних будинків і являючи собою, як зазначав один мандрівник, «тільки спогади та надії великого міста», – то тільки тоді побачимо, до яких фантастичних розмірів розрослося наше місто нині (П. З.).

Вправа 108. *Виконайте повний синтаксичний аналіз складних багатокомпонентних речень (за схемою).*

1. Вогонь у печі палає і гугонить, а Маланка заплющує очі, і їй здається, що то шумить колосом нива і серп черкає по стеблу (М. К.). 2. Прямо перед нами, за дорогою, приглушеною голубизною текла тиха річечка, за річечкою темнів гай, який ще кілька днів тому, мабуть, можна було пронизати поглядом із краю в край, а тепер він попухнастішав листям, помолодів (Є. Г.) 3. Весною річка скресає, і тоді селяни б'ють ломами кригу, щоб не знесло ветхого місточка; літом пересихає так, що в деяких місцях її перебродять кури на сусідський хутір і навіть там несуться (Гр. Т.). 4. Прокинулась удячність до Надійки, і прокинулась тривога пам'яті: поки ніхто в світі не міг замінити йому очей, що тримали під вечоровими віями ранній ранок і нерівні росинки свіжого сонця (М. Ст.). 5. І тепер, проживши піввіку, я згадую далеке вечірнє стависько, потемнілі в жолобі трави, що завтра стануть сіном, велетенські шоломи копиць, останній срібний дзвін коси і перший скрип деркача, і соняшник вогнища під косарським таганком, і пофоркування невидимих коней, що зайшли в туман, і тонкий посвист дрібних чирят, що струшують зі своїх крилець росу, і дитячий схлип річечки, в яку на все літо повходили м'ята, павині вічка, дикі півники, та й не журяться, а цвітуть собі (М. Ст.).

6. На возі злегенька поторохкують червонобокі, в поливі миски, на днищах яких спочивають соняшники, квіти і сонце; перехоплюють вітрець зеленкуваті і сизі, наче в них і досі не розтопилась паморозь, глечики; розкапустились макітри і ринки, запишались горшки-двійнята, що в них аж цілий обід понесуть добрим людям; дебеліють горлові горщики, в яких би вмістився і я, і гончареві скощавлені дрібнята; цвітуть бокасті куманці, зачоплені кумедними п'яноокими голівками баранців, мовляв, кумуватись, чоловіче, можна, та баранячої голови не напивай (М. Ст.).

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 7

ТЕМА: СКЛАДНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ

Мета: поглибити знання студентів про складні ускладнені речення; закріпити їхні вміння й навички визначати граматичні основи та будувати схеми складних ускладнених речень; формувати пунктуаційні навички, розвивати вміння творити означені синтаксичні одиниці за пропонованими схемами.

Завдання

1. *Складнопідрядні речення з кількома підрядними проаналізувати за: а) різновидом; б) засобами зв'язку; в) семантико-синтаксичними відношеннями. Побудувати схеми речень.*
2. *У ССК поставити розділові знаки. Обґрунтувати їх уживання.*
3. *Побудувати графічну та лінійну схеми складних синтаксичних конструкцій. Визначити тип ССК.*
4. *Побудувати складні синтаксичні конструкції за схемами.*

Варіант 1

1. Коли з твоєї душі одкриваються все нові й нові обрії, старі рани забуваються, бо життя стає нескінченним (О. О.); Родим не пояснював Сивоокові, що діється в полум'ї, як народжується глина, на яку крізь соломинки, що вставлені в турячі роги, накраплювали співучі барви (П. Загр.); Доцільність англійської системи полягає в тому, що в ній є парламент, який перевіряє сам себе і правителя (Р. Іван.).
2. Прорвіться крізь її веселість Вас подивом ошпарить суть Вона це дерево на скелі Яке вітрами не зігнуть (Л. К.).
3. А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, неначе давнина, діди ледь-ледь снують на човнах-душогубках, і не знати, що вони виловлюють – рибу чи далеку минувшину, бо тут, над берегом, і соняшники, немов щити, бо тут, над водою, і комар дзвенить, як ординська стріла, бо тут і досі хвиля вимиває зотлілий посів зотлілого часу: чиїсь таляри, чиїсь щерблені стріли і щерблені кості (М. Ст.).
4. [ ], і[ ],(що),(що).
   [, (коли),];[ ],[ ]і[ ].

Варіант 2

1. Здавалося, що то дзвонить мідний казан, в якому закипає вода

(Ю. Мушк.); До тебе летіла б край світу, Де сходить зоря золота, Якби не морози на квіти, Якби не минули літа (М. Тк.); Щоб настав час жданий людського єднання, Щоб ні пана більше не було, ні хлопа, Треба перейнятись швидше світлом знання, поступом, якого осягла Європа (І. Григ.).

2. Не знаю Чи віднайду загублену тебе Чи догукаю мрію з того краю Куди мене щоночі хтось веде і звідки я щоранку не вертаю (Р. Фед.).

3. І в епіцентрі логіки і стресу, де все змішалось – рідне і чуже, цінує розум вигуки прогресу, душа скарби прадавні стереже. Я в людей не проситиму сили, я нікого в житті не просила, як не просять гранітні схили, щоб у спеку дощі їх зросили (Л. К.).

4. [ ], і [ ], (якщо).
(хто), [ ] і [ ].

Варіант 3

1. Потім, коли підійшов Черниш, Маковей упевнився, кого вона шукала (О. Г.); Мабуть, так думають митці в старості, коли вже вигоріло все паливо, коли вичахло серце, що прагнуло все вищої і вищої мети, коли мистецтво стало способом заробітку, бо нічого іншого вони не вміють (Ю. Мушк.); Я побачив, що з дідом треба якось інакше балакати, щоб викликать його на розмову і не вважати на його вдачу (О. О.).

2. В кімнаті запала тиша це була одна з тих хвилин коли співбесідникам здається ніби розмова й не переривалася так могутньо захоплює їх потік спогадів і думок (В. Соб.).

3. Але й досі в хатах-білянках, що підсніжниками зійшли на долонях узлісь і степів, печаляться матері котовців і червоних козаків; і досі в накупаних сонцем і грозами полях з-під серпа і сльози поглядають матері на приімлені шляхи, по яких пролетіли та й залетіли в югу історії коники-коні. І навіть у снах він бачив і чотири броди, і солов'я, і журавля з журавкою, що старались на сіно, тільки довго не міг збагнути, як це соловей весну розвиває, а коли збагнув – здивувався і зрадів, ніби руками доторкнувся до таємничої квітки образу (М. Ст.).

4. [ ] – і [ ] : [ ].
[ ], але [ ], (щоб).

Варіант 4

1. Розповідав учора про сибірські морози, на яких і залізо не витримує

– кришиться, про гнуса, од якого нема порятунку нічому живому, про щоденний героїзм отаких, як Іван Захарович (А. Дім.); А там прохолодно сивів Дніпро, по якому пропливали річкові трамваї з людьми, що їхали на далекі пляжі (Ю. М.); Була це нагальна течія, яка захоплює душу і тягне туди, куди можна сягнути, захоплюючись і лякаючись відчуття неможливості кінця (В. Шч.).

2. Ми винуваті що міліють ріки І мілинами світять береги що десь духовні лупляться каліки і виростають ваші вороги (В. Сим.).

3. Ось і його річка, що має чотири броди, ось і принишкле село з корогвами тополь, ось і його могутні ясени над стемнілим тином, і старенькі вдовині ворітця, що кигикають, мов чайка, і під солом'яною шапкою хатина, що тримає у віконцях сновійність місяця. Стрічає вона його віястим усміхом, проводжає печаллю, і тоді в її прижурених очах стоять такі сині сльози, як роса на розквітлому льоні (М. Ст.).

1. [ ], (щоб), [ ], (що).
(якщо), [ ] : [ ].

Варіант 5

1. Коли за рогом зникла остання підвода, я вирішив, що досить вже відсиджуватися у привітному затишку лісових нетрів (Ю. Зб.); Нестерпно захотілося знати, що він пережив, як склалася у нього доля (Р. Іван.); Я довго дивився, як плигає по вулиці вогник ліхтарика, на потік, який зносив у Дніпро сьогоднішній настрій, на дощові нитки, які клювали обернену на багно пилюку (В. Шч.).

2. Я тортури знести не зумію Признаюся зарані вам але більше сказать не посмію Коли навіть захочу сам (В. Сим.).

3. Гарно там, де нас нема; в минулому нас уже немає, і воно здається прекрасним (А. Чех.). Колись давно, ще за царя Тимка, як земля була тонка, виорав на полі один мудригайло баняк із золотими побрязкачами, ледве їх на воза висадив, притрусив соломою, привіз додому, та й то щастя не зазнав, бо знайшлись на нього різні та всякі ложкохвати, і від скарбу залишився один надщерблений баняк (М. Ст.).

4. [ ], (що), і [ ].
[ ], [ ] – і [ ], (коли).

Варіант 6

1. Зараз же, коли стояла вона біля хвіртки і не могла зважитися

повернути до хати, у ній все кипіло й нуртувало, бо хотіла кохати, хотіла бути коханою (В. Шч.); Щоразу стукав патерицею у двері, за якими чулася розмова, щоб молилися миряни (Р. Іван.); Здебільшого Григорій працював дома, за хатою, в холодку, де росла бузина й затуляла його від людей, що проходили вуличкою, або в хліві, де лежало паливо и мостилися ластівки (Гр. Т.).

2. І підслухали зорі і трави і підслухали ріки й мости Як шептав тобі вітер ласкаво Я такої не бачив як ти (В. Сим.).

3. Над шляхом, при долині, біля старого граба, де біла-біла хатка стоїть на самоті, живе там дід та баба, і курочка в них ряба, вона, мабуть, несе їм яєчка золоті (Л. К.). Оксана знову з тугою подивилась на землю – тепер вона кудись пливла з підсиненими і оброшеними зорями хатами, з вибіленими дорогами, з купинами дерев, і в невідоме пливла дзвініця з принишклими вітерцями, з принишклими дзвонами, що ждали Великодня (М. Ст.).

4. [,(що),], (бо), [ ].
[ ] – і [ ], (ніби).

Варіант 7

1. Коли матері хотілося згадати сина, вона йшла до колодязя на шляху, мовби там він її чекає (В. Ст.); Уже мати, нишком втираючи сльози й озираючись на кімнату, звідки чулися голоси чоловіка й Томського, і води зігріла синові скупатися, і хату прибрала, що аж сяяла дивовижною чистотою, як всяка українська хата (О. Підс.); У тім-то й місія майстра, як цю красу видобути, щоб викресати зі слова, навіть найбуденнішого, надавши слову таке місце у творі, де б воно саме оновлювалося, набуло свіжості, сяйнуло, розквітло (О. Г.).

2. Буду тебе ждати там де вишня біла Виглядає з саду тихо і несміло Де здається спокій і нема нікого Тільки завмирає журиться дорога (В. Сим.).

3. Біля вітряка, що стояв па пагорбі, підіймався владар нічного неба; росячи росу, він погойдував тіні і змовницьки поглядав на всю землю; Оксана, схрестивши руки на грудях, благально подивилась на місяць, а той лагідно посміхнувся їй. (М. Ст.).

4. [,(який),], і [ ], [ ].
[ ], **(**де), [ ].

Варіант 8

1. Коли стихала гроза, на мить оживав цвіркун, що невідомо як заліз сюди (В. Шч.); Тепер у квітчастих долинах, що чекають їх, він

дивитиметься без краю в її очі, де бачитиме світ і життя, братиме її за руку в радісній покорі й почуватиме на долоні своїй невичерпне тепло її тіла, до якого не наблизиться ніколи (В. Підм.); Тепер Марко почував ніби незручність, коли не знав чогось із того, що турок запитував (Ю. М.).

2. Велика книга природи лежить відкритою перед нами але її не можна зрозуміти не вивчивши ту мову якою вона написана а мова ця математика (Г. Галілей).

3. Літа лежали на його кощавих плечах, а зима на голові, і син, притлумивши сентименти, статечно привітався, шанобливо подав вечерю, а потім вдихнув пахощі хати і здивувався: на свіжовимитому дубовому столі в мисках і полумисках стояло аж дванадцять пісних страв, вбираючи в себе тремтливий одсвіт півтемряви (М. Ст.).

4. [ ], (де), (де).
[ ] : [ ], (щоб).

Варіант 9

1. Коли нагнувся над повним відром, вода дихнула на мене глухуватою свіжістю, яка все ж таки мала здавна знайомий присмак (І. Бар.); Сашко відчув, що безсилий змагатися з тим, що не існує, що створив сам, що домалював уявою (Р. Іван.); Біля візирових ніг лежали пси, що розірвали б на шмаття, якби він зробив хоч рух у бік їхнього володаря (Ю. М.).

2. Щоб піснею стали звуки поезією слова треба талантові муки лиш нею душа жива (Гр. Т.).

3. Відчинивши скрипливі двері, він одразу пірнув у настояний святешний півморок, де все тепер мало втаємнене життя: і полохливе сяйво лампадки, і розімлілий мерех воскових свічок, за якими вгадувався подих літечка, і причаєний, із сизою дрімотою в очах вогонь у печі, і строгість вихудлих святих на божнику, і шелест житнього снопа на покутті, якому снилася свіжа рілля і який тихо стікав зерном на долівку (М. Ст.).

4. (якщо), [ ], (що), і [ ].
[ ], (щоб), але [ ].

Варіант 10

1. Коли хлопець повертався цього разу додому, його мимоволі огортав невимовний сум, неначе ясне синє небо затягували білі хмарки (В. Шч.); Її охоплює лихоманкове збудження, дрож, трепет, що це вони аж

куди добулися, що опинилися на цьому острові, де їх оточує химерне залізне бескеття (О. Г.); Хлопець відчув, як назавжди розвіялися його надії на порятунок, бо нема в людей власної волі для здійснення своїх бажань (Р. Іван.).

2. Пощо мені життя суремного тривога як більше опертя не виблагати в Бога Пощо твої труди усі і тяжкі маруди коли в усі сліди ступає тінь Іуди (В. Сим.).

3. І сміються люди вже у вічі: треба ж так от збутися ума, щоб оце в двадцятому сторіччі та шукати те, чого нема (Л. К.). Одне тобі можу сказати – візьми це втямки: тримайся не крутежу, а святого хліба, божої бджоли і не жни, чого не посіяв, бо опустошієш, як прогниле дупло (М. Ст.).

4. [ ],[ ],[ ], (бо).
[, (де…),], а [ ].

Варіант 11

1. Ти довго молилася Богу, Щоб синові долю велику послав, Коли проводжала в далеку дорогу (Я. Сл.); Ніколи не треба забувати, що митці покликані народом для того, аби показувати світові насамперед, що життя прекрасне, що саме по собі воно с найбільшим і найвеличнішим з усіх мислимих благ (О. Довж.); Ібрагім напружено думав, що відповісти візирові, щоб блиснути перед ним розумом (Р. Іван.).

2. Три тижні перебував в лікарні зробили рентген який нікому не потрібен бо зробивши відправили в зону трохи змучує дорога далека (В. Сим.).

3. І жаль йому стало бозна-ким мальованих світів, і цвіту, що в сповитку спав у яблунях при морозі, і птиць, що вже не долетять до нього, і сина, що відкотився од нього, не збагнувши, що таке людське життя. А коли збагне, то вже, напевне, пізно буде, бо як підрубаєш душу, то зрубаєш усе (М. Ст.).

4. [ ] (ніби), і [ ] .
[ ]: [ ], (коли).

Варіант 12

1. Він майже фізично відчув, як пірнає у тишу майстерні, як віддається на волю пориву, що ледве стримався, щоб не піти туди зараз (Ю. М.); Коли Юсуф уздрів, хто виник нізвідкіль, Коли переконавсь, що був то Джабраїль, Коли слова Творця знайшли жадану ціль, Смутенним серцем він лише тоді

зрадів (К. Горд.); Казна за що усі люди, де б я тільки не ступив, дорікають мені всюди, що обіймав собі посаду, що був завклубом років два, що їздив навіть у бригаду в тому році на жнива (В. Сим.).

2. Обмальовую ситуацію чуюся звичайно коли обминути те що болять руки в обох плечових суглобах що старі болячки дають знати про себе (В. Ст.).

3. Як рожеві птахи, зашуміли, заспівали приморозжю підкучерявлені очерети, і їхній пух полетів у святешну далечінь, де злегка поскрипував мороз чи земля і на добрий сон вкладалося село. А місяцю все хотілося бавитись у піжмурки з ним – і він то закидав його аж у саме небо, то раптово так вигойдувавсь на скатертину снігів, що аж кособочились хати (М. Ст.).

4. [,(коли),], і [ ].
[ ], (що), а [ ].

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

Вправа 109. *Розмежуйте конструкції за способом передачі чужого мовлення. Поясніть розділові знаки.*

1. Богдан розгублено подивився услід. Може, й справді, наздогнати їх, упасти на сіно та й під веселі музики їхати на чуже весілля, на свої тортури?.. А як вона там, вечірня зоря? Чи хоч коли подумала про нього? 2. Данило здивувався: «Ти чого, Мирославо, стала такою?» – «Якою?» – Він пошукав слова: «Наче щойно вийшла з поганого сну». І дівчина призналась: «Мені лячно» – «Чого?» – «Так дівчата не роблять» – «Як?» – «Щоб самим іти в хату до хлопця». 3. «Тьоп-тьоп-тьоп», – заспокійливо говорив сік. 4. «Ти не замикай дверей, я скоро прийду»... Це «скоро» стало місяцями. 5. Хто з нас у бентежній молодості хоч потай не мріяв про кохання: ти любитимеш свого судженого, а він тебе, як ніхто не любив.

6. Колись від діда почув, що кожна людина має чотири броди: блакитний, як досвіт, – дитинства, потім, наче сон, – хмільний брід кохання, далі безмірної роботи і турботи, а зрештою – онуків і прощання. 7. «– Чого ти, сестро? – співчутливо запитав розпашілий від вогню Василь. – Втомилася душею чи оті переживання не прочахли?» (М. Ст.). 8. Г. Малкін писав: «Розум, честь і совість, як Лебідь, Рак і Щука». 9. В. Гюго говорив, що «у ненависті одна жінка вартує десятьох чоловіків» (Афор.). 10. «Ні, не клич мене, весно, – казала я їй, – не чаруй і не ваб надаремне» (Л. У.).

Вправа 110. *Згрупуйте речення з прямою мовою за місцем розташування слів автора. Поставте пропущені розділові знаки або виправіть наявні.*

1. «Ти, мілєйший, лови, лови, та знай що – насварився він на Віталія. 2. «Мов на долоні, – відповідає син, розглядаючи тополеве віття – Славні тополькі, гарно підросли». 3. Тоня тим часом, нахилившись до матері, шепоче їй в захваті: Гляньте, мамо, єй же єй, в нашого Петруся гагарінська усмішка!» (О. Г.). 4. «Ні, не треба, мій таточку, не треба, Ярино. – Степан каже. – Я загинув, навіки загинув» (Т. Ш.). 5. «Мамо, чи кожна пташина в вирій на зиму літає?», в неньки спитала дитина. 6. «Не спи! Не спи!», – говорить ясний місяць (Л. У). 7. В'ється вітер, шепче: «Люба! Покохай мене, вродлива: смілий, буйний, вільний я»! (О. О.). 8. «Яка ти розкішна, земле – думала Маланка. – Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, заквітчати квітами». 9. Кує зозуля. Я зіскакую з ліжка і гукаю в вікно до зозулі: «Ку-ку... ку-ку... Добридень!.». (М. К.). 10. «То моя тітка Василина, – одразу прояснилось обличчя Люби, – Вона так гарно вміє співати й виводити» (М. Ст.).

Вправа 111. *Перетворіть пряму мову у непряму. Обґрунтуйте неможливість таких трансформацій в окремих синтаксичних конструкціях.*

1. «А ти не перебаранчай! – сердито огризнувся дід. – Ти слухай». 2. Гордій Іванович, кінчаючи розповідь, зітхнув: «Отака була щука!» 3. Я б обов'язково дивився на діда й думав: «Та не викручуйтесь, дідусю, не викручуйтесь...» 4. «Здох би він йому!» – вилаявся дід Круча. (О. В.).

5. Уявивши таку височінь, мати аж ойкає: «Ой боже!» 6. А мати все пригощає сина: «Ось тобі хрящик... Ось реберце... Ти ж любиш», – підкладає вона йому гарячої найніжнішої баранини, підсовує юшку (О. Г.). 7. «Тоді з філологічного! – вирішує довгощокий, нишпорить очима по тій стежці, що з інституту підіймається вгору, і гукає: – Іване!» 8. Омелян одразу ж гримнув на неї: «Цитьте, без вас теж весело!» 9. «Та хай собі стоїть, – посміхнувся чоловік. – І дерево міцне, і місце гарне». 10. Ой ні! – аж перехопило дух Ярині. – Де вже нам (М. Ст.).

Вправа 112. *Замініть різні типи чужого мовлення на пряму мову із пре-, інтер- та постпозиційним розташуванням слів автора.*

1. Дома всі похвалили мене за гарні черешні, бабуся назвала свого внука «нашим годувальником», а дідусь сказав, що мій чуб пахне суницями, а завтра, мабуть, запахне річкою (М. Ст.). 2. За селом нежданo із витків метелиці до Ярини долетіла безжурна музика. Хто ж це розкидає її по снігах і куди подітись од неї?! Ярина зупинила коня, прислухалась (М. Ст.). 3. Мати казала, що хмари розійдуться, а сонце таки засяє, що з цієї хмари на наші сади, на наші лани підуть дрібні дощі... 4. Мороз почав нащось розпитувати, чи приїхав на свято пан до свого двору (С. В.). 5. Дорош подумав, що, крім нього, Дороша, на землі існують люди, в яких є також і горе, і нещастя, і що, незважаючи на це, вони працюють і ламають лиху долю, що зустріла їх на життєвій дорозі... (Гр. Т.). 6. Дід Круча запевняє, що тій вербі: «Літ з тища, а може, й менше» (О. В.). 7. Кайдашиха обтерла білою хусткою сап’янці і гордовито дивилась навкруги: дивіться, мов, люди добрі, яка панія їде до вас в гості (Н.-Л.). 8. Ось Гафійка винесла одному води. Стали й розмовляють. З ким це вона забалакалась? Либонь, Прокіп Кандзюба? Таки він. Он вийшла на поріг Маланка та й сховалась назад (М. К.). 9. Начальник застави не тільки побажав успіху, а й сказав, що, можливо, скарб знайдеться. 10. Ну звісно, Василь Васильович почне розпитувати, чого Олег пішов у ту комірчину, а тут ще й Данилич скаже, що все це – вигадки, нікого, мовляв, не було в комірчині, а що цигарки там валялись – ну що ж, це ще не докази (О. Дч.).

ПУНКТУАЦІЯ

Вправа 113. *Перепишіть. Поставте розділові знаки у простих ускладнених реченнях і поясніть їх. Знайдіть засоби ускладнення, підкресліть їх відповідно.*

1. А час ішов то скапував з рибальського весла то поскрипував у крилах вітряка то відлітав у далечінь пташиним граєм. 2. А у хвіртку подзвонюючи ключами вже шелепає Семен Магазаник несе погойдуючись святешний залежаний одяг святешне лице і шельмуваті очі. 3. Оце ж напевно і є життя шепіт кохання схлип немовлят і погойдування землі на срібних вервечках місяця. 4. А ось і перша бджола шукаючи поживи золотим жолудцем упала на мачушник забриніла йому ранкову пісню і почала набирати пилок у свої кошики. 5. В село на легкокрилій бричці приїхав Ступач; красивий похмурий він як ідол сидів позаду машталіра і щось судив недовірливими, твердими очима і насупленим чолом. 6. Усе сьогодні подобалося Ступачеві і спекотний з маревом ранок і курна дорога і труська бричка і задуманий тугий, мов смичок, машталір (М. Ст.).

Вправа 114. *Перепишіть речення. Поставте розділові знаки у складносурядних реченнях, поясніть їх. Визначте граматичні основи, підкресліть їх.*

1. За татарським бродом із сивого жита з червоного маку народжується місяць і коло козацької могили як повір’я висікається старий вітряк. 2. Картатий вечір упав на присілок і в місячному сні притихли збезлюднені сіножаті ниви й білі хмари за нивами. 3. Життя це довга нива і що тільки не родить на ній. 4. Біля присілка білояра пшениця була молода і вища а горді соняшники стояли як слов’янські вої щитами на схід. 5. Біля перелазу з чорних черешень одвисали важкі краплини роси і земля озивалась на їхній перестук (М. Ст.). 6. Мале щеня та й те гавкає. 7. Коваль завинив а цигана повісили. 8. Ворога накорми ще й дорогу покажи. 9. Обіцяв пан кожух та слово його тепле. 10. Не май сто рублів але май сто друзів. 11. Добрі діти на ноги поставлять а злі з ніг звалять. 12. Не хвались ідучи на торг а хвались ідучи з торгу (Н. тв.).

Вправа 115. *Перепишіть речення. Поставте розділові знаки у складнопідрядних реченнях. Намалюйте схеми речень. Вкажіть граматичні основи.*

1. Як страшно людині коли їй нема кому відчинити дверей. 2. Він пішов туди де непокоїлась вода де глухо стогнали припнуті човни і де з чийогось весла скапували чи то краплини води чи то краплини часу. 3. Над картатою людською збірнотою відлунює розтіч голосів ревище худоби дзвін кіс гучання гончарних виробів сумні переливи сопілки дрімотне квиління ліри й ще десятки згуків що має ярмарковий коловертень. 4. Навколо стояла така тиша що чути було золотий дзвін переджнивності. 5. Жаль було сивого й золотого колоса що нагойдався нашелестівся наспівався за літечко в полі і вже завтра зітхаючи впаде на землю поїде до добрих людей ляже теплим хлібом на столі. 6. Любов це той солодкий дар з якого люди роблять гіркість. 7. Залазити в чиюсь душу це таке ж злодійство як залазити в чужу комору (М. Ст.).

Вправа 116. *Перепишіть речення. Поставте пропущені розділові знаки у складних ускладнених реченнях. Побудуйте схеми речень.*

1. Як гарно зараз довкола! Ошатні в білих свитках хати притихли немов дівчата перед весільним танцем; ось ударить бубон місяця цьвохне смичком вітрець і вони поведуть свій танок зачарованими долинками левадами садками і виведуть його – усе вгору та вгору – аж на той шлях по якому минулий вік проскрипів чумацькими мажами, а цей вік як блискавками спалахнув козацькими шаблями Котовського і Примакова. 2. На синіх долонях вечора темним смутком горбатився старий вітряк і в благанні простягав завмерлі руки чи то до неба чи то до людей: звикши до праці до гурту він німотно карався без них і тихі сльози скапували з його крил що увібрали в себе дух борошна дух степу материнки усіх чотирьох бродів і чотирьох вітрів. 3. На східцях ганку темніло кілька мішків: видно привезли хлібороби зерно покружляли біля мовчазного вітряка та й у надії що розум переважить дурість залишили свою працю на скрипучих із слідами ніг східцях. 4. Найголовніше в залицянні це втовкмачити чорнявій чи білявій що вона найкраща вся або очима чи ніжками і що ти без неї сохнеш як трава на сонці. 5. Та німують жита німує і соняшник; вони мають свою мовчазну турботу: віддати людям увесь до зернини врожай а вже як люди мають жити це не їхній клопіт.

6. За болотом якийсь чарівник одразу змінив землю — хвилясто підхопив її вгору, ближче до місяця і вона од тієї радості кинула в золотий танець чубаті соняшники а за соняшниками заясніло сиве жито і пшениця і овес і ячмінь і замигтіли білими та фіалковими вогниками картопля і все те що живе для людини і чим живе людина. 7. Данило підходить до зарогу що попискує під ногами перечікує поки старий поговорить із собою придивляється до очеретинки яку торкнула риба прислухається до жеботіння струмка що ніяк не вкладеться на ніч і від усього цього з нього сповзає зібрана за день утома і спекота. 8. Та поменшало звіра в лісі птиці в небі риби у воді а бджоли під ногою вже й зовсім не знайдеш. 9. Земля віддала людям що могла віддати і, чи то з жалю до себе чи з жалю до людей заплакала осінньою сльозою і неспокійно ввійшла в зимовий сон. Ох як люто, на шаленій коловерті вітрів, зачинався цей сон: спочатку вітровіям і сніговиці хотілося підважити вирвати з насиджених місць перелякані хати розметати золото скирт і вдарити на сполох співучою міддю дзвонів. А потім вони втихомирились поскочувались прищулились у яругах і тепер люди по коліна бредуть у снігу що вечорами шеретує крихти срібла та виколихує блакитні дими й волошкове цвітіння (за М. Ст.).

Вправа 117. *Прочитайте текст. Поясніть усі розділові знаки.*

На Поділлі майже ніколи на Петра Вериги не розбиваються криги. У нас криги розбиває блакитноокий березень. Спочатку він парубкує по лісах – видобуває з-під снігу ще нерозщібнуті підсніжники, потім розморожує сік у березі і, коли вона блисне щасною сльозою, йде на річки й озера. Тоді на прогнутих плесах починають світити вимоїни і прокидаються льодоколи – поведуть своїми срібними смичками, і вже тільки прислухайся – над берегами й за берегами здиблюється бентежний передзвін, а в берегах шипить, гуркоче, шаленіє крига і радісно зітхає вивільнена хвиля. Як їй любо після темені заграти сонцем та вдарити в бубни примкнутих човнів, щоб підскочили вони вгору, рвонули свої кайдани та згадали воленьку-волю, і купальські вечори, і сяйво юних очей із тих вечорів.

Пройшовся березень з підсніжником на шапці і над татарським бродом, і під його ходою вибухнули криги, зосліпу посунули одна на одну, та на коріння яворове, та на м’який, з червонолозом берег, він закипів шумовинням, накостричився вирваним татарським зіллям, що ніжно запахло торішнім літом. А до гомону річки приєднується дитячий

гомін, бо скресання криги – завжди свято для дітвори і тривога для матерів: скільки не кажи, скільки не грози, а неодмінно ж якийсь отряха захоче прокататись на крижині. Ось і зараз знайшовся такий шибайголова: осідлав крижину, широко розставив ноги й, осяяний заздрісними поглядами дітвори, кружляє-пливе в березневі світи, в оте фіалкове марево веснування, що тремтить над деревами і завжди тримає в собі бентежну принаду (М. Ст.).

Вправа 118. *Перепишіть текст. Вставте пропущені розділові знаки. Поясніть кожен.*

Ніхто не знає де його доля попереду позаду чи збоку. Він вірив що попереду в роботі, в невсипущій роботі, в любові до землі, до колоса, до людини.

До цього страшного вечора він мав дуже багато любові і до вірних дівочих очей що чаїли в собі знаду і чари і до сивої мудрості в надбрів'ї якої сходилося два віки і до материнства що біля персів несе не білі вузлики а наше майбутнє і до того далекого орача що під обрієм ішов за плугом і до тієї жниці що тримала на руках снопи і літо і до тих лелек які вдосвіта будили його або він будив їх.

Данило любив як вигинаючись б'ючи на сполох аж до самого неба половіли ниви і мав радість коли червень клав сивину на жито а золотінь на пшеницю; він любив коли вдосвіта липень клепав коси коли серпень цілими днями тиховійно сіяв у рахманну землю зерно і надії а вересень стишував напівсонну пісню джмеля; він любив як літні вечори бриніли маківками а осінні тримали в підволохачених гніздах зорі; він любив пахощі свіжого хліба і золоту задуму соняшників; довірливий і вразливий він бентежно прислухався до чийогось життя і до плину води що жебонить і грає у корінні і до всієї своєї хліборобської сторони що трималась на сивому житі і добрих спокійних орачах.

Ось і зараз заграла вода в корінні але він не зрадів здригнувся. Це все що було його вже не його і вже не господарем він іде по своїй землі а сполоханою тінню яку лякає спів води в корінні і сплеск весла в татарському броді. Гей, броде татарський... Два береги два місяці тут а життя одне та й те неповне... (за М. Ст.).

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 8

ТЕМА: ПУНКТУАЦІЯ У ПРОСТОМУ ТА СКЛАДНОМУ

РЕЧЕННІ

Мета: поглибити знання студентів про повні й неповні речення; сформувати вміння й навички виділяти неповні речення з – поміж повних; розвивати вміння користуватися цими видами синтаксичних одиниць в усному та писемному мовленні; удосконалити навички вживання тире в неповних реченнях; вміти розрізняти порівняльні звороти та неповні підрядні порівняльні; за допомогою мовленнєво-комунікативного матеріалу розвивати культуру мовлення студентів.

Завдання

І. Поставити, де потрібно, тире між підметом і присудком.

ІІ. Визначити однорідні члени речення. Пояснити розділові знаки.

ІІІ. Виділити відокремлені члени речення. З'ясувати умови їх відокремлення.

IV. Розмежувати звертання, вставні та вставлені конструкції. Пояснити розділові знаки.

V. Мотивувати основні правила пунктуації у складносурядних реченнях.

VI. Поставити розділові знаки у складних безсполучникових реченнях, пояснити їх.

Варіант 1

І. 1. Я син простого лісоруба гуцула із Карпатських гір (Д. П.). 2. Чужа душа то тихе море сліз. Плювати в неї гріх тяжкий не можна (Л. К.). 3. Молодість буйність а старість не радість (Н. тв.).

ІІ. 1. На бруньках лип сережками звисають прозорі синюваті краплини (М. Ст.). 2. Ранок починався тихий та лагідний все навколо і трави і дерева і кущі наче завмерло умліваючи в передденній вільготі (Ю. С.). 3. Жде мати не діждеться журиться сподівається (Н-Л.).

ІІІ. 1. Пахло васильками натиканими за сволок і татарським зіллям розкиданим на чисто вимитій підлозі (П. Панч). 2. Такі ж зорі миготіли в численних лампадках в яких замість оливи горіли свічки (П. Панч). 3. Остап стояв вагаючись (М. К.). 4. Дмитро дужий лихий стікаючи живими струмками вскакує в димну з роями іскор ріку (М. Ст.).

5. Як визволителів своїх нас зустрічали на кордоні (О. Підс.).

IV. 1. Життя звичайно йде вперед і нікому не дано такої сили яка б могла спинити його непереможний рух (Н. Р.). 2. А тут знаєте гарно (М. К.). 3. Віщує думонька сумная що ти дівчино не моя! (С. Р.).

V. 1. Над водою вставав туман і повіяло холодком (С. В.). 2. Затремтіло зразу сонне повітря і зграї срібних звуків плутаючись і виграваючи полетіли яром і далеко кругом заснували степ (С. В.). 3. Випав сніг і все навкруги повеселішало (Гр. Т.).

VI. 1. Столітні липи ожили на кожній гілці коло кожної квітки вилася бджола (П. М.). 2. Росте передгроззя скоро буде гроза (М. Хв.). 3. В Кайдашевій хаті стала мирнота свекруха помирилася з невісткою (Н.-Л.).

Варіант 2

І. 1. А я вже як на трапі (Л. К.). 2. Рвати зв'язки це руйнувати гальмувати хід життя (В. В.). 3. У тебе один засіб плакати (В. В.).

ІІ. 1. Стояла тиха зоряна ніч (М. Хв.). 2. Горять міняться на очах сині зелені бузкові оранжеві й бурштинові легкі осяйні хмаринки (В. Коз.). 3. Мелашка стояла коло неї ні жива ні мертва (Н.-Л.).

ІІІ. 1. Жінка заметушилася наводячи порядок а Гнат посміхаючись став біля порога схвально придивляючись до постаті і свіжого обличчя молодиці (М. Ст.). 2. Мелашка була потрібна в господі як робітниця (Н.-Л.). 3. Осяяний сонцем перед нами розкрився зовсім інший світ (О. Довж.). 4. Одарка молода й весела молодиця слухаючи ті нерадісні речі сумувала (П. М.). 5. Жорстока невблаганна і лукава вона була як мачуха мені (Л. К.).

IV. 1. А я було аж сержуся що вона бач співає наче проти мене (Н.-Л.). 2. Звичайно людина може розкритися може спалахнути може кинути себе на високу гору (Ю. М.). 3. Галю серце рибко моя що мені сказати хотів би я тебе одну цілий вік кохати (Н. тв.).

V. 1. Стояв він один в коридорі опустивши голову і сором виїдав йому гарячі очі (С. В.). 2. А чи існують взагалі чеберяйчики і які на те докази? (П. З.). 3. Поверх трави тільки гарячий вітер гуляє та сонце розсіває своє пекучо – іскристе проміння (П. М.).

VI. 1. Одцвітали яблуні та груші стежка була всипана білими пелюстками (О. Дс.). 2. Проте було помічено чим не привітніші мої до його слова тим більше розгоряється у його цікавість (С. В.). 3. Сонце гляне мла розтане вмить (О. О.).

Варіант 3

І. 1. Степ як суцільний кришталь (О. Г.). 2. Слова полова але огонь в одежі слова безсмертна чудотворна фея правдива іскра Прометея (І. Фр.). 3. Придержати язика вчасно то нелегка річ (П. Панч).

ІІ. 1. А над головою розляглося таке широке бездонне всіяне зірками небо (А. Ш.). 2. Всюди висіли чудернацькі не звичні для ока рекламні щити (Ю. М.). 3. Голублять душу і серце людини свіжі і ніжні степові запахи... (Гр. Т.).

ІІІ. 1. Хлопець не прощаючись у бої помчав (К. Герас.). 2. Цвіли дерева холодним квітом білі й легкі немов весільні дівчата (М. К.). 3. Палкий патріот і переконаний співець дружби народів Павло Григорович Тичина з незмінною ніжністю говорить і про Горького і про Коцюбинського і про Гурамішвілі (М. Р.). 4. Сповнений любові я іду по вулиці вузькій (В. Сос.). 5. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови густі – прегусті (Н.-Л.).

ІV. 1. Тихий Дунаю зелений гаю хвилі кипучі вітри могучі вас я благаю грудь облегчіте вість принесіте з рідного краю (Гул.-Арт.). 2. По-перше я не могла дивитися в її лице коли говорила про нього а по-друге в мене не була совість цілком чиста (М. К.). 3. Може вона співає може сміється а може зайшлась від плачу (М. К.).

V. 1. Чи то цвіт біліється рясний чи з – під хустки сивина вдовина? (Т. Кол.). 2. Веселка над полем здіймалась і туча удаль одплива і ти жартувала сміялась і радісно вишня цвіла (Т. М.). 3. А внизу пролітають вагони і колеса у тьмі цокотять (В. Сос.).

VI. 1. З Мелашкою вона обійшлась інакше вона одразу її почастувала полином (Н.-Л.). 2. Військо можна розбити жінку ніколи (П. З.). 3. Довідаються у Варшаві знімуть на глум (П. Панч).

Варіант 4

І. 1. Твоя мова співочий струмок (П. Т.). 2. Чесність з собою це гармонія думок почувань досвіду це сила і цільність (В. В.). 3. Поле що безкрає море (П. М.).

ІІ. 1. Небо сміялося своєю чистою глибокою блакиттю (І. Фр.). 2. А над листям стирчали жовті та білі квітки та зелені маківки (Н.-Л.). 3. Не міг мені Іван ні сіло ні впало писати любовні листи (В. В.).

ІІІ. 1. Немає для матері на світі нікого дорожчого ніж він її ніжний тихий душевний Віталик (О. Г.). 2. Одарка молода й весела молодиця

слухаючи ті нерадісні речі сумувала (П. М.). 3. Вальдшнеп або лісовий кулик благородна птиця (О. В.). 4. В мене й без тебе ворогів хоч греблю гати отих потайних що по кабінетах (О. Г.). 5. Любили один одного щасливі просвітлені й сумні (М. Ст.).

IV. 1. Я не хвалю своїх синів але коли правду сказати на всі Семигори немає таких хлопців як мої (Н.-Л.). 2. Якийсь час пливли вони в тумані поміж берегами одірвані од землі й безпомічні як їм здавалося (М. К.). 3. Не знаю моя дитино тієї дівчини (П. М.).

V. 1. Нехай серця не знають супокою хай обганяють мрії часу біг і наша юність буде хай такою щоб їй ніхто не заздрити не міг (В. Сим.). 2. Від його ходи на столі заколивався трисвічник і тонко задзвеніли кришталеві підвіски (П. Панч). 3. Тихо й нудно і спека пекельна (С. В.).

VI. 1. Уявіть собі таку картину сидите ви над ставком рано – вранці ще й ранесенько (О. В.). 2. Не журись може ти його і цього вечора побачиш (Кв.-Осн.). 3. Зайця ноги носять вовка зуби годують (Н. тв.).

Варіант 5

I. 1. Три рази по три дев'ять. 2. Полювати вовка для мисливця і честь і обов'язок (О. В.). 3. Сміле слово то наші гармати смілі вчинки то наші мечі (П. Гр.).

II. 1. Якось раз над містечком стояла тиха місячна літня ніч (Н.-Л.). 2. Сонце сміялось серед чистого безхмарного неба (І. Фр.). 3. Кайдашеві сини молоді парубки обидва високі рівні станом обидва довгообразі з довгими тонкими трошки горбатими носами з рум'яними губами (Н.-Л.).

III. 1. У білій сукенці тонесенька в талії під хвилями буйного волосся скидалася вона на велику ромашку (І. В.). 2. Дивлячись на людей усміхався і мій батько великий добрий чоловік (О. Довж.). 3. Старий зараз ніякої роботи не визнає окрім пасіки (М. Ст.). 4. До кімнати увійшов високий молодий чорнявий студент (Із газ.). 5. І вона вибаглива і неприступна на цей раз сіла поруч з ним (О. Г.).

IV. 1. Світи світи місяченьку і ти ясная зоря та й присвіти доріженьку аж до милого двора! (Н. тв.). 2. Вони наказали полоненим бігти і мабуть саме те полегшило Іванові втечу (Ю. М.).

3. Ведмідь кружляв навколо пастки тягнувся до принади але очевидно не зважувався торкнутися до неї (М. Т.).

V. 1. Хай пливуть карбовано хвилини і життя одмірює мотор (В. Сос.). 2. І в той час скирти і клуня зайнялись і зорі зникли (Т. Ш.). 3. Часом качка в повітрі дзвенить чи кажан проти місяця грає (М. Р.).

VI. 1. Подивись шляхів нема а тільки де-не-де поплутані стежинки йдуть на безвість (Л. У.). 2. Подивиться серце ниє (Т. Ш.). 3. Той цвіт від папороті чарівніший він скарби творить а не відкриває (Л. У.).

Варіант 6

І. 1. Божа іскра то тяжке прокляття дикий і лютий пожар (Л. У.). 2. Говорити не горох молотити (Н. тв.). 3. Всі вулиці в Вербівці ніби обсаджені вербами (Н.-Л.).

ІІ. 1. З-за далеких хутірських хат виліз великий червонуватий місяць (Б. А.-Д.). 2. Мелашка стояла ні в сих ні в тих серед хати (Н.-Л.). 3. Дівчата хлопці музики шум регіт жарти все було якось по-празниковому (Н.-Л.).

ІІІ. 1. Біля Перекопа були ворота єдиний вихід із Криму (З. Т.). 2. Він також окрім мене не бачив нікого (М. К.). 3. Прийшлися цікавому хлопцеві до вподоби дідові перекази страшні а іноді й смішні полюбились йому дідові вичити розумні правдиві добрі (П. М.). 4. Внизу тут під нами долина кругла наче макітра з крутими м'якими від кучерів лісу стінами (М. К.). 5. Він був мов оп'янілий (М. К.).

ІV. 1. Він був менший син у батька і все батьківське добро по українському звичаю припадало меншому синові (Н.-Л.). 2. Пилипко зірко дивився очима щоб бува не збитись (А. Г.). 3. Ой ти дівчино не бійся морозу я ж твої ніжки у шапочку вложу! (Н. тв.).

V. 1. З улоговини тягло теплим вологим відпаром і холодні трави зараз же відчули його і стали покриватися щедрою росою... (Гр. Т.). 2. Знову зворухнулось повітря і срібні звуки розбудили степ (С. В.). 3. На ніч небо визірчилось і мороз поміцнішав (П. Панч).

VI. 1. Курочка зупинилася проти човна і дивиться вона тут ціле літо живе а такого ще не бачила (О. В.). 2. Палажка обійшла з бабами кругом церкви заглянула в комору обдивилась увесь двір Мелашки ніде не було (Н.-Л.). 3. Життя кажуть зжити не поле перейти (П. М.).

Варіант 7

І. 1. І вже любов лиш марення і сни (Л. З.). 2. Найвища краса це краса вірності (О. Г.). 3. Бувають душі наче пні старі що пишуть стежку почерком гадюки (Л. К.).

ІІ. 1. В небі висів чистий повновидий місяць (В. Куч.). 2. Неповага од сина й сором перед своїми дітьми і гнів і злість все злилось докупи в його душі (Н.-Л.). 3. Маленька кругленька швидка жвава одягнена в зелене вбрання між високим зеленим житом вона здавалася русалкою (П. М.).

ІІІ. 1. З кімнати вийшла молодиця здорова огрядна повна та червона як калина (Н.-Л.). 2. Люто наступає гусак а воно мале хлоп'я стиснувши кулачки іде на того гусака (О. Г.). 3. Доцвітали конвалії в травах голубої весни прапори (В. Сим.). 4. Повні рожеві як діти збуджені зі сну пливли по небі хмаринки (М. К.). 5. Він став перед нею гарний високий на вид спокійний і простяг до неї руку (М. К.).

ІV. 1. Не щебечи соловейко на зорі раненько не щебечи малюсінький під вікном близенько (Н. З.). 2. Ще здається так недавно по цих східцях він малий підіймався з матір'ю (М. Ст.). 3. Це Маруся Чурай як кажуть українська Сафо донька полтавського сотника часів Хмельниччини (О. Г.).

V. 1. В холодних як осінній туман мареннях в далеких видіннях пропливало її життя і вся її життєва дорога була світлою осяяною сонцем (Гр. Т.). 2. Чого світання так ясніє а в полі ген сріблиться пісенька дзвінка? (М. Ст.). 3. Зрідка пробіжить заєць або спиниться на кручі вовк (А. Г.).

VІ. 1. Дивлюсь я на небо та й думку гадаю чому я не сокіл чому не літаю (М. Петр.). 2. Приторкнувся мокрою долонею до лоба він аж пашів од жару (М. Ст.). 3. Мало прожити життя треба життя зрозуміть (Є. П.).

Варіант 8

І. 1. Цей вересневий сад немов причал де важко крилять шхуни яблуневі (А. Мойс.). 2. Вульгарність не відповідь (В. В.). 3. Брови у неї як чорні шнурочки (Н.-Л.).

ІІ. 1. Над морем піднімалися високо в небо дикі стрімкі скелясті гори (Н.-Л.). 2. А син купається не купається пірнає брьохається грає як та риба в чистій воді (Н.-Л.). 3. Припаде до води гарячими зі сну губами худобина цмолить прихекуючи забиває спрагу душної ночі в хліві п'є не нап'ється (Гр. Т.).

ІІІ. 1. Найдовше сніг тримається у затінках або у ровах присипаний листям чи землею (Є. Г.). 2. Колісників Кут колись графське гніздо тепер

його (П. М.). 3. Глянула жінка на Гната на охорону і побілівши злякано заточилася на обочину (М. Ст.). 4. Вигнаний батьком Рустем навіть вкінці оселився у Джіафера (М. К.). 5. Веселий гостинний він любив товариство (М. К.).

IV. 1. Є любов до сестри і до матері і до дружини є багато любовей та найдужча й найвища з усіх непогасна як вічність до тебе моя Україно що зростила мене в голубому розгоні доріг (В. Сим.). 2. Ти мене кохана проведеш до поля я піду і може більше не прийду (М. Р.). 3. До речі я звичайно де в чому згоден з вами (І. Ле).

V. 1. Вже зорі поскакували і тоненький серпок місяцевий блищав над дубом ніби зачепивсь за кучеряву гіллячку (М. В.). 2. Море так невинно голубіє під стінами скель і сонце так світить ласкаво що аж каміння сміється (М. К.). 3. У княгині страхом пойнялись очі і лице приблідло (П. Панч).

VI. 1. Ще раз підкреслюємо на полюванні треба бути готовим до всього щоб потім не жалкувати (О. В.). 2. Вона його любить більш йому нічого не треба (М. Куліш). 3. Допоможеш живи на здоров'я а не захочеш скажу зараз тебе повісити (П. Панч).

Варіант 9

I. 1. Війна в горах як бачите це насамперед війна за шляхи (О. Г.). 2. Ви людина молода (Ю. Я.). 3. Ти мій сміх ти моє ясне в житті (В. В.).

II. 1. З сизувато-синіх низько навислих над землею хмар посипався густий лопатий і мокрий сніг (В. Коз.). 2. Бери людино святий хліб переломлюй і їж м'який пахучий смаковитий (У. Самч.). 3. Низенька чорнява заквітчана польовими квітами вона й трохи не схожа була на селянок часто запечених сонцем високих іноді дуже неповоротких дівчат (П. М.).

III. 1. Оте щоденне оте буденне життя затінене сповнене всякими турботами більшими і дріб'язковими зараз повінню заливала нова хвиля дужої любові (М. Ст.). 2. А на межі замість вогняного валу залишились купки попелу (В. Близн.). 3. Співають ідучи дівчата (Т. Ш.). 4. Тонкий верткий висмоктаний він говорив якимось надірваним голосом (М. К.). 5. Усі знали Оришку як відьму (П. М.).

IV. 1. Ой Дніпре мій Дніпре широкий та дужий багато ти батьку у море носив козацької крові (Т. Ш.). 2. Я сьогодні даруйте не зможу прийти.

Відверто кажучи набридло засідати (М. Руд.). 3. Гарно нічого й сказати вмієш ти слова складати (І. Фр.).

V. 1. В день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання (В. Сос.). 2. Уже сходила рання гречка і по долинах з перебоями п'янкої духмяності і ніжної мигдалевої гіркості пінився цвіт калини (М. Ст.). 3. Десь у долині бриніла дівоча пісня а з другого боку рівномірним цокотом відповідала сокира і м'яко шелестіла поздовжня пила по деревині (М. Ст.).

VI. 1. Я вірю удвох нам не відати горя (В. К.). 2. І вельми зручно з нею согрішити вона ж сама і відпускає гріх (Л. К.). 3. Не сон-трава процвітає то дівчина з калиною плаче-розмовляє (Т. Ш.).

Варіант 10

І. 1. Так у тебе значить кишка коротка (В. Куч.). 2. І ти ясна і я прозорий і душі наші мов пісні і світ великий неозорий належить нам тобі й мені (В. Сим.). 3. У нього серце посохлий пустир (П. Т.).

ІІ. 1. Над тихою святковою землею високими золотими мазками починається ранок (М. Ст.). 2. В житті мене ти й знать не знаєш ідеш по вулиці минаєш (І. Фр.). 3. А в хаті тихо тільки піч сама собі порядкує топиться (С. В.).

ІІІ. 1. Він присів на призьбі і замріявшись став дивитися в тиху літню ніч (Гр. Т.). 2. Хто б міг подумати що Пашка архітектор Пашка будівельник не закінчивши й третього курсу стане льотчиком? (Ю. Б.). 3. Балакучий та моторний він і хвилини не сидів без діла (Л. Муратов). 4. Розпарена нічною задухою гостро і нудливо смерділа болиголова (Гр. Т.). 5. І боєць Журба як заспівувач мав бути в перших лавах (В. Куч.).

IV. 1. Я закликаю вас громи й громовенята тучі і тученята я розганяю тебе фортуно наліво на ліси й води (М. К.). 2. Щастя кожного саме так нерідко думають у його ж руках (З газ.). 3. Андрій зійшов на ґанок і мабуть завмираючи серцем натиснув на клямку (І. Багмут).

V. 1. Хай трава не в'яне і під вітру свист знов зеленим стане пожовтілий лист (В. Сос.). 2. В одну мить розсунувся простір і стали ближчими зорі (Ю. М.). 3. Лист жовтий поволі на землю спадав та ніжні стократки схилялись з журбою (О. О.).

VI. 1. Катерина оглядається навколо правильно розташовано меблі чи доведеться зробити перестановку (І. Вільде). 2. Ніч прозора безшумна

тепла ніби оксамитом огортає людину м'яке степове повітря (О. Г.). 3. Життя як метелик подув вітер і зламав крила (О. О.).

Варіант 11

І. 1. Життя серед людей це та ж кімната сміху (Л. К.). 2. Хіба все те не дурниця в порівнянні з цим (В. В.). 3. Шовкун не остання шпиця в колесі (П. М.).

ІІ. 1. Усе навколо дерева птахи люди сповнене весняної пружної нестримної сили (В. Соб.). 2. Трави стояли тихі принишклі бо ранок був теж тихий безвітряний і обіцяв сонячний жаркий день (Гр. Т.). 3. Життя і мрія в згоді не бувають і вічно борються хоч миру прагнуть (Л. У.).

ІІІ. 1. Юрій Яновський високий ставний з вольовим обличчям і розумними очима то морщить лоба то ледь помітно усміхається (П. Панч). 2. Галина як піаністка стала акомпанувати Вадикові (І. Ле). 3. Співали не кваплячись повторюючи приспів (Н. Р.). 4. Завжди мовчазний і задумливий він і тепер більше мовчав дивився собі під ноги своїми сірими задумливими очима (М. Хв.). 5. Молодиці стояли бліді як смерть (Н.-Л.).

ІV. 1. Христя так її звали зосталася малою для батька-матері (П. М.). 2. Не хтіла б я тебе вразити сестро та бачу прийдеться розмову залишити (Л. У.). 3. А чи не краще якби ти робив щось конкретне точне ну скажімо видобував би каротин з водоростей (Ю. М.).

V. 1. Для повної подібності наш двір піском засипано й колючками засаджено (Л. У.). 2. А тепер шепочуть колоски у полі й сонцем налилося золоте зерно (В. Сос.). 3. Не цвітуть квітки зимою і дерева не шумлять (О. О.).

VІ. 1. Треба гарненько убратися мене знають усі Бієвці (Н.-Л.). 2. Впадеш не засмутись згубивсь шукай-но слід і серця не в'яли од випадкових бід (А. Мал.). 3. Минув і рік минув другий козака немає (Т. Ш.).

Варіант 12

І. 1. Кінь волові не пара (Н. тв.). 2. Євген наче вражений громом (О. Г.). 3. Дика гуска це таки справжня гуска тільки дика (О. В.).

ІІ. 1. В отій нестримності лету напрузі м'язів клекоті крові й таїлася вічна суть буття (Ю. М.). 2. Жіночі голоси чисті високі сильні мов ангельські хори вели побожну пісню (М. К.). 3. Не словом рухом поглядом холодним мене зіпхнула в темний рів без дна (І. Фр.).

ІІІ. 1. Просто від отари підійшов з ґирлигою ще один чабан Микола Карнаух високий худий чоловік (О. Г.). 2. Замість вивіски над дверима гойдався лицарський чобіт з острогою (З. Т.). 3. Я йшов то мало не зупиняючись то роблячи саженні кроки (М. Хв.). 4. Якось сидимо ми з бабусею вдвох у садку бабуся як спеціаліст по промисловості пір'я дере (О. В.). 5. Це я тобі як другові кажу (Гр. Т.).

ІV. 1. Опріч нас мисливців набилось у хату як то звичайно буває чимало народу (М. Ст.). 2. Не стелись тумане не шуміть тополі не печальте очі ви берізки голі (В. Сос.). 3. На його щастя розмову проваджену до його приходу як видно не було закінчено а цікава мабуть була (О. Г.).

V. 1. На хвилину раптом стихли голоси і схилилися тіні (Ю. С.). 2. Лише в конторі хтось поцокував зрідка на рахівниці та над квітниками гули невсипущі бджоли (О. Г.). 3. В морозному передсвітанку стишуючись весело шерехкотів лапатий сизий сніг і в саду без вітру перегойдувалась обважніла ткань пухнастого віття (М. Ст.).

VI. 1. Ганна уважно подивилась на чоловіка вона не знала жартує він чи справді серйозно говорить (М. Хв.). 2. В моїм селі сади цвітуть проглянути не можна (П. В.). 3. Плакати хотілось сльози не текли (О. О.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Герета Н. М., Дуденко О. В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: методичні рекомендації для студентів Інституту філології. Умань, 2005. 18 с.
2. Збірник тестів з української мови / відп. за випуск М. М. Торчинський. Умань: РВЦ «Софія», 2006. 98 с.
3. Лінгвістичний аналіз: Практикум. навч. посіб. / за ред. Г. Р. Передрій. Київ : Академія, 2005. 256 с.
4. Ожоган В., Дмитрук В. Навчально-методичний комплекс з сучасної української літературної мови (Синтаксис). Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2001. 96 с.
5. Плющ М. Я., Леута О. І., Гальона Н. П. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ. Київ : Вища школа, 1995. 284 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Збірник завдань для лабораторних робіт / Н. М. Герета та ін. Умань: РВЦ Софія, 2006. 138 с.
7. Терлак З. Українська мова: збірник вправ із синтаксису та пунктуації. Львів: Світ, 1999. 224 с.
8. Тестові завдання до вступного випробування з української мови (для факультету української філології та журналістики) / за загальною редакцією Л. В. Шитик. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2005. 160 с.
9. Ткаченко Є.М. Українська мова. Пунктуація: правила, вправи, диктанти: навч. посіб. Харків : Консум, 2001. 288 с.
10. Тоцька Н. І. Українська пунктуація. Практикум: навч. посіб. Київ : Вища шк.., 1990. 160 с.
11. Українська мова. Тести. 5–12 класи: посібник / за ред. Н. В. Гуйванюк. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 376 с.
12. Шевчук С. В., Лобода Т. М. Практикум з української мови: Модульний курс: навч. посіб. Київ : Вища шк. 326 с.
13. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови. Київ : Освіта, 2002. 254 с.

Список умовних скорочень

А. Г. – А. Головко
А. Мак. – А. Макаренко
А. Мал. – А. Малишко
А. Х. – А. Хижняк
А. Чуб. – А. Чубинський
А. Ш. – А. Шиян
Б.А.-Д. – Б. Антоненко-Давидович
Б. Гр. – Б. Грінченко
Б. Гщ. – Б. Грищук
Б. Л. – Б. Лепкий
Б. О. – Б. Олійник
Б. Ст. – Б. Степанишин
Б. Х. – Б. Харчук
В. Б. – В. Бичко
В. Бб.– В. Бабляк
В. В. – В. Винниченко
В. Вар. – В. Варцех
В. Вр. – В. Врублівська
В. Г. – В. Гжицький
В. Гб. – В. Горбачук
В. Гл. – В. Глова
В. Гонч. – В. Гончарук
В. Гн. – В. Гнатюк
В. Д. – В. Дрозд
В. З. – В. Земляк
В. Зах. – В. Захарченко
В. К. – В. Коротич
В. Коз. – В. Козаченко
В. Куз. – В. Кузьменко
В. Кан. – В. Канівець
В. Кр. – В. Крищенко
В. Куч. – В. Кучер
В. М. – В. Малик
В. П. – В. Підпалий
В. Підм. – В. Підмогильний
В. Сим. – В. Симоненко
В. Ск. – В. Скуратівський
В. Соб. – В. Собко
В. Сол. – В. Сологуб
В. Сам. – В. Самійленко
В. Ст. – В. Стус
В. Сф. – В. Стефаник
В. Сух. – В. Сухомлинський
В. Сос. – В. Сосюра
В. Т. – В. Ткач
В. Тк. – В. Ткаченко
В. Ч. – В. Чумак
В. Ш. – В. Швець
В. Шч. – В. Шевчук
Газ. – з газети
Г. Б. – Г. Бойко
Г. Бонд. – Г. Бондаренко
Г. К. – Г. Кривда
Г. Кос. – Г. Косинка
Гр. Т. – Григір Тютюнник
Г. Ч. – Г. Чупринка
Д. Л. – Д. Луценко
Досв. – Олесь Досвітній
Д. П. – Д. Павличко
Д. Ф. – Д. Фальківський
Д.-Х. – М. Драй-Хмара
Д. Ч. – Дніпрова Чайка
Є. Г. – Є. Гуцало
Є. К. – Є. Кротевич
Є. Л. – Є. Летюк
Є. М. – Є. Маланюк
Є. П. – Є. Плужник
З. Т. – З. Тулуб
Журн. – із журналу
І. Б. – І. Багряний
І. Бар. – І. Барківський
І. В. –І. Вільде
І. Вих. – І. Вихованець
І. Гр. – І. Григоренко
І. Др. – І. Драч
І. Ж. – І. Жиленко
І. Котл. – І. Котляревський
І. Ле – І. Ле
І. Мик. – Іван Микитенко
І. Мур. – І. Муратов
І. Н. – І. Нехода
І. С. – І. Сенченко
І. Св. – І. Світличний
І. Фр. – І. Франко
І. Ц. – І. Цюпа
К. У. – К. Ушинський
Л. Г. – Л. Глібов
Л. Д. – Л. Дмитерко
Л. З. – Л. Забашта
Л. К. – Л. Костенко
Л. П. – Л. Первомайський
Л. С. – Л. Солончак
Л. Т. – Л. Талалай
Л. У. – Леся Українка
М. Б. – М. Бажан
М. В. – М. Вороний
М. Вінг.–М. Вінграновський
М. Вч. – Марко Вовчок
М. З. – М. Зеров
М. І. – М. Івченко
М. К. – М. Коцюбинський
М. Кр. – М. Кропивницький
М. Л. – М. Луків
М. Н. – М. Нагнибіда
М. П. – М. Познанська
М. Р. – М. Рильський
М. Рд. – М. Рудь
М. Ст. – М. Стельмах
М. Сн. – М. Сингаївський
М. Стар. – М. Старицький
М. Т. – М. Трублаїні
М. Тм – М. Томенко
М. Тк. – М. Ткач
М. Хв. – М. Хвильовий
М. Хр. – М. Хоросницька
М. Ч. – М. Чернявський
Н. З. – Н. Забіла
Н. К. – Н. Кащук
Н. Коб. – Н. Кобринська
Н.-Л. – І. Нечуй-Левицький
Н. П. – Н. Півторацька
Н. Р. – Н. Рибак
Н. тв – Народна творчість
О. Б. – О. Білокінь
О. Бон. – О. Бондаренко
О. В. – Остап Вишня
О. Г. – Олесь Гончар
О. Гр. – О. Гуріненко
О. Довж. – О. Довженко
О. Дс. – О. Десняк
О.Донч. – О. Донченко
О. Коп. – О. Копиленко
О. О. – Олександр Олесь
О. Пахл. – О. Пахльовська
О. Підс. – О. Підсуха
О. Сиз. – О. Сизоненко
О. Т. – О. Теліга
О. Тур. – О. Турянський
Підр. – Із підручника
П. Б. – П. Бондарчук
П. Г. – П. Грабовський
П. Д. – П. Дорошко
П. З. – П. Загребельний
П. М. – Панас Мирний
П. О. – П. Осадчук
П. П. – П. Поліщук
П. Панч – П. Панч
П. Т. – П. Тичина
П. Ч. – П. Чубинський
Р. Б. – Р. Братунь
Р. І. – Р. Іванченко
С. В. – С. Васильченко
С. З. – С. Зінчук
С. П. – С. Покровський
С. Р. – С. Руданський
С. С. – С. Скляренко
С. Ч. – С. Чорнобривець
Сп.Ч. – С. Черкасенко
Т. К. – Т. Коломієць
Т. М. – Т. Масенко
Т. О. – Т. Осьмачка
Т. Ш. – Т. Шевченко
Ф. Б. – Ф. Боднар
Ф. П. – Ф. Погребенник
Ю. Б. – Ю. Бедзик
Ю. Г. – Ю. Гончар
Ю. З. – Ю. Збанацький
Ю. М. – Ю. Мушкетик
Ю. Р. – Ю. Рибчинський
Ю. Риб. – Ю. Рибников
Ю. С. – Ю. Смолич
Ю. Я. – Ю. Яновський
Я. Б. – Я. Баш
Я. Г. – Я. Гоян
Я. Щ. – Я. Щоголів

ЗМІСТ

Словосполучення 4
Лабораторна робота з теми «Словосполучення» 8
Просте речення 14
Головні члени речення 15
Лабораторна робота з теми «Головні члени речення» 20
Другорядні члени речення 27
Лабораторна робота з теми «Другорядні члени речення» 31
Односкладні речення..... 36
Повні й неповні речення..... 39
Лабораторна робота з теми «Просте неускладнене речення» 44
Прості ускладнене речення. Однорідні члени..... 49
Речення з відокремленими членами 54
Речення із звертаннями, вставними і вставленими конструкціями 59
Лабораторна робота з теми «Розділові знаки у простому ускладненому реченні» 63
Складносурядні речення 65
Складнопідрядні речення 68
Лабораторна робота з теми «Складнопідрядне речення» 73
Складні безсполучникові речення 79
Складне ускладнене речення. СПР з кількома підрядними 82
Складні речення з різними видами зв’язку 86
Лабораторна робота з теми «Складні синтаксичні конструкції» 90
Пряма і непряма мова 96
Пунктуація 99
Лабораторна робота з теми «Пунктуація у простому та складному реченні»..... 103
Список використаної літератури 113
Список умовних скорочень 114

Навчальне видання

О. В. Дуденко

СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:

ПРАКТИКУМ

Навчальний посібник

Видається в авторській редакції